

Forskjellsbehandling av jugoslaviske fanger?

Norske fangevokteres oppfattelse av nasjonalitet og
bruken av vold mot jugoslaviske fanger i tyske
fangeleirer i Nord-Norge 1942-1943

Pia Benedicte Rolien

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Våren 2015

Forord

Nå som jeg avslutter arbeidet med masteroppgaven er det flere jeg ønsker å takke. Først og fremst må jeg rette en stor takk til veilederen min, Øystein Sørensen, for gode og nyttige tilbakemeldinger og for at han har hatt tro på oppgaven.

Jeg vil takke Knut Flovik Thoresen for at han har tatt seg tid til å hjelpe meg underveis med både litteraturforslag og tanker rundt oppgavetemaet.

Jeg vil også takke mamma for å ha korrekturlest oppgaven og kommet med oppmuntrende ord underveis i arbeidet.

Til slutt vil jeg nevne oldemora mi Mammi. Uten hennes fortellinger om andre verdenskrig og hennes opplevelser som fange på Falstad er det ikke sikkert jeg hadde interessert meg for dette temaet. Mammi var den som gjorde meg interessert i historie og ga meg inspirasjon til å skrive en oppgave om fanger i Norge. Jeg vet hun ville vært stolt og glad for at jeg valgte dette teamet.

Innholdsfortegnelse

FORORD	2
KAPITTEL 1 INNLEDNING	5
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING	5
1.2 AVGRENSNING OG KILDEGRUNNLAG	6
1.3 LITTERATUR.....	8
1.4 SENTRALE BEGREPER	10
1.5 DISPOSISJON	11
KAPITTEL 2 DE TYSKE KONSENTRASJONSLEIRENE	12
2.1 INNLEDNING.....	12
2.2 BAKGRUNN.....	12
2.3 FORMÅLET MED KONSENTRASJONSLEIRENE	14
2.4 FORSKJELLEN FRA FENGLER	15
2.5 DØDELIGHETEN I KONSENTRASJONSLEIRENE	15
2.6 DE TYSKE LEIRENE I NORD-NORGE.....	16
2.7 KONSENTRASJONSLEIRER I NORD-NORGE?.....	18
2.8 KONKLUSJON.....	21
KAPITTEL 3 DE JUGOSLAVISKE FANGENE I NORGE	24
3.1 INNLEDNING.....	24
3.2 BAKGRUNN.....	24
3.3 BEHOV FOR ARBEIDSKRAFT	26
3.4 ANTALL, TID OG STED.....	27
3.5 FANGES STATUS OG BAKGRUNN	28
3.6 NASJONALITET.....	32
3.7 FANGENES OPPFATTELSE AV DE NORSKE FANGEVOKTERNE.....	33
3.8 KONKLUSJON.....	35
KAPITTEL 4 DE NORSKE FANGEVOKTERNE	39
4.1 INNLEDNING.....	39
4.2 ANTALL, TID OG STED.....	39
4.3 TO KULL FANGEVOKTERE	40
4.4 ÅRSAKER TIL VAKTTJENESTEN	40
4.5 UTDANNELSEN.....	42
4.6 FANGEVOKTERNES BAKGRUNN.....	43
4.7 OPPLEVELSEN AV FORHOLDENE I LEIRENE	44
4.8 VAKTENES OPPFATNING AV FANGENE.....	45
4.9 KONKLUSJON.....	48
KAPITTEL 5 VOLD, MISHANDLING OG DRAP I FANGELEIRENE	50
5.1 INNLEDNING.....	50
5.2 TYSKERNES BRUK AV VOLD MOT FANGENE.....	51
5.3 DE NORSKE FANGEVOKTERNES BRUK AV VOLD MOT FANGENE	56
5.4 DE NORSKE FANGEVOKTERNES OPPFATTELSE AV FANGENES NASJONALITET	63
5.5 KONKLUSJON.....	71
KAPITTEL 6 SAMMENHENG MELLOM NASJONALITET OG VOLD, MISHANDLING OG DRAP	72
6.1. INNLEDNING	72
6.2 DE NORSKE FANGEVOKTERNES FORKLARINGER.....	72
6.3 DE JUGOSLAVISKE FANGENES FORKLARINGER.....	82
6.3 KONKLUSJON.....	96
KAPITTEL 7 AVSLUTNING	97

7.1 GJENNOMGANG AV OPPGAVEN	97
7.2 KONKLUSJON.....	99
KILDER OG LITTERATUR	102
KILDER.....	102
LITTERATUR.....	102
AVISER.....	103
NETTSIDER	103

Kapittel 1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Tema for denne oppgaven er fangevokteres bruk av vold mot jugoslaviske fanger i tyske fangeleirer i Nord-Norge under andre verdenskrig. Hovedfokuset vil være på de norske fangevokterne, men jeg vil også se på de tyske leirsjefene og fangevokterne. "Mit fleissige Arbeit - Weg in Freiheit" sto det skrevet over hovedinngangen til Beisfjord fangeleir.¹ Beisfjord var en av fem fangeleirer for jugoslaviske fanger i Nord-Norge hvor norske fangevoktere arbeidet under andre verdenskrig. Tyskerne begynte å sende jugoslaviske krigsfanger til Norge fra sommeren 1942. Nils Christie skrev at det jobbet anslagsvis 363 nordmenn som vakter i disse leirene i perioden juni 1942 til april 1943. Antallet jugoslaver som ble sendt til Norge er usikkert, men ifølge Christie var det snakk om at norske fangevoktere har arbeidet med minst 2717 jugoslaviske krigsfanger. Fangevokterne selv gjettet på mellom 3000 og 5000 jugoslaviske fanger i avhør etter krigen.² Det er forsket lite på både de jugoslaviske fangene og de norske fangevokterne fra før av. Denne oppgaven vil ta for seg volden, mishandlingen og drapene fangevokterne utøvde mot de jugoslaviske fangene.

Etter krigen kom det fram i de fleste dokumenter etter tyskerne at det var serbiske fanger som var i fangeleirene i Nord-Norge. Også blant nordmenn var det vanlig å snakke om fangene som serbere og fangeleirene som serberleire. Det første jeg vil undersøke i denne oppgaven er derfor om de norske vaktene var klar over at det var flere nasjonaliteter blant de jugoslaviske fangene i leirene. Den første problemstillingen i oppgaven er:

Var de norske fangevokterne klar over at det var flere nasjonaliteter blant de jugoslaviske fangene eller så de på alle fangene som serbere?

For å svare på dette vil jeg se på landssviksaker mot norske fangevoktere. Jeg vil se etter om vaktene sa noe om fangenes nasjonalitet i avhør, og om de ga inntrykk av at de var klar over at det var flere nasjonaliteter blant fangene. Etter dette vil jeg forsøke å finne ut om det var noen sammenheng mellom de norske fangevokternes bruk av vold og fangenes nasjonalitet. Den andre problemstillingen i oppgaven er:

---

¹ Sitat: Mladjenović, *Beisfjordtragedien*. Overs. Bakker, 31

² Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 44-45 og 62

Ble fanger av enkelte nasjonaliteter systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de norske fangevokterne?

For å svare på dette vil jeg også se på landssviksaker. Jeg vil trekke fram avhør av fangevoktere og vitnemål fra fanger som fortalte om hendelser hvor de spesifikt nevnte nasjonaliteten på fangen eller fangene som var involvert. Til slutt vil jeg se om det var en sammenheng mellom de tyske leirlederne og fangevokterens bruk av vold og fangenes nasjonalitet. Den tredje problemstillingen i oppgaven er:

Ble fanger av enkelte nasjonaliteter systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de tyske leirsjefene og fangevokterne?

For å svare på dette vil jeg også bruke landssviksaker. Jeg vil se på hva de norske fangevokterne og de jugoslaviske fangene fortalte. I tillegg vil jeg støtte meg på en del litteratur som tar opp dette.

1.2 Avgrensning og kildegrunnlag

Oppgaven min er avgrenset til den perioden norske fangevoktere jobbet i leirene i Nord-Norge, altså fra juni 1942 til april 1943. Leirene jeg har sett på er Korgen, Osen, Rognan, Beisfjord/Bjørnfjell og Karasjok. Dette var de fem leirene for jugoslaviske fanger norske fangevoktere arbeidet i. Ifølge Christie var forholdene relativt like i alle leirene, både når det gjaldt det materielle og når det gjaldt fangevokternes oppførsel mot fangene. Noe av grunnen til dette var at leirene ofte hadde felles kommandant og at offiserer og fangevoktere ble flyttet mellom leirene.³ Jeg har derfor ikke sett spesielt på enkelte av leirene og kommer heller ikke til å kommentere forskjeller mellom leirene.

Det har vært debatt og uenighet rundt de jugoslaviske fangenes nasjonalitet og bakgrunn de siste årene. Dette tas blant annet opp i utstillingskatalogen *Takk til det norske folk*. Der sto det skrevet at oppfattelsen av de jugoslaviske fangene som serbere har påvirket den historiske tolkningen av dette temaet.⁴ Mer om denne debatten kan leses i blant annet et debattinnlegg

---

³ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 45

⁴ Matausic, *Takk til det norske folk*. Overs. Odland, 5

fra Klassekampen *Kampen om leirfangene*⁵ og i to kronikker, *Massakrer i Nord-Norge*⁶ og *En rekke faktafeil*⁷, fra Dagbladet. I denne oppgaven vil jeg se på fangenes nasjonalitet og de norske fangevokternes oppfattelse av denne. Jeg vil allikevel ikke ta stilling til eller delta i debatten rundt dette.

Fra før er det forsket lite på de norske fangevokterne og de jugoslaviske fangene i Norge under andre verdenskrig. Interessen for dette har først kommet de siste årene. For å finne relevant litteratur og kilder tok jeg kontakt med Falstadsenteret, Narviksenteret og HL-senteret for å få råd. Jeg fikk da bekreftet at det ikke er skrevet noe særlig litteratur om dette temaet fra før. Oppgaven baserer seg derfor i stor grad på primærkilder. Jeg har sett på 200 landssviksaker mot norske fangevoktere. Disse sakene er tilgjengelig i Riksarkivet på Sognsvann.

Jeg har i denne oppgaven valgt å ta utgangspunkt i de norske fangevokternes handlinger, opplevelser og tolkninger. Dette fordi kildene mine har vært landssviksaker mot de norske fangevokterne. Jeg har basert oppgaven på funn fra landssviksakene, og særlig fra avhørene av vaktene. Oppgaven er altså i stor grad basert på muntlige kilder. Dette skaper flere metodologiske problemer.

For det første vil jeg ta opp problemet med representativitet. Jeg har sett på 200 landssviksaker. Christie mente at det jobbet anslagsvis 363 nordmenn i leirene for jugoslaviske fanger i Nord-Norge. Det betyr at jeg har sett på litt over halvparten av de landssviksakene som finnes om norske fangevoktere. Vil handlingene, tolkningene og opplevelsene til de 200 vaktene jeg har sett på være nok til å generalisere? Jeg mener i alle fall at det er nok til å vise tydelige tendenser i fangevokternes handlinger, opplevelser og tolkninger av fangene og bruken av vold, mishandling og drap.

For det andre er det en del problemer knyttet opp mot det å bruke rettsaker fra landssvikoppjøret som kilder. Det er greit å merke seg at fangevoktere under avhørene ofte nevnte samme hendelser og ofte nevnte andre fangevoktere som allerede var dømt eller hadde sterke beviser mot seg. Vaktene ønsket også å fremstille seg selv i et godt lys, naturlig nok for

---

⁵ Ognjenovic, "Kampen om leirfangene".

⁶ Svarstad og Brustad, "Massakrer i Nord-Norge".

⁷ Ognjenovic, "En rekke faktafeil".

å få en så mild dom som mulig. Flere av vaktene valgte også å fokusere på volden og mishandlingen tyskerne utøvde mot fangene og volden fangene imellom istedenfor den volden som ble begått av nordmenn. En del vakter nektet også for å ha sett vold, mishandling og drap i leirene.

For det tredje, som Trond Risto Nilssen påpeker i artikkelen *Innherad Tvangsarbeidsleir 1945-1949. Om de landssvikdømte i Trøndelag*, er opplevelsen av vold noe som er subjektivt.⁸ Det varierte derfor hva hver enkelt vakt anså som voldsbruk. Jeg har ikke tatt stilling til hva de enkelte fangevokterne har blitt dømt for i denne oppgaven eller definert hva vold er. De hendelsene jeg tar opp i denne oppgaven er basert på hva den enkelte fangevokteren fortalte i avhørene, og derfor hvordan den enkelte vakta oppfattet, tolket og opplevde situasjonen hvor vold ble utøvd.

1.3 Litteratur

Det er forsket lite på utenlandske fanger i Norge under andre verdenskrig, og særlig på de jugoslaviske fangene. Den første hovedoppgaven om sovjetiske fanger i Norge kom ikke før 1988, ifølge Narviksenteret sin nettside. Om polske og jugoslaviske fanger er det knapt skrevet noe om med unntak av memoarlitteratur. De sovjetiske fangene har det blitt forsket en del på de siste årene, og det har kommet flere oppgaver og bøker om denne fangegruppen.⁹ Allikevel har de norske fangevokterne og de jugoslaviske fangene knapt blitt nevnt i denne litteraturen. Oppgavene og bøkene avgrenses ofte slik at de fokuserer på de sovjetiske fangene framfor de jugoslaviske.

Om de jugoslaviske fangene har jeg basert meg på bøker som både er skrevet av og om dem. Av bøker som er skrevet av jugoslaviske fanger har jeg brukt Ostoja Kovacević sin bok *En times frihet*, Ljubo Mladjenović sin bok *Beisfjordtragedien*, Cveja Jovanović sin bok *Flukten til friheten* og Nikola Rokić sin bok *Jugoslavia mitt land*. Av bøker som er skrevet om de jugoslaviske fangene har jeg sett på Reidar Hirsti sin bok *Partisanen*, Odd Storteig sin bok *Blodveien i Saltdalen: krigsfangenes historie* og Knut Flovik Thoresen sin bok *Til Norge for å dø*. Jeg har også brukt utstillingsheftet *Takk til det norske folk* av Natasa Matausic i oppgaven.

---

⁸ http://falstadsenteret.no/4_forskning/Nr%2025.pdf, lest 18.11.13

⁹ <http://narviksenteret.no/no/Artikkelkategori-Fanger-i-krig/>, lest 01.05.15

Det finnes en del litteratur om de sovjetiske fangene i Norge under andre verdenskrig. I disse bøkene nevnes ofte de jugoslaviske fangene. Jeg har sett på Marianne Neerland Soleim sin bok *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: antall, organisering og repartering*, Einar Kristian Steffenak sin bok *Russerfangene: sovjetiske krigsfanger i Norge og deres skjebne* og Bjørn Westlie sin bok *Fangene som forsvant*. I disse bøkene nevnes det jugoslaviske fanger eller fanger av slavisk opprinnelse. Forfatterne velger allikevel å avgrense bøkene slik at de ikke omfatter de jugoslaviske fangene, men fokuserer på de sovjetiske fangene. Det finnes også en del litteratur om nordmenns opplevelser av de jugoslaviske fangene og hvordan nordmennene forsøkte å hjelpe fangene. Et eksempel er Per Hansson sin bok *Mamma Karasjok*. De fleste nordmenn kalte fangene for serbere og fangeleirene for serberleire, og jeg fant derfor ut at bøker om nordmenns forhold til fangene derfor ikke var relevant for oppgaven.

Om de norske fangevokterne er det forsket like lite. Nils Christie sin bok *Fangevoktere i konsentrasjonsleirer: en sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i "serberleirene" i Nord-Norge 1942-1943* og Sigurd Styrvold sin masteroppgave *"Heil og Sæl. Jeg er utdannet morder!"*: den norske SS vaktbataljonen 1942-45 er de eneste avhandlingene som tar for seg de norske fangevokterne. Allikevel nevnes de norske vaktene i en del litteratur om både de sovjetiske og jugoslaviske fangene, men ofte knapt. Noe av grunnen til dette er at litteraturen om fangene naturlig nok er mer opptatt av å belyse fangene, og ikke vaktene.

Jeg har i denne oppgaven basert meg mye på Nils Christie sin bok. Jeg har også sett på masteroppgaven til Sigurd Bakke Styrvold. Disse to verkene er de eneste jeg har kommet over som utelukkende tar for seg de norske fangevokterne. I tillegg står det skrevet en del om de norske fangevokterne i *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945* av Eirik Veum og Knut Flovik Thoresen sin bok *Til Norge for å dø*. Også i Marianne Neerland Soleim sin bok *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: antall, organisering og repartering* nevnes de norske vaktene kort.

I tillegg til dette finnes det en del litteratur om tyske konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig. Jeg brukte Eugen Kogon sin bok *The theory and practice of hell: the German concentration camps and the system behind them* og Wolfgang Sofsky sin bok *The order of terror: The concentration camp* i denne oppgaven.

Einar Kristian Steffenak skrev i sin bok at fanger av slavisk opprinnelse ble behandlet dårlig i tysk fangenskap under andre verdenskrig. Han mente at den dårlige behandlingen blant annet skyldtes det nazistiske menneskesynet. Mennesker av slavisk opprinnelse ble ansett som mindreverdige i tyske øyne, og på grunn av dette ble denne gruppen ofte mishandlet, byttet ut og drept.¹⁰ Marianne Neerland Soleim skrev at de sovjetiske og polske krigsfangene i Norge ble behandlet bedre enn de jugoslaviske krigsfangene. Dette mente hun var fordi de jugoslaviske fangene ikke ble ansett som krigsfanger av tyskerne før i mars/april 1943. Både nasjonalitet og fangekategori spilte inn på hva slags behandling en fange fikk, skrev hun.¹¹

Knut Flovik Thoresen skrev at tyskerne satte fanger av ulike nasjonaliteter opp mot hverandre i leirene for jugoslaviske fanger i Nord-Norge. Serberne sto lavere på rangstigen enn kroatene og muslimene. Han hevdet at en del kroatisk og muslimsk fanger ble fangepoliti, og at disse fangene brukte stillingene sine i leirene til å torturere og drepe serbiske fanger. Dette var noe de fikk fritt spillerom til å gjøre av tyskerne.¹² Også Christie var inne på dette fiendskapet mellom serbere og kroater i sin bok. Her kom det også fram at tyskerne satte de to nasjonalitetene opp mot hverandre i leirene.¹³

Det er enighet om at de jugoslaviske fangene i Norge under andre verdenskrig ble dårlig behandlet. Allikevel er det ingen som tidligere har forsket på sammenhengen mellom fangenes nasjonalitet og brutaliteten de ble utsatte for. I katalogen til utstillingen *Takk til det norske folk* står det at det er skrevet lite om de jugoslaviske fangene i Norge, og at det er flere vitenskapelige spørsmål som venter på svar.¹⁴ Denne oppgaven vil være et bidrag til dette. Oppgaven er den første som tar for seg sammenhengen mellom norske og tyske fangevokters voldsbruk og de jugoslaviske fangenes nasjonalitet i de tyske fangeleirene i Nord-Norge.

1.4 Sentrale begreper

Jeg har i oppgaven brukt betegnelsen fangeleirer om leirene for de jugoslaviske fangene i Nord-Norge, men jeg kommer allikevel til å diskutere hva slags type leirer dette var. Begreper som "fangeleirer", "konsentrasjonsleirer", "krigsfangeleirer" og "arbeidsleirer" er derfor sentrale i oppgaven. Både "fangeleirer" og "konsentrasjonsleirer" er samlebegreper for de

---

¹⁰ Steffenak, *Russerfangene: sovjetiske krigsfanger i Norge og deres skjebne*, 25, 43 og 48-49

¹¹ Soleim, *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: antall, organisering og repatriering*, 43, 75 og 81-82

¹² Thoresen, *Til Norge for å dø*, 35-36

¹³ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 155

¹⁴ Matausic, *Takk til det norske folk*. Overs. Odland, 5

tyske leirene under andre verdenskrig, og omfatter flere typer leirer. Allikevel er det en del som velger å definere ”konsentrasjonsleirer” som leirer hvor fanger systematisk ble utryddet.¹⁵ Andre mener at ”konsentrasjonsleirer” omfatter alle leirer hvor fangene døde som følge av drap, vold, sult og arbeid.¹⁶ ”Konsentrasjonsleirer” kan derfor også omfatte ”arbeidsleirer” og ”krigsfangeleirer”. Definisjonen av ”arbeidsleirer” er det uenigheter om. Noen mener disse leirene var leirer hvor fangene ble sluppet ut igjen¹⁷, mens andre mener dette var leirer hvor fangene skulle arbeide seg i hjel.¹⁸ Om ”arbeidsleirer” skal under ”konsentrasjonsleirer” kommer derfor an på valg av definisjon. Jeg har i denne oppgaven valgt å definere ”arbeidsleirer” som ”konsentrasjonsleirer”. ”Krigsfangeleirer” er leirer hvor det satt fanger som ble definert som krigsfanger. Disse hadde flere rettigheter enn andre type fangegrupper og ble derfor behandlet bedre enn for eksempel det politiske fanger ble.¹⁹ Fordi de jugoslaviske fangene ikke hadde krigsfangestatus i den perioden som er relevant for oppgaven, men ble sett på som politiske fanger, har jeg valgt å ikke bruke betegnelsen ”krigsfangeleirer” i denne oppgaven.

1.5 Disposisjon

I denne oppgaven vil jeg først se på bakgrunnen for de tyske konsentrasjonsleirene. Hvordan oppsto de? Deretter vil jeg se på bakgrunnen til de jugoslaviske fangene. Hvorfor ble de sendt til Norge? Hvem var de? Så vil jeg se på bakgrunnen til de norske fangevokterne. Hvordan havnet de i fangevoktertjenesten? Hvordan oppfattet de fangene? Deretter vil jeg se på fangevokternes oppfattelse av fangenes nasjonalitet og vold, mishandling og drap i leirene. Var fangevokterne klar over at fangene hadde ulike nasjonaliteter? Så vil jeg se på sammenhengen mellom fangenes nasjonalitet og bruken av vold, mishandling og drap. Var det noen sammenheng mellom voldsbruk og fangenes nasjonalitet? Helt til slutt vil jeg konkludere om de norske fangevokterne var klar over flere nasjonaliteter og om det var en sammenheng mellom fangenes nasjonalitet og voldsbruk.

---

¹⁵ Styrvold, *”Heil og sæl. Jeg er utdannet morder!”*, 12

¹⁶ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 7

¹⁷ Eugen, *The theory and practice of hell*, 27

¹⁸ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 7

¹⁹ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 39

Kapittel 2 De tyske konsentrasjonsleirene

2.1 Innledning

”Brakkeleire ble bygd våren 1942. Tidlig på sommeren flyttet de første fangene inn bak piggråd og vaktårn. Behandlingen var umenneskelig. Maten var elendig. Klærne holdt ikke mål i høstregn og vinterkulde. Hygiene og helsestell fins det knapt ord til å beskrive. Ikke rart noen tok sjansen på å flykte. Veien til friheten var full av høyfjell, piggråd, lyskastere, maskingevær og blodhunder”.²⁰ Dette skrev Odd Storteig om de tyske fangeleirene i Nord-Norge.

I dette kapitlet vil jeg kort se på de tyske konsentrasjonsleirene under andre verdenskrig. Tidsrommet som er aktuelt er fra opprettelsen av den første leiren i 1933 til leirene ble befridd i 1945. I gjennomgangen av leirene i Nord-Norge vil jeg forholde meg til perioden fra de norske fangevokterne ankom til de sluttet å jobbe i leirene, altså fra juni 1942 og til april 1943.²¹ Hva var formålet med konsentrasjonsleirene? Hva skilte disse leirene fra vanlige fengsler? Og var de tyske leirene i Nord-Norge konsentrasjonsleirer? Dette er spørsmål kapitlet tar sikte på å besvare.

2.2 Bakgrunn

Historien om de tyske konsentrasjonsleirene begynte, ifølge Wolfgang Sofsky, i en atmosfære av rivalisering, tilfeldige avgjørelser og hevn. 27. februar 1933 ble Riksdagen satt fyr på. Konsekvensene av dette ble at borgerrettigheter ble satt til side for å beskytte nasjonen og staten. Rettigheter som frihet, som var en del av Weimar konstitusjonen, ble opphevet, og det ble mulig å fengsle politiske motstandere i lengere perioder. Både SA og SS utnyttet muligheten de hadde til å sette motstandere i varetekt, og dette uten noen rettsgang eller rettslig godkjenning. Mange medlemmer av kommunistpartiet ble arresterte og partiet ble forbudt. 23. mars 1933 ble en fullmaktslov vedtatt, og med dette ble nødtilstanden Tyskland var i permanent, og nasjonalsosialistene kunne fortsette fengslingen og trakasseringen av motstandere. Denne gangen var det ikke bare kommunister som ble arresterte, men også

---

²⁰ Storteig, *Blodveien i Saltdalen*, 3

²¹ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 15 og 62

motstandere blant jøder, journalister, prester og liknende. 31. Juli 1933 var 26.789 personer fengslet.²²

22. mars 1933 ankom de første fangene Dachau. Dette var den første av de mange tyske konsentrasjonsleirene som ble tatt i bruk under andre verdenskrig. Da leiren ble frigjort av amerikanske styrker i 1945 var det fanger fra blant annet Polen, Russland, Frankrike, Jugoslavia, Italia og Tyskland i denne leiren. Over 34 nasjoner var representert blant fangene. Det som begynte som leirer for politiske motstandere endte til slutt opp som leirer hvor flere millioner mennesker ble drept.²³ Det er flere endringer i leirene som førte til dette.

I mai 1934 fikk Theodor Eicke, kommandanten i Dachau, i oppgave å ekspandere og omorganisere leirsystemet. Med dette ble funksjonene til leirene endret. Leirene skulle ikke lenger være midlertidige steder hvor det nye regimets motstandere kunne undertrykkes, de skulle nå være permanente steder hvor alle som regimet anså som fiender kunne holdes fengslet. Til tross for at den politiske motstanden var eliminert ble det bygget en rekke nye leire. Disse leirene skulle ta imot nye grupper av fiender av den tyske stat. Dette gjaldt blant annet homofile, arbeidsskye, vanekriminelle, tiggere, alkoholikere og liknende. Alle som falt utenfor godviljen til nabolaget eller en person med autoritet, kunne bli angitt og risikere å bli sendt til en av leirene. Etter hvert som Tyskland utvidet områdene sine med nye stater, som Østerrike og Sudetenland, ble det fengslet en del nye politiske motstandere fra disse områdene. Etter krystallnatta 9.-10. november ble også en del jøder arresterte.²⁴

Etter at krigen startet endret leirene seg på nytt. Det ble nå mindre mat, hverdagen ble strengere, navneopprop ble utvidet til fordel for fritid og forvaringen ble intensivert. I tillegg til dette steg dødstallene i leirene og leirene ble fylt opp med fanger fra andre land. Etter som de tyske troppene avanserte ble det stadig flere fanger fra andre land og færre fanger fra Tyskland. Det store flertallet av fanger ble etter hvert polakker og sovjetere, og av disse var mange jødiske. Tallene på fangene steg stadig, og i august 1942 var antallet rundt 115.000. I 1943 var antall fanger mer enn 200.000, i 1944 var antallet 524.268 og i 1945 714.211 fanger. Leirene var med dette stort sett overfylte i forhold til kapasitet.²⁵

---

²² Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 28

²³ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 3 og 5

²⁴ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 30 og 33-34

²⁵ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 34-35 og 38

Fram til 1939 var leirenes hovedoppgave å eliminere politiske motstandere og skremme befolkningen, arbeidet som ble gjort i leirene var ikke like viktig, men etter hvert ble også de økonomiske betraktningene viktigere. Fangene skulle nå brukes som arbeidskraft. Dette ble først virkelig viktig i de siste årene av krigen. Leirene endret seg også på en annen måte i starten av krigen. De gikk fra å være leire hvor man holdt fanger innesperret og vekk fra samfunnet til å bli leirer hvor fangene skulle drepes, og det hele endte til slutt opp med masseutryddelse av enkelte grupper. Det startet først med drap på individer som var kriminelle eller sabotører av krig, og gikk deretter over til vanlige fanger. I høsten 1941 ble flere tusen sovjetiske fanger systematisk drept som en av de første gruppene som skulle elimineres. Etter dette ble ikke lenger fangene kun sultet eller satt i hardt arbeid til de døde, men nye måter å drepe på ble innført, som å skyte flere fanger av gangen i nakken eller å bruke gass.²⁶

Sofsky skrev at det hele begynte som hevn. Hevn mot motstanderne av det tyske regimet som nettopp hadde kommet til makten. Alle som hadde stått i veien for det nye regimet skulle undertrykkes og etter hvert elimineres. Dette utviklet seg etter hvert fra ønske om hevn til en ny type absolutt makt, ifølge Sofsky. Nå skulle mennesker utslettes på en systematisk måte ved bruk av drap, vold, sult og arbeid.²⁷

2.3 Formålet med konsentrasjonsleirene

Ifølge Nils Christie hadde de tyske konsentrasjonsleirene fem ulike formål. For det første skulle leirene tilintetgjøre individer og folkegrupper som ble ansett som uønskede. For det andre skulle leirene virke avskrekkende for både den tyske befolkningen og befolkningen i de tyskokkuperte områdene. For det tredje var leirene viktige økonomisk for SS. Fangene var en viktig arbeidskraft som ikke kostet mye å opprettholde. For det fjerde var leirene utdanningssteder for SS-folk. For det femte ga leirene muligheten til å bruke fanger i legevitenenskapelige eksperimenter.²⁸

---

²⁶ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 37-39

²⁷ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 5

²⁸ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 15-17

2.4 Forskjellen fra fengsler

Konsentrasjonsleirene skilte seg på flere måter fra vanlige fengsler. For det første ble fangene i konsentrasjonsleirer ofte sendt til leirene uten rettsak og dom. Dette betød at fangene ikke hadde noen rettigheter i lovverket som beskyttet dem under oppholdet. Forholdene de levde under ble derfor regulert av leirledelsen, vaktene og/eller autoriteter utenfor leirene. Dette gjorde at både mishandling, drap og eksperimenter på fangene var mulig og kunne skje uten konsekvenser. For det andre ble fangene sendt til leirene på ubestemt tid. De kunne heller ikke vite noe om hva som ville skje med dem under oppholdet. For det tredje ble fangene utsatte for lidelser, både fysisk og psykisk. Fangene ble utsatt for tunge og lange arbeidsdager, opplevde mangel på både søvn og mat, og dårlige hygieneforhold. Det herjet ofte sykdom blant fangene i leirene. Dette i tillegg til risikoen for å bli utsatt for mishandling og/eller drap. For det fjerde var konsentrasjonsleirene organisert på en måte som gjorde at fangene ofte fikk et indre selvstyre. Noen av fangene ble oppnevnt til tillitspersoner eller sjefer for ulike avdelinger som brakkene, sykehusene, kjøkkenet og så videre. For vaktene gjorde organiseringen av leirene at de ikke fikk et like nært forhold til fangene som vakter i fengsler har. Dette både på grunn av de høye fangetallene og at deres viktigste oppgave var å få fangene til å yte mest mulig under arbeidsdagen, ikke å fremstå som gode eksempler ovenfor fangene. Organiseringen førte derfor til en viss avstand mellom vaktene og fangene.²⁹

2.5 Dødeligheten i konsentrasjonsleirene

Noe som kjennetegner konsentrasjonsleirer er den høye dødeligheten blant fangene. Ifølge Eugen Kogon døde minst 7 millioner mennesker i de tyske konsentrasjonsleirene under andre verdenskrig. Han skriver at dødsprosenten i konsentrasjonsleirer steg til mellom 35-40 prosent i løpet av krigen, og at i enkelte av tilintetgjørelsesleirene kunne denne prosenten være enda høyere. Odd Nansen og Tim Greve mener derimot at det var minst 19 millioner mennesker innom leirene i løpet av krigen og at omtrent 12 millioner av disse døde der.³⁰

Det er flere grunner til at dødeligheten i leirene ble så høy. Underernæring førte til både hungerødem og hungerdiaré. Dette gjorde at mange av fangene var svært utmagrede. Overanstrengelse under tunge arbeidsøkter kombinert med lite mat gjorde fangene utmattede og mer utsatte for sykdommer. De dårlige sanitærforholdene bidro til å øke spredningen av

---

²⁹ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 17-19

³⁰ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 19

sykdom og at sår fort kunne bli betente. Mange fanger sleit med både lus og skabb. I tillegg til dette var sykdommer som tyfus, skarlagensfeber, difteri, tuberkulose og lungebetennelse utbredt.³¹ Temperaturforholdene kunne være med på å forverre situasjonen for fangene. I noen leire kunne varme og mangel på vann være et problem, i andre var det kulde og forfrysninger fangene slet med. Mishandling og skadene dette påførte fangene var dessuten også en viktig grunn til dødeligheten i leirene.³²

2.6 De tyske leirene i Nord-Norge

Det var fem forskjellige leirer i Nord-Norge hvor norske fangevoktere jobbet. Korgen og Osen i Elsfjord, Rognan ved Saltdalen, Beisfjord og Bjørnfjell i Narvik (Beisfjord ble etter hvert flyttet til Bjørnfjell) og en leir i Karasjok. Ifølge Christie var forholdene relativt like i alle leirene, både når det gjaldt det materielle og når det gjaldt fangevokternes oppførsel mot fangene. Noe av grunnen til dette var at leirene ofte hadde felles kommandant og at offiserer og fangevoktere ble flyttet mellom leirene.³³

Ifølge Christie kom det 374 eller 375 fanger til Karasjok i juli 1942. Den første måneden var det kun tyske vakter som hadde ansvar for fangene i leiren, men i midten av august ankom det 20 norske fangevoktere. Disse hadde tidligere tjenestegjort i leirene på Bjørnfjell og Beisfjord. Leiren i Karasjok ble lagt ned i desember 1942, og de fangene som var igjen ble sendt til Beisfjord. Hvor mange som var i live på dette tidspunktet er vanskelig å si helt sikkert, men Christie skriver at mellom 100 og 150 fanger ble sendt sørover til den nye leiren. Han skriver også at det med dette er sannsynlig at rundt to tredjedeler av fangene var døde som følge av sykdom, sult, dårlig behandling og drap.³⁴ Knut Høyvik var en av de norske vaktene som arbeidet i Karasjok leiren. Han fortalte i et avhør at fangene ofte var sultne, ble utsatt for mishandling, hadde dårlige klær, og at de på grunn av dette ofte ble syke.³⁵

I Beisfjord kom det ifølge Christie rundt 900 fanger i juni 1942. Mange av de norske fangevokterne ankom leiren før fangene for å hjelpe til med å bygge den. Dette var den største leiren for fanger i Nord-Norge. I juli begynte mange av fangene å bli syke. Ifølge fangene var det feber de hadde fått som kom som følge av uvante norske temperaturer, mens tyskerne

---

³¹ Soleim, *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945*, 53

³² Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 20-22

³³ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 45

³⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 46

³⁵ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 HØYVIK

mente at det var flekktyfus fangene led av. Rundt 300 syke fanger ble isolert fra de andre, og nesten alle av dem ble skutt. Resten av fangene ble sendt til leiren i Bjørnfjell før de ble flyttet tilbake til Beisfjord i slutten av august og ble her til leiren ble lagt ned i oktober 1942. De fangene som var igjen ble flyttet til leirene i Korgen og Osen. Christie skriver at det er mye som tyder på at det kun var rundt 150 fanger i live når de ble sendt til de nye leirene.³⁶ Per Evald Brå som arbeidet som vakt blant annet i Beisfjord, fortalte at fangebehandlingen var elendig. Fangene ble utsatt for både spark og slag hver dag. Det hendte også at fanger ble henrettet i leiren.³⁷

Sommeren 1942 kom det 472 fanger til Boten i Rognan. Christie skrev at da de norske fangevokterne ble trukket ut fra leiren var det mindre enn 200 fanger igjen. Dette betyr at over halvparten av fangene døde i den tiden nordmennene arbeidet i leiren. Fangene ble satt til veiarbeid hvor også nordmenn arbeidet. Nordmennene kunne etter krigen fortelle om fanger som led av mishandling og sult.³⁸ Gustav Gudmundsen som arbeidet som fangevokter i leiren fortalte under et avhør etter krigen om flere fanger ble skutt fordi de var for utsultede til å arbeide. Han fortalte også at den minste forseelse fra fangenes sin side ble straffet med 25 stokkeslag.³⁹

Sommeren 1942 ble rundt 400 fanger sendt til leiren Korgen og rundt 400 fanger sendt til leiren Osen. Osen fikk seinere også tilsendt 84 fanger fra Beisfjord etter at denne leiren ble oppløst og rundt 150 fanger fra Karasjok. I Korgen skal rundt 220 fanger av de som ble sendt oppover ha dødd under oppholdet. 40 av disse ble henrettet som straff for at to fanger hadde drept en tysk fangevokter og stukket av. Også i Osen ble 20 stykker drept som straff for denne hendelsen. Ifølge Christie kan det være snakk om at rundt 417 fanger var døde innen sommeren 1943, men det finnes ingen sikre tall. Allikevel var det flere hundre som døde som følge av sykdom, sult, mishandling og drap.⁴⁰ Leif Wang Johannsen arbeidet som vakt i Korgen fangeleir. Her ble han vitne til at flere fanger ble henrettet. Han sa også under et avhør at fangene ble både pint og plaget.⁴¹

---

³⁶ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 51-54

³⁷ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 BRAA

³⁸ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 54-55

³⁹ L-sak fra Ringerike politikammer, nr. 177/45

⁴⁰ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 55-56

⁴¹ L-sak fra Arendal politikammer, nr. 55/45

2.7 Konsentrasjonsleirer i Nord-Norge?

Det er ulike meninger om hva som er den riktige betegnelsen for leirene i Nord-Norge. Var det konsentrasjonsleirer, arbeidsleirer eller krigsfangeleirer? Jeg vil her ha fokus på den perioden som er aktuell for denne oppgaven, nemlig den perioden hvor de norske vaktene arbeidet i leirene fra juni 1942 til april 1943.

Felles for alle leirene hvor de norske fangevokterne jobbet var den høye dødeligheten blant fangene. Christie har satt opp en oversikt i sin bok over fangene for å regne ut hvor mange prosent som var døde innen sommeren 1943, altså den sommeren de norske fangevokterne ble trukket tilbake. Han kom fram til at minst 69 prosent av fangene var omkommet. Felles for leirene var også de dårlige forholdene fangene levde under. Fangene hadde lite mat, tungt arbeid, dårlige klær, uvante klimaforhold og dårlige boligforhold. Ingen av fangene hadde kontakt med noen fra hjemlandet eller hjelpeorganisasjoner som Røde Kors. Fokuset på hygiene var lite til stede og syke fanger risikerte å bli henrettet som middel for å begrense smitte. Fangene opplevde også både mishandling og drap i hverdagen. Med dette er det mulig å si at fangeleirene i Nord-Norge kan anses som konsentrasjonsleirer, ifølge Christie. Han skriver at de var utryddelses- eller tilintetgjørelsesleire på lik linje med de andre tyske konsentrasjonsleirene.⁴²

Sigurd Bakke Styrvold skriver på sin side i sin masteroppgave at ”Beisfjord, Elsfjord, Rognan og Karasjok var ikke Auschwitz eller Treblinka, og de var ikke opprettet med det overordnede målet om å ta livet av fangene. Serberleirene var i utgangspunktet arbeidsleire, og meningen med dem var å få utrettet krigsviktig arbeid”.⁴³

Ifølge Cveja Jovanović, som selv var fange ved ulike leire i Norge, var det kun 27 prosent av de jugoslaviske fangene som overlevde fangenskapet i Nord-Norge. Ved frigjøringen var det bare 1740 av 4200 jugoslaver i live, skrev han i sin bok. Fangene døde som følge av sykdom, sult, slavearbeid, kulde, mishandling og mord.⁴⁴ Det er med andre ord de samme forholdene fangene i Nord-Norge levde under som fangene i andre tyske konsentrasjonsleirer. Ifølge Jovanović fremstilte dessuten tyskerne de jugoslaviske fangene som villmenn fra Balkan, og særlig til de norske hirdvaktene. Fangene ble fremstilt som kriminelle drapsmenn som allerede var dødsdømte før de ble sendt til Norge for å bli tilintetgjort i leirene gjennom arbeid

---

⁴² Christie, *Fangevokterne i konsentrasjonsleire*, 57-59

⁴³ Styrvold, *”Heil og sæl. Jeg er utdannet morder!”*, 12

⁴⁴ Jovanović, *Flukten til friheten*, 26

og sult.⁴⁵ Dette ble bekreftet av flere fangevoktere i avhør etter krigen. En norsk fangevokter fortalte at vaktene i Korgen fikk beskjed om at fangene var storforbrytere og at de måtte holde god avstand til dem. Han fant etter hvert ut at det som ble sagt på orienteringen ikke stemte, og at de fleste fangene var gisler. Fangevokteren fortalte at fangene stort sett var hyggelige folk.⁴⁶ En vakt fra Osen fortalte at det under utdannelsen ble sagt at serberne ikke var fanger i vanlig forstand. De var mordere og røvere, ikke mennesker. Vaktene fikk beskjed om at de ikke måtte ta noen sjanser overfor dem. Dette fordi det var farlige folk de fikk med å gjøre.⁴⁷ Henry Georg Henriksen fortalte at vaktene ble gjort oppmerksomme på at fangene de hadde med å gjøre var mordere og kriminalforbrytere. Han fikk inntrykk av at fangene var i leirene for at tyskerne skulle unytte deres siste arbeidskrefter. Ifølge han var alle fangene dømt til døden før de kom til leirene, og var derfor bare glade for å få dø eller å bli skutt.⁴⁸ Helge Eidor Isaksen arbeidet i Rognan fangeleir. Han forklarte at Kiefer hadde fortalt de norske vaktene ved ankomst at fangene var politiske forbrytere og mordere, og at de måtte holde seg på lang avstand fra disse menneskene, i tillegg til å opptre strengt og brutalt.⁴⁹ Benoni Monsen, en anleggsarbeider fra Korgen, fortalte i et vitnemål at fangevokteren Egil Linde-Hansen skal ha fortalt han etter å ha skutt en fange at "[...] disse karer skal arbeide til veien er ferdig og da skal de skytes alle sammen".⁵⁰

Eugen Kogon skrev i sin bok om tyske konsentrasjonsleirer at de rene arbeidsleirene var annerledes enn konsentrasjonsleirene. I arbeidsleirene hadde fangene en fordel, og det var at de ville slippe ut igjen fra leirene etter noen uker i fangenskap. Han skrev også at de ulike leirene kunne deles inn i tre klasser. Den første klassen representerte den mildeste formen for leire, som de rene arbeidsleirene. Den andre klassen var leire hvor det var strengere leve- og arbeidsforhold. Den tredje klassen besto av dødsleirene hvor fangene sjeldent kom ut i live.⁵¹

Thoresen skrev i sin bok at "serberleirene" feilaktig blir omtalt som krigsfangeleirer. Fangene som satt i disse leirene hadde aldri krigsfangestatus. Videre skrev han at fangene "[...] var unge gutter og menn som ble ført fra Jugoslavia til Norge for å dø".⁵² Det passer bedre å bruke betegnelsen konsentrasjonsleir om leirene i Nord-Norge enn krigsfangeleirer, mente

---

⁴⁵ Jovanović, *Flukten til friheten*, 28

⁴⁶ L-sak fra Bergen politikammer, nr. 295

⁴⁷ L-sak fra Vestoppland politikammer, dom nr. 430

⁴⁸ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. 14/12074

⁴⁹ L-sak fra Troms politikammer, nr. 1/55

⁵⁰ L-sak fra Narvik politikammer, nr. 443/45

⁵¹ Eugen, *The theory and practice of hell*, 27

⁵² Sitat: Thoresen, *Til Norge for å dø*, 15

Thoresen. Dette til tross for at han ikke finner begrepet konsentrasjonsleirer helt dekkende. Allikevel mener han at leirene i Nord-Norge faller inn under denne kategorien. I alle fall i den perioden de norske fangevokterne arbeidet i leiren. Etter april 1943 tar Wehrmacht over fangene og leirene for SS, og forholdene i leirene forbedrer seg.

Hvis man ser på dødstallene er det mulig å underbygge at serberleirene var utryddelsesleirer, ifølge Thoresen. Han støtter seg på tall fra Ljubo Mladjenović som skriver at 55,48 prosent av alle de jugoslaviske fangene i Norge døde under fangenskapet. Verst var det i de nordligste leirene hvor de norske fangevokterne jobbet, her overlevde bare 27 prosent av fangene i tiden SS hadde kontroll over leirene. Mladjenović delte leirene i Norge inn i tre grupper. Den første gruppen var utryddelsesleirer, altså de hvor SS hadde kommandoen og de norske fangevokterne arbeidet. Den andre gruppen var arbeidsleirer hvor det var strengt leirregime og påtvunget arbeid. Dette var leirene i Midt-Norge styrt av Wehrmacht og Todt. Den tredje gruppen er de leirene hvor det arbeidet tvangsarbeidere eller kontraktsarbeidere hvor leirregimet var mildt. Dette var leire under Todt hvor det blant annet var frie arbeidere som ønsket å bidra for tyskerne.⁵³

Sofsky skrev i sin bok at mange velger å bruke navnet arbeidsleirer på det som, ifølge han, var konsentrasjonsleirer under andre verdenskrig i Tyskland. Han mente dette var fordi det var mange som ønsket at disse leirene ikke skulle framstå som så forferdelige som de faktisk var etter krigen. Dette var ofte leirer som lå tett opp mot byer, skoger, transportpunkter og liknende. Han skrev at det ble en forskjell mellom arbeidsleirene som var i Tyskland og de leirene som var i ”det fjerne Østen” som gjerne kunne kalles for dødsleirer. Sofsky mener at å bruke betegnelsen arbeidsleirer skjuler sannheten, nemlig at også arbeid førte til død for fangene.⁵⁴ Kanskje er dette tilfellet i Norge også?

Reidar Hirsti skrev i sin bok at ingen med sikkerhet vet hvor mange jugoslaver som kom til Norge. Dette fordi tyskerne ikke var nøye med å dokumentere fangene. De jugoslaviske fangene skulle komme til Norge og så forsvinne, uten at verden skulle få vite noe om dem. Det eneste som er sikkert, skrev Hirsti, er at rundt en tredjedel av fangene overlevde fangenskapet. Det vil si 1567 jugoslaver. Om Korgen fangeleir skrev Hirsti at leirsjefen

---

⁵³ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 15

⁵⁴ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 7

Dolph kun hadde to mål for øyet. Det ene var å gjøre ferdig veitraséen over Korgenfjellet. Det andre var å få de jugoslaviske fangene til å forsvinne som ukjente treller i massegraver⁵⁵.

Thoresen deler leirene i Nord-Norge sin historie inn i to perioder. Den første perioden var når SS hadde ansvar for leirene og fangene ikke hadde krigsfangestatus. Den andre perioden var når Wehrmacht tok over leirene og fangene fikk krigsfangestatus.⁵⁶ I den perioden som er interessant for denne oppgaven, altså den første av periodene Thoresen skrev om, vil jeg si meg enig i de som kaller leirene i Nord-Norge for konsentrasjonsleirer. Basert på den høye dødsprosenten blant fangene og de lidelsene fangene opplevde i leirene i Nord-Norge synes jeg det er forsvarlig å kalle leirene for konsentrasjonsleirer. Dette er også noe en del av de norske vaktene nevner i avhør etter krigen. Blant annet uttalte Per Evald Brå som selv var fangevokter i et avhør at "[h]ele leiren i Karasjok var en dødsleir og det var umenneskelig hvorledes fangene ble behandlet".⁵⁷

Det er allikevel viktig å huske på at det var mye færre fanger i leirene i Nord-Norge enn det var i de større tyske konsentrasjonsleirene, og det er derfor vanskelig å sammenlikne dødsprosenten. Leirene i Nord-Norge blir små i forhold til leire som Auschwitz og Treblinka. Disse leirene var dessuten spesielt bygget for å kunne gjennomføre massedrap på fanger. Det var ikke leirene i Nord-Norge. Jeg synes allikevel ikke størrelsen på leirene i Nord-Norge skal påvirke betegnelsen eller hvordan fangene, både de som overlevde og de som døde, opplevde sitt opphold. Som Sofsky skrev, skulle mennesker utslettes systematisk gjennom drap, vold, sult og arbeid.⁵⁸

2.8 Konklusjon

Bakgrunnen for de tyske konsentrasjonsleirene var leirer hvor politiske motstanderne av det nyetablerte tyske regimet skulle sendes. Her skulle alle som hadde stått i veien for det nye regimet undertrykkes. Leirene gikk etter hvert fra å være midlertidige steder hvor motstandere skulle undertrykkes til å bli permanente steder hvor alle som regimet anså som fiender skulle holdes fengslet. Etter at krigen brøt ut endret leirene seg. Oppholdet ble strengere, dødsprosenten blant fangene steg og det ble flere og flere utenlandske fanger i leirene. Antall

---

⁵⁵ Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 68 og 76

⁵⁶ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 39

⁵⁷ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 BRAA

⁵⁸ Sofsky, *The order of terror*, overs. Templer, 5

fanger fortsatte å stige gjennom hele krigen. Økonomiske betraktninger ble etter hvert viktige, og fangene skulle arbeide i leirene. Leirene gikk etter hvert fra å være leire hvor man holdt fanger innesperret og vekk fra samfunnet til å bli leirer hvor fangene skulle drepes. Dette endte til slutt opp med masseutryddelse av enkelte grupper. Det som begynte som leirer for politiske motstandere endret seg og endte opp som leirer hvor flere millioner mennesker ble tilintetgjort gjennom drap, vold, sult og arbeid.

Det var fem ulike formål med konsentrasjonsleirene. Leirene skulle tilintetgjøre individer og folkegrupper som ble ansett som uønskede. Leirene skulle virke avskrekkende for befolkningen. Leirene var viktig økonomisk for SS, blant annet fordi fangene var billig arbeidskraft. Leirene var utdanningssteder for SS-folk. Leirene ga muligheten til å bruke fanger i legevitenskapelige eksperimenter.

Konsentrasjonsleirene skilte seg fra vanlige fengsler på flere måter. Fangene i konsentrasjonsleirer ble ofte sendt til leirene uten rettsak og dom. De hadde derfor ikke noen rettigheter i lovverket. Leirledelsen, vaktene og/eller autoriteter utenfor leirene regulerte derfor forholdene fangene levde under noe som gjorde mishandling, drap og eksperimenter på fangene mulig. Fangene ble sendt til leirene på ubestemt tid og visste ikke hva som ville skje med dem under oppholdet. Fangene ble utsatte for lidelser, både fysisk og psykisk med tunge og lange arbeidsdager, mangel på både søvn og mat, og dårlige hygieneforhold.

Konsentrasjonsleirene var ofte organisert slik at fangene fikk et indre selvstyre hvor noen fanger ble oppnevnt som sjefer eller tillitspersoner. Organiseringen gjorde at vaktene ikke fikk et like nært forhold til fangene som vakter i fengsler ofte får. De høye fangetallene og at vaktene sin oppgave var å passe på at fangene arbeidet mest mulig, ikke å være gode eksempler for fangene, skapte en viss avstand mellom vaktene og fangene.

Basert på den høye dødeligheten blant fangene og lidelsene de opplevde, synes jeg det er forsvarlig å kalle de tyske leirene i Nord-Norge for konsentrasjonsleirer. I allfall i den perioden som er interessant for denne oppgaven, altså den perioden hvor SS hadde ansvar for leirene og fangene. Det vil si fra sommeren 1942 til april 1943. Ifølge Christie døde 69 prosent av fangene i den perioden SS hadde ansvaret og de norske fangevokterne arbeidet i leirene. Felles for leirene var de dårlige forholdene fangene levde under. De ble utsatt for forhold med lite mat, tungt arbeid, dårlige klær, uvante klimaforhold og dårlige boligforhold, ingen kontakt med hjemlandet eller hjelpeorganisasjoner, dårlig hygiene som førte til sykdom,

mishandling og drap. Det er allikevel viktig å huske på at det var færre fanger i leirene i Nord-Norge enn det var i de større tyske konsentrasjonsleirene og at leirene i Nord-Norge ikke var spesielt bygget for massedrap på fanger. Det er derfor vanskelig å sammenlikne leirene med leire som Auschwitz og Treblinka.

Kapittel 3 De jugoslaviske fangene i Norge

3.1 Innledning

En båt med jugoslaviske fanger ankom Rognan fangeleir i april 1943. Det første jugoslavene la merke til i det de gikk av båten, var den harde og ubarmhjertige naturen som omkranset dem på alle kanter. Fangene ble ført av sted oppover et fjell og gjennom en skog før de endelig kom fram til leiren. Her ble de jaget inn på mørke rom hvor det var satt opp køyesenger. Ingen av de nyankomne fangene fikk sove og banket i veggene for å kommunisere med fangene i rommene ved siden av. Her kom de i kontakt med andre jugoslaviske fanger som allerede hadde vært i leiren en stund. Av disse fikk de beskjed om at ”[d]et hadde vært bedre om dere hadde druknet i Atlanteren enn å komme hit”.⁵⁹ Med denne beskjeden var det ikke vanskelig for de nyankomne fangene å skjønne hvordan de jugoslaviske fangene hadde opplevd leiren i Nord-Norge.

I dette kapittelet skal jeg se nærmere på de jugoslaviske fangene som kom til Norge. Jeg vil her fokusere på de fangene som ble sendt til leirene i Nord-Norge hvor de norske fangevokterne jobbet. Tidsrommet som er aktuelt er fra juni 1942 og til april 1943, altså den perioden hvor de norske fangevokterne arbeidet i leirene. Hvorfor ble jugoslaviske fanger sendt til Norge? Når ankom de Norge? Hvordan kom de hit? Hvor mange var de? Hva var fangenes status og bakgrunn? Hvilken nasjonalitet hadde de? Og hvordan oppfattet fangene de norske fangevokterne? Dette er spørsmål kapittelet tar sikte på å besvare.

3.2 Bakgrunn

Kongeriket Jugoslavia ble dannet i 1918, men fikk ikke dette navnet før i 1925. Før dette gikk riket under navnet serbernes, kroatenes og slavernes kongerike. Disse tre folkegruppene var de eneste som ble anerkjent, og folk med andre avstamninger ble ikke sett på som egne folkegrupper. Dette til tross for at befolkningen på Balkan og i Jugoslavia var veldig sammensatt og besto av flere folkegrupper, både slaviske og ikke-slaviske. Folkegruppene besto blant annet av serbere, kroater, bosniere, slovenere, makedoniere, montenegrinere, albanere, ungarere, sigøynere og tyrkere.⁶⁰

---

⁵⁹ Sitat: Kovacevic, *En times frihet*, overs. Savik, 118

⁶⁰ <https://snl.no/Jugoslavia>

Jugoslavia sto i mars 1941 mellom to valg, inngå en pakt med aksemaktene eller krig. De fleste landene rundt hadde allerede valgt å skrive under på en avtale med aksemaktene, og dette mente også den jugoslaviske regjeringen var det beste valget. Folket derimot var ikke enige i dette og reiste seg i protest mot regjeringens beslutning. ”Slagordet var: Heller krig enn pakt!”⁶¹ Regjeringen gikk til slutt av og det ble ingen pakt mellom aksemaktene og Jugoslavia. I april begynte krigen og det tok kun få dager for aksemaktene å erobre landet. Kongeriket Jugoslavia ble med dette oppløst.⁶²

Til tross for at okkupantene slo hardt ned på motstand strittet jugoslavene imot. Hitler hadde ikke ventet den motstanden han fant blant den jugoslaviske befolkningen. Han valgte å dele opp landet mellom tyskerne, italienerne, ungarene og bulgarerne for at det skulle bli enklere å kontrollere. Med denne oppdelingen av Jugoslavia oppnådde Hitler tre viktige ting. For det første fikk han blidgjort sine allierte ved å gi dem nye områder. For det andre fikk han benyttet hærene deres. For det tredje fikk han svekket enheten mellom den jugoslaviske befolkningen. Til tross for dette fortsatte motstanden mot Hitler og okkupantene. Det kommunistiske partiet sto i sentrum for dette og samlet folket rundt frihetskampen.⁶³ Men også ikke-kommunistiske frigjøringsgrupper, som gruppen som kalte seg for tsjetniker, ble opprettet. Allikevel var det ikke bare motstand som møtte tyskerne. Kort tid etter at aksemaktene hadde gått inn i Jugoslavia ble Den uavhengige kroatisk staten etablert i Kroatia og deler av Serbia og Bosnia. I denne staten ble det opprettet et fascistisk regime kalt for Ustasja. Her ble tyskerne hyllet som frigjørere og regimet valgte å samarbeide med tyskerne, også når det gjaldt transporteringen av fanger til Norge, og da særlig av serbere. Ustasjaregimet ønsket seg et Kroatia kun for kroater.⁶⁴

I juli 1942 brøt det ut flere opprør ulike steder i Jugoslavia som ble ledet av organiserte partisaner. Dette førte til at flere deler ble frigjorte fra okkupantene, men dette førte også til mottiltak fra tyskernes side, særlig mot deler av Serbia.⁶⁵ Tyskerne, italienerne og deres støttespillere i Jugoslavia, særlig i Serbia og Kroatia, begynte allerede høsten 1941 å samarbeide. Tidlig i 1942 begynte de med felles militære operasjoner mot partisanene. Dette førte til at mange av de jugoslaviske partisanene, medlemmer av frihetsbevegelsen og

---

⁶¹ Sitat: Kovacević, *En times frihet*, overs. Savik, 17

⁶² Kovacević, *En times frihet*, overs. Savik, 5-7 og 17

⁶³ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 35-36

⁶⁴ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 11 og 32

⁶⁵ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 35-36

medlemmer av kommunistpartiet ble tatt til fange. Også en del av de som sympatiserte med eller samarbeidet med partisanene, frihetsbevegelsen eller kommunistpartiet ble tatt til fange.⁶⁶

3.3 Behov for arbeidskraft

Behovet for arbeidskraft er årsaken til at de jugoslaviske fangene ble sendt til Norge. Det er flere grunner til det tyske behovet for arbeidskraft i Nord-Norge. For det første kjempet tyskerne på nordfronten i Finland mot Sovjetunionen sammen med finnene. De hadde derfor et behov for å kunne sende forsyninger, tropper og liknende fra Tyskland og til den delen av fronten. At det ikke fantes jernbane og veier som kunne opprettholde dette behovet i Nord-Norge gjorde at tyskerne måtte ty til luft- eller sjøveien. Dette var et problem fordi Storbritannia kontrollerte både luft- og sjøveiene med sine styrker. Tyskerne ønsket derfor å styrke infrastrukturen i Nord-Norge slik at de kunne frakte forsyninger, tropper og liknende gjennom landet. For det andre ønsket tyskerne å få malm og nikkell fra Kiruna, og med bedre infrastruktur ville dette bli lettere. For det tredje ville tyskerne bygge ut forsvarslinjene sine langs kysten, både flyplasser og ubåtbaser. For å kunne bygge den infrastrukturen de ønsket, som vei og jernbane i Nord-Norge, trengte tyskerne mer arbeidskraft enn den frivillige de allerede hadde.⁶⁷

Det var Reichskommissar Josef Terboven som kom på ideen om å sende fanger fra Jugoslavia til Norge. Dette ville dekke både behovet tyskerne hadde for arbeidskraft og frigjøre plass i de overfylte konsentrasjonsleirene i Jugoslavia. Planen Terboven la for å sende de jugoslaviske fangene til Norge ble kalt for operasjon Viking. Terboven fikk Heinrich Himmler til å sende politigeneralen August Meissner til Serbia for å sette i gang planene om å overføre fanger til Norge. Dette var i januar 1942. Planen gikk allikevel ikke helt som planlagt. Den tyske kommandanten for Sørøst-Serbia, general Kuncze, skrev et brev til sin sjef general Bander. Her skrev han at henrettelsen av partisanene skulle stoppes og at fangene skulle brukes som arbeidskraft i de andre tyskokkuperte områdene, men Bander var ikke enig i dette. Han mente at alle partisanene måtte henrettes slik at de fikk kontroll over opprøret blant folket. Meissner sendte beskjed til Himmler om dette, og Himmler selv sendte et brev til Kuncze. I dette brevet skrev han at alle jugoslavene som ikke ble arrestert i kamp skulle sendes ut som arbeidskraft

---

⁶⁶ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 42

⁶⁷ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 13

til Norge. General Bander sendte derfor ut et brev i mars 1942 om at alle partisanene som ikke ble tatt i kamp skulle arresteres og sendes til Norge. Meissner reiste etter oppholdet i Serbia til Kroatia. Han skjønnte at de arresterte partisanene fra Serbia ikke ville være nok til å dekke arbeidskraften Terboven hadde behov for. Han inngikk derfor en avtale med Ustasjas marskalk Kvaternik om at en del av fangene fra konsentrasjonsleirer i Kroatia også skulle sendes til Norge for å arbeide.⁶⁸

Lubo Mladjenović skrev i sin bok at de jugoslaviske fangene i Nord-Norge skulle bygge veier. Dette gjaldt fangene i både Boten, Korgen og Osen. Beisfjord var et unntak, ifølge Mladjenović. Denne fangeleiren skulle være et oppholdssted for fangene i løpet av vinteren, og om sommeren skulle disse fangene bygge veier oppe ved Bjørnfjell og mot Sverige. Dette førte til at fangene som kom til Beisfjord ikke hadde noen spesielle arbeidsoppgaver i motsetning til fangene i de andre leirene i Nord-Norge. De kalde og tøffe klimaforholdene gjorde at det ikke var mulig å bygge veier deler av året, og fangene skulle derfor oppholde seg her fra oktober til april når det igjen var mulig å bygge veier. Allikevel ble også fangene som kom til Beisfjord i juni 1942 holdt igjen i leiren. Dette fordi tyskerne ennå ikke hadde rukket å bygge den ferdig, blant annet brakkene som vaktene skulle bo i var ikke klare, på grunn av mangel på materiell og verktøy.⁶⁹

3.4 Antall, tid og sted

Tyskerne begynte å sende jugoslaviske fanger til Norge sommeren 1942. De fleste av fangene ble samlet i tyske fangeleirer før de ble sendt videre til Norge med båt. Her ankom de Trondheim eller Bergen. Fangene som ankom Trondheim ble raskt sendt videre til fangeleirene i Nord-Norge, mens de fangene som ankom Bergen ble værende i noen uker før de ble sendt nordover. Det totale antallet av jugoslaviske fanger som kom til Norge er vanskelig å si med sikkerhet. Christie skrev i sin bok at norske fangevoktere har arbeidet med minst 2717 jugoslaver, men understrekte at dette var et minimum. Ifølge vaktene selv gjettet de ofte på et sted mellom 3000 og 5000 fanger under rettsakene mot seg etter krigen.⁷⁰ Ifølge Knut Flovik Thoresen ble det sendt 4060 jugoslaviske fanger til Norge under andre verdenskrig.⁷¹ Ifølge Reidar Hirsti ble rundt 4500 jugoslaver sendt til leirene i Nord-Norge i

---

⁶⁸ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 13-14

⁶⁹ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 32

⁷⁰ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 44-45

⁷¹ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 9

løpet av 1942 og 1943.⁷² Det var fem leire hvor det befant seg jugoslaviske fanger og hvor det arbeidet norske fangevoktere. Korgen og Osen i Elsfjord, Rognan ved Saltdalen, Beisfjord og Bjørnfjell i Narvik (Beisfjord ble etter hvert flyttet til Bjørnfjell) og en leir i Karasjok.⁷³

3.5 Fanges status og bakgrunn

Ifølge Christie var de fleste av jugoslavene politiske fanger. Han mente at det var tre grunner som talte for dette. For det første mente han at tyskerne ikke ville tatt seg bryet med å sende noe annet enn politiske fanger opp til Norge. For det andre vitnet det en del jugoslaver mot de norske fangevokterne etter krigen. I disse vitnemålene begrunner de hvordan og hvorfor de kom til Norge. For det tredje ønsket de aller fleste av jugoslavene å reise hjem etter krigen. Dette mente Christie viste at det ikke kunne dreie seg om noe annet enn politiske fanger. Hadde de for eksempel vært kriminelle hadde de mest sannsynlig ikke ønsket å returnere til hjemlandet.⁷⁴

Til tross for dette skrev Mladjenović, en tidligere jugoslavisk fange, i sin bok om Beisfjord at det sammen med de politiske fangene ble sendt en del kriminelle fanger. Disse ble det regnet med ville være hjelpere for tyskerne i leirene de ble sendt til. Noen av de kriminelle ble vervet til dette før avreisen fra Jugoslavia, ifølge Mladjenović. Dette kunne være fanger som hadde drevet med smugling, tyveri, svartebørs eller annet. I leirene kunne disse kriminelle fangene drive med angiveri, mishandling eller drepe medfanger for å oppnå fordeler fra tyskerne.⁷⁵

Allikevel skrev Mladjenović også at statusen til jugoslavene i Norge var politiske fanger, og ikke krigsfanger. De hadde derfor ikke beskyttelse etter internasjonale konvensjoner og var ikke under noen form for internasjonal kontroll. Fangene var heller ikke innenfor Røde Kors eller andre hjelpeorganisasjoner sin rekkevidde. De fleste av partisanene kjempet ikke i uniform, men hadde på seg sivile klær. De hadde et felles merke på luene, en femkantet stjerne, men dette ble allikevel ikke ansett som uniform fra tyskernes side, og fangene fikk ikke status som soldater. På grunn av dette tok ikke tyskerne hensyn til Genève-konvensjonen

---

⁷² Hirsti, *Partisanen*, 68

⁷³ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 44-45

⁷⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 44

⁷⁵ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 49-50

i sin behandling av jugoslavene. Det ble med dette opp til ledelsen i hver enkelt leir hvordan fangene skulle behandles.⁷⁶

Flere vakter fortalte under avhørene etter krigen at fangene de bevoktet var politiske fanger. Willy Ramberg som var fangevokter, fortalte under et avhør at vokterne gjennomgikk et kurs i Halden hvor de lærte seg hvordan de skulle opptre ovenfor de politiske fangene, og at de serbiske fangene ble regnet som politiske fanger.⁷⁷ Håkon Slåen som var vakt ved Korgen fangeleir sa i et avhør om fangene at de var politiske fanger, og at han aldri hadde hørt noe om at fangene hadde fått noen dom.⁷⁸

Ifølge Mladjenović hadde ikke tyskerne noen oversikt over hvilke av fangene som hadde vært partisaner eller medlemmer av det kommunistiske partiet. Tyskerne registrerte heller ikke fangenes nasjonaliteter. Mladjenović mente at alle fangene ble behandlet likt, uansett årsaken til fangenskap eller hvilken nasjonalitet de hadde.⁷⁹

I den perioden hvor SS hadde ansvar for leirene og fangene, og de norske fangevokterne jobbet her, hadde ikke de jugoslaviske fangene krigsfangestatus. Dette fikk de først i 1943 etter at Wehrmacht tok over leirene og ansvaret for fangene. At fangene fikk endret status og at Wehrmacht tok over leirene for SS førte til en bedre behandling av fangene. De fikk blant annet tilgang til legetilsyn.⁸⁰ Allikevel er det perioden fra juni 1942 til april 1943 som er interessant for denne oppgaven, og i denne perioden hadde ikke fangene krigsfangestatus.

Thoresen skrev i sin bok at alderen blant fangene varierte, men at de fleste var mellom 18 og 30 år. Allikevel var det eksempler på fanger både ned i 14 årsalderen og opp i 60 årsalderen. Rundt 120 av fangene var, ifølge Thoresen, barn under 18 år. Over halvparten av fangene hadde bakgrunn som jordbrukere, men det fantes også studenter og fanger med høyere utdanning i Norge.⁸¹ Leif Stensønes som var vakt i Rognan fangeleir fortalte i et avhør etter krigen at fangene var i alderen 14-15 år og opp til 50-årene. Han mente at det allikevel var flest ungdom, og at fangene var fra forskjellige folkeslag.⁸² Gustav Gudmundsen som arbeidet

---

⁷⁶ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 46

⁷⁷ L-sak fra Nordmøre politikammer, nr. 391/45

⁷⁸ L-sak fra Gudbrandsdalen politikammer, nr. 4066

⁷⁹ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 49-50

⁸⁰ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 39

⁸¹ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 23-24

⁸² L-sak fra Nordmøre politikammer, nr. 391/45

i Rognan fangeleir fortalte at fangene i leiren var i alderen 13 til over 70 år.⁸³ Eivind Olai Bye forklarte at serberne i Beisfjord var folk i forskjellige aldre, den yngste anslo han til 16-17 år mens de andre kunne være opp til 45 år.⁸⁴ De aller fleste fangene som ble sendt fra Serbia til Norge var tilknyttet en motstandsbevegelse, mens de aller fleste fangene fra Kroatia eller Bosnia ble sendt til Norge som en del av utrydningspolitikken til Ustasja.⁸⁵

Den største motstandsgruppen blant fangene i Norge var kommunister, men også en del andre motstandsgrupper var representert. Både medlemmer fra tsjetnikbevegelsen og serbiske rojalister ble sendt til Norge, men disse var i mindretall i forhold til kommunistene. Medlemmer av disse to gruppene var blant annet tidligere politifolk og soldater fra den kongelige hæren i Jugoslavia. En del av fagene var ikke tilknyttet en av motstandsgruppene, men hadde blitt pågrepet for en annen form for motstandsarbeid. Det hendte at det oppsto konflikter mellom de ulike motstandsgruppene blant fangene. Thoresen nevner i sin bok konflikter mellom partisanene og tsjetnikene, og mellom den kommunistiske og den rojalistiske gruppen av fanger.⁸⁶

Thoresen skrev også at tyskerne satte fanger av ulik nasjonalitet opp mot hverandre i leirene. Serberne sto lavere på rangstigen enn det kroater og muslimer gjorde. Han hevdet at en del kroatiske og muslimske fanger ble fangepoliti og hadde spesielle privileger i leirene. Spesielt i Beisfjord. Thoresen mente at disse fangene brukte stillingene sine i leirene til å torturere og drepe serbiske fanger. Dette var noe de fikk fritt spillerom til å gjøre. Det samme gjaldt de kriminelle fangene som skulle brukes som kapoer. Allikevel var det også en del serbere som var kapoer, og ikke kun kroater og muslimer. Det var også en del muslimer og kroater som ikke ønsket å ta en del i dette. For dem var nasjonalitet underordnet, og de tenkte først og fremst på at alle fangene var jugoslaver. Denne tankegangen gjaldt særlig for kommunister.⁸⁷

Noen eksempler på at tillitsfanger og tolker var brutale mot medfangene er hentet fra ulike utsagn fra fangevoktere og andre vitner. En fangevokter fra Korgen sa i et avhør etter krigen at han hadde sett tillitsfangen som hadde ansvar for oppstillingen slå andre fanger med en stokk. Denne stokken bar han alltid på, og ga de som nølte under oppstilling et rapp med

---

⁸³ L-sak fra Ringerike politikammer, nr. 177/45

⁸⁴ L-sak fra Narvik politikammer, nr. 87/45

⁸⁵ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 29-30

⁸⁶ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 23-24 og 29

⁸⁷ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 35-36

den.⁸⁸ En annen fangevokter fra Korgen sa at tillitfangen hadde en vanskelig oppgave med å holde styr på fangene under oppstilling. Han slo derfor medfangene sine over ryggen med en stokk han alltid bar på. I tillegg til dette legger han til at fangene også hadde egne lagledere for arbeidslagene. Disse var bedre kledde og var friskere enn de andre fangene.⁸⁹ Håkon Slåen som også var vakt i Korgen fortalte at hvis noen fanger hadde stjålet poteter eller liknende, tok fangepolitiet seg av fangene. Da slo de eller sparket fangene som hadde forbrutt seg. Fangepolitiet besto også av serbiske fanger, ifølge han.⁹⁰

Det var særlig av de såkalte ”Dolmetschere” fangene ble behandlet dårlig, fortalte en fangevokter fra Beisfjord. Disse serbiske tolkene var selv fanger og slo ofte sine medfanger med stokker. Fangevokteren fortalte at det var fryktelig å se hvordan disse tolkene behandlet sine landsmenn. Eline Altemark, et vitne som hadde hytte rett ved Beisfjord fangeleir, fortalte at de som sto for mishandlingen var sivilkledde og så ut til å høre sammen med fangene. Videre fortalte hun at de brukte stokker som de slo sine medfanger med. Hermann Arnold Svendsen fortalte at enkelte kroater i Beisfjord var brutale mot sine medfanger. Disse hadde oppsyn med fangene og mishandlet og drepte sine egne flere ganger. Han fortalte at kroatene gikk under navnet ”Dolmetschere”.⁹¹ Eivind Olai Bye som var vakt i Beisfjord fortalte at hvert arbeidslag av fanger hadde en leder som også selv var fange. Disse lederne brukte stokker til å slå sine medfanger, ifølge han. Så vidt han visste var også disse lederne serbere. Han mente i alle fall at de snakket samme språk som serberne og at de så like ut som de andre fangene.⁹²

Knut Høyvik som var vakt i Karasjok fortalte at fangene opplevde mishandling av sitt eget politi.⁹³ Einar Vasrud var vakt i Korgen. Han fortalte at det var de serbiske tolkene som behandlet fangene verst. Disse tolkene brukte stokker og kjepper til å slå sine medfanger med, og særlig over ryggen, nakken og hodet. Han fortalte at de herjet noe fryktelig noen ganger.⁹⁴ Olav Samuel Østrøm som var vakt i Osenleiren fortalte om en hendelse mellom fangene i en matkø. En av fangene klarte ikke å finne seg til rette i køen og prøvde å trenge seg framover.

---

⁸⁸ L-sak fra Bergen politikammer, nr. 295

⁸⁹ L-sak fra Hordaland politikammer, nr. 218/45

⁹⁰ L-sak fra Gudbrandsdalen politikammer, nr. 4066

⁹¹ L-sak fra Fredrikstad politikammer, nr. 195

⁹² L-sak fra Narvik politikammer, nr. 87/45

⁹³ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 HØYVIK

⁹⁴ L-sak fra Gudbrandsdalen politikammer, nr. 2036

Dette likte medfangene dårlig, og en av de jugoslaviske tolkene fløy på fangen. Ifølge Østrøm skal tolken ha slått løs på fangen med et vedtre til blodet silte nedover kinnene til den andre.⁹⁵

Blagoje Marinković fortalte i Hirsti sin bok at fangeleiren i Korgen på noen måter var bedre enn den i Karasjok. For det første hadde de bedre brakker og for det andre var vinteren mildere. For det tredje mente han at det var bedre fangevoktere i Korgen. I Karasjok hadde tyskerne nemlig bevisst satt en del ”kriminelle elementer” blant de deporterte fangene fra Jugoslavia. Disse kriminelle fangene brøt med fangesolidariteten, ifølge Marinković. Han fortalte at de ofte ble plukket ut av tyskerne som hjelp og at de ofte meldte seg som angivere. Hvis en fange var frisk og så ut til å være i godt hold, kunne man være sikker på at han var farlig, fortalte Marinković.⁹⁶

3.6 Nasjonalitet

I nesten alle dokumentene etter tyskerne kom det frem at det var serbere og kommunister i fangeleirene i Nord-Norge. Dette er en av grunnene til at leirene ble kalt for ”serberleire”. Etter krigen var det også mange som trodde at det kun var utelukkende serbiske fanger i leirene, men dette stemte ikke. De fleste av fangene var serbere, men det var også kroater, muslimer, montenegrinere, slovakere, slovenere og andre nasjonaliteter der. Altså folkeslag fra hele Jugoslavia var representerte, ifølge Mladjenović.⁹⁷

Cveja Jovanović, en tidligere fange, skrev i sin bok at mange nordmenn trodde at alle fangene var serbere og at det var derfor fangeleirene ble kalt ”serberleire”. Han skrev at dette ikke stemte, men at serberne utgjorde rundt 95 prosent av fangene fra Jugoslavia i Norge.⁹⁸

Ifølge Thoresen var rundt 94 prosent av de jugoslaviske fangene i Norge serbere. Han mener det var derfor nordmenn begynte å kalle fangene for serberfanger. Det var allikevel representert flere nasjonaliteter blant jugoslavene. Thoresen mener det var to grunner til at det var flest serbere som ble sendt til Norge. For det første var opprøret og motstandskampen mot

---

⁹⁵ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. Boks 59 – Østrøm

⁹⁶ Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 72

⁹⁷ Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 14

⁹⁸ Jovanović, *Flukten til friheten*, 28

okkupantene størst i Serbia. For det andre hadde det fascistiske styret i Kroatia, Ustasja, en utrydningsspolitikk rettet mot serbere.⁹⁹

Thoresen bruker Mladjenović sin oversikt over jugoslaviske fanger i Norge i sin bok. Her skrev han at Mladjenović mente det var 4268 jugoslaviske fanger i Norge under andre verdenskrig. Dette gjaldt for hele Norge, og ikke kun de som befant seg i Nord-Norge. Thoresen presiserer også at Mladjenović valgte å ta med sivile arbeidere i sine tall, noe han mener er galt. Disse arbeiderne levde og arbeidet under helt andre forhold og vilkår enn det fangene gjorde, allikevel er tallene interessante i forhold til de ulike nasjonalitetene som var representerte i Norge fra Jugoslavia. Oversikten over de jugoslaviske fangene etter nasjonalitet er: 3841 serbere, 179 muslimer (bosnjaker), 165 kroater, 25 romani, 16 montenegrinere, 13 slovakere og tsjekkere, 11 slovenere, 5 makedoniere, 4 polakker, 3 tyrkere, 2 russere, 2 folketyskere, 1 rusiner og 1 rumener.¹⁰⁰

3.7 Fangenes oppfattelse av de norske fangevokterne

At nordmenn skulle være fangevoktere over jugoslavene er noe fangene, ifølge Jovanović, aldri kunne drømme om. Fangene kunne heller ikke tenke seg at det var nordmenn som skulle være med på å torturere, mishandle eller drepe dem. Allikevel var det nettopp dette som ble tilfellet. Jovanović mente at de fleste av nordmennene som arbeidet som vakter i leirene raskt ble lydige redskaper for tyskerne og at enkelte overgikk tyskerne i sin brutalitet. Han skrev at de norske ikke så på fangene som mennesker, men som dyr, og at de ofte kunne bli behandlet verre enn dyr. Allikevel fortalte han at fangene også kunne støte på norske vakter som var bedre enn andre. Han kan selv huske en fangevokter som hjalp han en del, særlig etter at han hadde begynt å lære seg norsk.¹⁰¹

Mladjenović skrev om sitt opphold i Beisfjord at de fangene som ble satt til de tyngste arbeidsoppgavene også hadde de verste fangevokterne til å passe på dem, både av de tyske og de norske. Disse tvang fangene til å arbeide raskest mulig ved blant annet å rope noe fryktelig til dem og slå etter dem. En annen fange Emil Magdić spurte en norsk vakt som passet på han mens han fikset en radio om vekten trodde at de jugoslaviske fangene ville komme ut fra leiren i live. Til dette hadde den norske vekten svart nei og at ut ifra det tyskerne sa om

---

⁹⁹ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 23

¹⁰⁰ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 22

¹⁰¹ Jovanovic, *Flukten til friheten*, 30-31

fangene var det lite håp om å overleve. Fangevokteren syntes synd på fangene og han anså dem som bra mennesker, men han kunne ikke forandre på noe. Allikevel sa han at de fleste norske vaktene ikke drepte fangene, det var bare to eller tre som var slik, og at det var SS som bestemte alt.¹⁰²

Radan Mitar vitnet etter krigen om sitt fangeopphold i Nord-Norge. Han fortalte at forholdene i Korgen var grusomme og at 200 av 369 av fangene i leiren døde innen seks måneder. Forholdet til vaktene var ifølge han at fangene ble slått, sultet og drept av dem. Av de norske vaktene mente han at 20 prosent var gode og at resten var mer eller mindre grusomme.¹⁰³

”De norske hirdfolkene var en underlig blanding av aggressive nevrotikere og naive sjeler, som ikke alltid var helt med på notene, ifølge Blagoje”.¹⁰⁴ Blagoje Marinković mente at de verste av de norske vaktene forsøkte å overgå de tyske i brutalitet, mens de andre ikke fant seg til rette med den grusomheten og disiplinen tyskerne krevde av sine vakter. Disse måtte allikevel slå fangene med stokker og geværkolber, men slagene var kraftløse og motvillige, ifølge Marinković. Mange av de motvillige vaktene ble ille berørt om norske arbeidere langs veiene ble vitne til brutaliteten fangene ble utsatte for.¹⁰⁵

Nikola Rokić fortalte at av det første kullet norske vakter i Rognan var nesten alle brutale med fangene. Unntakene var et par eldre vakter og tre-fire unge vakter. De andre norske vaktene var fryktelige til å plage fangene og mishandlet dem på forskjellige måter. Ifølge Rokić gjorde de norske vaktene dette av egen vilje og han mener at de ikke hadde noen samvittighet ovenfor behandlingen av fangene. Tyskerne ga aldri ordre om at de norske vaktene skulle mishandle fangene, dette var noe de gjorde av seg selv. Det andre kullet av vakter besto av eldre vakter og disse var ikke like brutale. Unntaket her var tre-fire av dem. Det var færre fanger som døde under dette kullet, og de som døde gjorde dette stort sett av sult eller mishandlingen fra det første vaktkullet.¹⁰⁶

Dorde Drobnjakovic fortalte at de fleste av de norske vaktene i Rognan var slemme med fangene. Unntaket var to vakter som var veldig snille med fangene. Det var mest unge folk

---

¹⁰² Mladjenović, *Beisfjordtragedien*, overs. Bakker, 56 og 200-201

¹⁰³ L-sak fra Drammen politikammer, nr. 1746

¹⁰⁴ Sitat: Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 76

¹⁰⁵ Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 76

¹⁰⁶ L-sak fra Hamar politikammer, nr. 125

blant de norske vaktene, ifølge Drobnjakovic. Det var ikke uvanlig at fangene fikk juling av de norske vaktene. Dette kunne være med stokker, geværkolbe og noen ganger bajonett. Det hendte også at de norske vaktene sa ifra til tyskerne etter endt arbeidsdag hvem som hadde jobbet bra eller ikke.¹⁰⁷

Cacic Avdo forklarte at de fleste av de norske hirdmennene i Osen var brutale og mishandlet fangene. Allikevel var det en del som opptrådte korrekt og en del som var vennlige ovenfor fangene. Han delte de norske vaktene inn i tre grupper. Den første gruppa besto av rundt 20 vakter. Disse var brutale og til tider verre enn de tyske vaktene i sin behandling av fangene. Den andre gruppa besto av rundt 30 vakter. Disse gjorde jobben sin og passet på at fangene ikke rømte, men de var mer slappe og tok ikke eget initiativ til noe. Den tredje gruppa besto av rundt 10 vakter. Disse var vennlige med fangene og hjalp dem med mat og sigaretter.¹⁰⁸

Dervis Imamović fortalte om sin opplevelse av de norske vaktene i Osen fangeleir. Han sa at de jugoslaviske fangene regnet med at de ville bli behandlet humant av de norske, men at dette viste seg å ikke stemme. Mange av de norske vaktene var mer brutale enn tyskerne mot fangene. Som eksempel trakk han frem at norske vakter hadde tråkket på og mishandlet likene til 27 drepte jugoslaver. Et annet eksempel han trakk fram var at både nordmenn og tyskere trakk ut gulltenner på både døde og levende fanger. Han hadde selv blitt kommandert til å trekke ut tenner på fanger som skulle begraves. Ikke alle av disse fangene var døde. Han hadde nektet, og de norske vaktene brøt da selv ut tennene til fangene. Imamović fortalte at flere av fangene brukte kniver på seg selv for å ta ut tennene sine. Dette for at de norske vaktene ikke skulle ta livet av dem for gulltennene deres.¹⁰⁹

De fleste av de jugoslaviske fangene beskrev oppfattelsen av de norske fangevokterne ganske likt. Noen av fangevokterne var brutale i sin behandling av fangene, mens andre behandlet fangene bedre.

3.8 Konklusjon

Kongeriket Jugoslavia ble dannet i 1918, men fikk ikke dette navnet før i 1925. I mars 1941 måtte Jugoslavia velge mellom en pakt med aksemaktene eller krig. Den jugoslaviske

---

¹⁰⁷ L-sak fra Hamar politikammer, nr. 125

¹⁰⁸ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

¹⁰⁹ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 51

regjeringen mente det var best med en pakt, men dette protesterte folket imot, og regjeringen valgte å gå av. I april begynte krigen som kun varte i noen få dager før aksemaktene erobret landet. Kongeriket Jugoslavia ble med dette oppløst. Til tross for okkupasjon fortsatte jugoslavene å stritte imot. Hitler valgte å dele opp landet mellom ulike allierte land for svekke enheten mellom den jugoslaviske befolkningen. Til tross for dette fortsatte motstanden mot Hitler og okkupantene. Det kommunistiske partiet sto i sentrum for dette, men også andre frigjøringsgrupper ble opprettet. Allikevel var det ikke bare motstand som møtte tyskerne. Den uavhengige kroatisk staten opprettet et fascistisk regime kalt for Ustasja, og de valgte å samarbeide med tyskerne. Tidlig i 1942 begynte okkupantene og ulike samarbeidspartnere med felles militære operasjoner mot partisanene. Dette førte til at mange av de jugoslaviske partisanene, medlemmer av frihetsbevegelsen og medlemmer av kommunistpartiet ble tatt til fange. Også en del som sympatiserte med eller samarbeidet med partisanene, frihetsbevegelsen eller kommunistpartiet ble tatt til fange.

Behovet for arbeidskraft var årsaken til at de jugoslaviske fangene ble sendt til Norge. Stor sett dreide det seg om et ønske om å styrke infrastrukturen i Nord-Norge ved å bygge jernbane og veier. Det er ulike grunner til at tyskerne ønsket dette. Tyskerne ønsket at det skulle være tryggere å kunne sende forsyninger, tropper og liknende til nordfronten i Finland hvor de kjempet mot Sovjetunionen. Storbritannia kontrollerte både luft- og sjøveiene med sine styrker, så disse veiene ble ansett som utrygge. Tyskerne ønsket å få malm og nikkel fra Kiruna på en lettere måte. Tyskerne ønsket å bygge ut forsvarslinjene sine langs kysten, både flyplasser og ubåtbaser. For å kunne bygge den infrastrukturen de ønsket trengte tyskerne mer arbeidskraft enn den frivillige de allerede hadde. Reichskommissar Josef Terboven kom derfor på ideen om å sende fanger fra Jugoslavia til Norge. Dette ble kalt for operasjon Viking. I mars 1942 ble det sendt ut et brev fra general Bander om at alle partisanene i Serbia som ikke ble tatt i kamp skulle arresteres og sendes til Norge. Det ble også inngått en avtale med Ustasjas marskalk Kvaternik om at en del av fangene fra konsentrasjonsleirer i Kroatia også skulle sendes til Norge for å arbeide. Både i fangeleirene Boten, Korgen og Osen ble fangene satt til å bygge veier. Beisfjord var et unntak. Denne fangeleiren skulle være et oppholdssted for fangene i løpet av vinteren, og om sommeren skulle disse fangene bygge veier oppe ved Bjørnfjell og mot Sverige.

Tyskerne begynte å sende jugoslaviske fanger til Norge sommeren 1942. De fleste av fangene ble samlet i tyske fangeleirer før de ble sendt videre til Trondheim eller Bergen med båt.

Fangene i Trondheim ble raskt sendt videre, mens fangene i Bergen ble værende i noen uker før de ble sendt nordover. Det totale antallet av jugoslaviske fanger som kom til Norge er vanskelig å si med sikkerhet. Christie skrev at de norske fangevoktere arbeidet med minst 2717 jugoslavere. Vaktene selv gjettet på et sted mellom 3000 og 5000 fanger under rettsakene mot seg etter krigen.

De jugoslavene som kom til Norge i den perioden som er interessant for oppgaven hadde status som politiske fanger (fikk krigsfangestatus i april 1943). Det er flere grunner som taler for dette. Tyskerne ville ikke tatt seg bryet med å sende noe annet enn politiske fanger opp til Norge. En del av jugoslavene vitnet mot de norske fangevokterne etter krigen og fortalte hvorfor de ble sendt til Norge. Fangene hadde ikke beskyttelse etter internasjonale konvensjoner, var ikke under noen form for internasjonal kontroll og hadde ikke noen kontakt med hjelpeorganisasjoner. Genève-konvensjonen ble ikke tatt hensyn til i forhold til behandlingen av jugoslavene. De aller fleste av jugoslavene ønsket å reise hjem etter krigen, noe som ville vært mer usikkert om de var kriminelle. Allikevel ble det sendt en del kriminelle fanger sammen med de politiske fangene. Disse ble det regnet med ville være hjelpere for tyskerne i leirene de ble sendt til.

Alderen blant fangene varierte, men at de fleste var mellom 18 og 30 år. Allikevel var det fanger ned i 14 årsalderen og opp i 60 årsalderen. Over halvparten av fangene hadde bakgrunn som jordbrukere, men noen var også studenter eller hadde høyere utdanning. De fleste fangene fra Serbia var tilknyttet en motstandsbevegelse, mens de fleste fangene fra Kroatia eller Bosnia ble sendt til Norge som en del av utrydningspolitikken til Ustasja. Den største motstandsgruppen blant fangene i Norge var kommunister, men også andre motstandsgrupper var representert. En del av fangene var ikke tilknyttet noen motstandsgruppene. Det hendte at det oppsto konflikter mellom de ulike motstandsgruppene blant fangene. Særlig mellom partisanene og tsjetnikene, og mellom den kommunistiske og den rojalistiske gruppen av fanger. Fanger av ulik nasjonalitet ble satt opp mot hverandre i leirene av tyskerne. Serberne sto lavere på rangstigen enn kroater og muslimer. De med høyere rang fikk spesielle privileger og ble oftere fangepoliti.

I nesten alle dokumentene etter tyskerne kom det frem at det var serbere og kommunister i fangeleirene i Nord-Norge. Dette er en av grunnene til at leirene ble kalt for ”serberleire”. Etter krigen var det mange som trodde at det kun var utelukkende serbiske fanger i leirene,

men dette stemte ikke. Folkeslag fra hele Jugoslavia var representerte, blant annet kroater, muslimer, montenegrinere, slovakker, slovenere og andre nasjonaliteter. Allikevel utgjorde serberne rundt 95 prosent av fangene fra Jugoslavia i Norge. Grunner til at det var flest serbere i de norske fangeleirene er blant annet at opprøret og motstandskampen mot okkupantene var størst i Serbia. Og det fascistiske styret i Kroatia, Ustasja, hadde en utrydningspolitikk rettet mot serbere.

Oppfattelsen fangene hadde av de norske fangevokterne var at noen fangevokterne var brutale i sin behandling av fangene, mens andre behandlet fangene bedre.

Kapittel 4 De norske fangevokterne

4.1 Innledning

”Heil og sæl. Jeg er utdannet morder”.¹¹⁰ Dette var en av de norske fangevokternes hilsen til hirdsjefen Oliver Cappelen Møystad. Fangevokteren hadde bedt om et møte med hirdsjefen for å fortelle hva han hadde opplevd som vakt i de tyske fangeleirene i Nord-Norge. Og med denne hilsningen var det ikke mye tvil om hva vakta mente om arbeidet han og andre nordmenn hadde utført for tyskerne i fangeleirene. Den norske vakta hadde blant annet reagert på behandlingen av fangene som han mente ble utsatt for både vold og tortur. I tillegg til dette mente han at det var mye sult og sykdom som herjet blant fangene. Han fortalte også om fanger som ble både skutt og hengt.¹¹¹

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på de norske fangevokterne. Hvordan endte de opp med å tjenestegjøre i de tyske fangeleirene? Hva slags motivasjoner hadde de? Hva slags inntrykk, oppfattelse og opplevelse fikk de av fangene de bevoktet? Og hvorfor oppsto det ekstrem atferd som vold, mishandling og drap blant fangevokterne? Dette er spørsmål kapittelet tar sikte på å besvare.

4.2 Antall, tid og sted

I løpet av andre verdenskrig tjenestegjorde mellom 350 og 400 nordmenn i leirene for jugoslaviske krigsfanger i Nord-Norge, altså de såkalte ”serberleirene”.¹¹² Det var fem leire de norske fangevokterne arbeidet i. Korgen og Osen i Elsfjord, Rognan ved Saltdalen, Beisfjord og Bjørnfjell i Narvik (Beisfjord ble etter hvert flyttet til Bjørnfjell) og en leir i Karasjok.¹¹³ Nordmennene ble sendt nordover i tre puljer. I juni 1942 kom første pulje med 123 vakter til leiren i Beisfjord. Etter en stund her ble 80 av vaktene sendt videre til leirene i Boten, Osen og Korgen. De 43 vaktene som ble igjen i Beisfjord ble etter hvert sendt videre til Bjørnfjell, og derfra ble 20 av vaktene sendt for å tjenestegjøre i Karasjok-leiren. Andre pulje besto av 60 vakter og ble sendt nordover i august 1942. Disse tjenestegjorde i de sydlige leirene helt til de ble avløst av tredje pulje i november 1942. Tredje pulje besto av 180 vakter

---

¹¹⁰ Sitat: Veum, Eirik, *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945* (Kagge forlag, 2013), 374

¹¹¹ Veum, *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945*, 374-375

¹¹² Christie, Nils, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire* (Pax forlag, 2010), 62

¹¹³ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 45

som jobbet i leirene i Boten, Osen og Korgen helt til de ble trukket tilbake i april 1943. Perioden som norske fangevoktere jobbet i fangeleirene i Nord-Norge var derfor fra juni 1942 til april 1943.¹¹⁴

4.3 To kull fangevoktere

I sin bok om de norske fangevokterne delte Nils Christie inn vaktene i to kull. Det første kullet besto av vakter som reiste nordover i juni og august 1942, mens det andre kullet besto av vakter som reiser nordover i skiftet mellom november og desember 1942.¹¹⁵ Christie delte også de norske vaktene inn i to grupper. Den ene kalte han ekstrem-gruppen og den andre kalte han kontrast-gruppen. Ekstrem-gruppen besto av norske vakter som ble dømt for mishandling og/eller drap av fanger, mens kontrast-gruppen besto av vakter som ikke ble anklaget eller dømt for mishandling og/eller drap av fanger.¹¹⁶ I sine undersøkelser kom Christie fram til at ekstrem-gruppen ikke var likt fordelt på de to kullene av vakter. Kontrast-gruppen var derimot jevnere fordelt mellom de to kullene. Christie kom også fram til at det var en sammenheng mellom det å tilhøre det første kullet av vakter og det å utøve ekstrem atferd. Han kom derimot ikke fram til at det var noen sammenheng mellom hvilken av leirene fangevokteren arbeidet i og utøvelse av ekstrem atferd. Fordelingen av ekstrem-gruppen var jevnt fordelt på de fem leirene nordmennene arbeidet i.¹¹⁷

4.4 Årsaker til vakttjenesten

Årsakene til at nordmennene havnet i tysk vakttjeneste er forskjellig fra det første kullet til det andre kullet. Dette kan være med på å forklare den ulike fordelingen av ekstrem-gruppen på de to kullene av vakter.¹¹⁸

De norske vaktene i første kull som ble sendt nordover i juni og august 1942, hadde i utgangspunktet meldt seg til å tjenestegjøre i "Hirdvaktbataljonen". "Hirdvaktbataljonen" ble opprettet i januar 1942. Den ble overtatt av tysk kommando i august 1942, og den byttet da navn til "SS-vaktbataljon". Da "Hirdvaktbataljonen" ble opprettet av norske NS, skulle den ha som oppgave å bevokte sivile norske bedrifter. Den skulle også være underlagt norsk

---

¹¹⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 62

¹¹⁵ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 84

¹¹⁶ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 62-63

¹¹⁷ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 84-85

¹¹⁸ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 85

kommando. Tjenestetiden skulle i utgangspunktet være i seks måneder, og de som meldte seg ville slippe å tjenestegjøre for tyske myndigheter og å gjøre fronttjeneste. Allikevel ble ”Hirdvaktbataljonen” underlagt tysk kommando og tyske krigslover. Den opprinnelige tjenestetiden ble strøket. Nordmennene fikk valget mellom å tjenestegjøre som vakter ut krigen eller å melde seg til fronttjeneste. En del av nordmennene vervet seg heller til Legionen enn å reise nordover som vakter i de tyske fangeleirene. Andre reiste nordover for å jobbe som vakter. En del av de som dro nordover sendte et skriv til hirdlederen, Oliver Cappelen Møystad, hvor de protesterte mot den tvungne tjenesten. Første kull av norske fangevoktere ble for det meste vervet fra tyske arbeidsplasser og NS-møter. Flere var medlemmer av NS og hadde derfor ideologiske motiver for å verve seg. Mange visste ikke at de skulle ende opp med å vokte fanger når de meldte seg til tjenesten.¹¹⁹ Flere av fangevokterne opplevde denne situasjonen som frustrerende. Opplevelsen av frustrasjon kan være med på å forklare hvorfor første kull av fangevoktere hadde en mer ekstrem atferd enn kull nummer to.

Andre kull fangevoktere som reiste nordover november/desember 1942 vervet seg stort sett etter å ha sett annonser om vakttjeneste i aviser. Her kom det frem at det var fanger som skulle bevoktes, og det ble lovet både god forpleining og lønn for arbeidet. Det kunne også stå lovnader i annonsene om at de som meldte seg kun var forpliktet til siviltjeneste, og at de derfor ville slippe å bli innkalt til hærtjeneste om de meldte seg som vakter. Til tross for dette kom det ikke tydelig frem i annonsene at det var under tysk kommando man skulle tjenestegjøre.¹²⁰

De individuelle årsakene til å melde seg til vakttjenesten varierte. De som var medlemmer av NS hadde ofte ideologiske motiver for å melde seg. At vakttjenesten var et alternativ til fronttjeneste var også en viktig grunn til at en del meldte seg. En del av vaktene hadde dessuten meldt seg til fronttjeneste, men ble sett på som uskikket til dette, og ble derfor overført til vakttjenesten. Både helse, vandel og alder var grunner til at de ble funnet uskikket til fronttjeneste. En god del meldte seg til tjenesten av økonomiske grunner. Det ble lovet god lønn i annonsene i avisene. Denne motivasjonen gjelder særlig andre kull. Arbeidsløshet eller ønsket om bedre arbeidsbetingelser spilte også en rolle for de som meldte seg.¹²¹ Ifølge Eirik

---

¹¹⁹ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 85-88

¹²⁰ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 87

¹²¹ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 88-89

Veum var det også en del vakter som meldte seg til tysk tjeneste etter press fra familien. Dette fordi tjenestegjøring for tyskerne kunne gi både politiske og økonomiske fordeler for familien. Det å ha en sønn i tysk krigstjeneste åpnet mange dører, ikke minst om man ønsket en karriere i NS.¹²²

4.5 Utdannelsen

Nordmennene ble utdannet før de ble sendt nordover i aktiv vaktjeneste. Opplæringen fant sted på Fredriksten festning i Halden og ved SS-leiren på Grefsrud.¹²³ Befalet som sto for opplæringen var både tyske og norske. Utdannelsen tok for seg både ideologi, opplæring av militær art og trening på selve fangevoktertjenesten.¹²⁴ Ideologisk sett var det nazistiske menneskesynet en viktig del av opplæringen. De vaktene som allerede var medlemmer av NS delte i stor grad dette menneskesynet og kom "[...] med en forferdelig forhåndsinnstilling til serberne".¹²⁵ Ifølge den nazistiske ideologien var mennesker av slavisk opprinnelse ansett som mindreverdige i tyske øyne. På grunn av dette ble denne gruppen oftere mishandlet, byttet ut og drept enn det de vestlige fangene for eksempel ble.¹²⁶ Nordmennene ble også opplært i vaktreglene, og fikk streng beskjed om å følge disse, hvis ikke kunne det få konsekvenser. En av de tidligere fangevokterne som Christie intervjuet uttalte "[s]tadig fikk vi beskjed om at vaktreglene er det og det. Det ble hamret inn at unnlattelse ble straffet sånn og sånn, og stadig gikk det rykter om at de ikke bare tok mannen, men hele familien".¹²⁷

Oppgavene nordmennene skulle utføre som fangevoktere ble definert gjennom vaktreglene, utdannelsen og treningen de var igjennom. Vaktene skulle sørge for at fangene hadde størst mulig arbeidsytelse. Om noen av fangene forsøkte å flykte skulle det skytes uten forvarsel og det skulle skytes for å drepe. Ifølge Christie er det ikke kjent at noen av fangevokterne ble straffet av tyskerne for drap av fanger, snarere tvert imot, en del fangevoktere opplevde både ros og belønninger som følge av drap av fanger.¹²⁸ De norske fangevokterne var trent opp til tjenesten av tyske offiserer som hadde erfaring fra fangeleirer og konsentrasjonsleirer av ulike typer. De norske vaktene burde derfor ha vært forberedt på oppgavene de skulle gjøre og klare

---

¹²² Veum, *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945*, 386

¹²³ Veum, *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945*, 389

¹²⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 89

¹²⁵ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 90

¹²⁶ Steffenak, Einar Kristian, *Russerfangene: sovjetiske krigsfanger i Norge og deres skjebne* (Humanetisk forlag, 2008), 43

¹²⁷ Sitat : Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 90

¹²⁸ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 90

å gjennomføre dem på en fornuftig måte, altså uten all den brutaliteten de utøvde. Allikevel ble ikke dette tilfellet. Mange av vaktene glemte helt å håndtere arbeidsoppgavene de ble tildelt med fornuft, humanitet og selvbeherskelse. I mange tilfeller ble de norske fangevokterne oppfordret av offiserene til å begå både mishandling og drap. Allikevel hendte det også at de tyske SS-soldatene stoppet sine norske kollegaer når de følte at de norske ble unødvendig brutale i sine handlinger.¹²⁹

4.6 Fangevokternes bakgrunn

I Christie sin undersøkelse kom det tydelig frem at alderen på fangevokterne var forskjellig fra ekstrem-gruppen til kontrast-gruppen. Gjennomsnittsalderen for ekstrem-gruppen var på 24,8 år, mens gjennomsnittsalderen for kontrast-gruppen var på 31,3 år.¹³⁰ Dette tyder på at alder var en faktor som spilte inn på den ekstreme atferden til fangevokterne. Det er flere mulige grunner til at de yngre fangevokterne var mer brutale enn de eldre. De yngre vaktene var mest ivrige i tjenesten og ønsket å vise de overordnede at de kunne følge regler. Opplevelsen av frustrasjon over situasjonen de var i, var sterkere blant de yngre vaktene enn de eldre. Innstillingen til og oppfattelsen av fangene var en annen blant de yngre enn blant de eldre fangevokterne, og de yngre ble lettere påvirket av det tyskerne sa om fangene enn det de eldre ble. I tillegg hadde de yngre fangevokterne mindre erfaring og var dårligere til å bedømme konsekvenser enn det de eldre fangevokterne var.¹³¹

Christie så i sine undersøkelser av de norske fangevokterne på vaktens tidligere kriminalitet og yrke, altså før de kom i tysk tjeneste. Når det gjaldt tidligere kriminalitet inkluderte han de som var straffet med betinget eller ubetinget fengsel, bøter, hadde vergeråd eller hadde tilbrakt tid på skolehjem. Christie kom frem til at fordelingen av straffbare handlinger på vaktene fra ekstrem-gruppen og kontrast-gruppen var ganske like. Når det gjaldt tidligere yrke, fant Christie ut at de norske vaktene i ekstrem-gruppen og deres foreldre ikke sto lavere i arbeidshierokratiet enn de andre og foreldrene deres.¹³² Disse to faktorene kan derfor ikke være med på å forklare hvorfor den ene gruppen utøvde en mer ekstrem adferd enn den andre.

---

¹²⁹ Veum, *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945*, 380

¹³⁰ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 101

¹³¹ Soleim, Marianne Neerland, *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: antall, organisering og repatriering* (Spartacus, 2009), 74-75

¹³² Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 102-103

4.7 Opplevelsen av forholdene i leirene

De materielle forholdene i leirene var dårligere for første kull fangevoktere enn for andre kull fangevoktere. Første kull opplevde å måtte bo mange i samme brakker, primitive sanitærforhold og fikk utdelt dårlige klær. Tilgangen til varer som alkohol og røyk varierte dessuten fra leir til leir. Arbeidstidene til første kullet var lengre enn den til andre kullet, og de hadde derfor mindre mulighet for søvn og hvile enn det andre kullet hadde. I sin undersøkelse ønsket Christie å finne ut om opplevelsen av forholdene i leirene varierte mellom ekstrem-gruppen og kontrast-gruppen, og om dette spilte inn på ekstrematferden til vaktene. Christie kom frem til at det var en tendens til at vaktene som tilhører ekstrem-gruppen oftere enn vaktene som tilhører kontrast-gruppen klagde over og opplevde boforholdene og maten de ble gitt som dårligere. Dette gjelder særlig vaktene i ekstrem-gruppen fra første kull.¹³³

Begge kullene opplevde forholdet til tyskerne som dårlig med mye mas og press fra tyskernes side. Også forholdet mellom de norske vaktene kunne være dårlig, og da særlig mellom de eldre vaktene og de yngre vaktene. Forholdene i leirene førte til opplevelse av frustrasjon for de norske vaktene, og da særlig for første kull vakter som opplevde dårligere materielle forhold enn andre kull, og som i utgangspunktet ikke visste at de skulle ende opp som fangevoktere. Denne frustrasjonen var en av årsakene til at ekstrem atferd oppsto blant fangevokterne, og er med på å forklare hvorfor vaktene i ekstrem-gruppen oftere var i første kull av vakter.¹³⁴

Alkoholbruk og bruk av oppkvikkende midler kan ha vært med på å påvirke de norske fangevokternes atferd. En del av vaktene hadde allerede et problem med alkohol før de meldte seg til tjeneste og reise nordover som vakter. Bruken av disse midlene påvirket atmosfæren i leirene og forholdet mellom både nordmenn og nordmenn og tyskere. Det oppsto både slåsskamper og krangling mellom vaktene etter bruk av alkohol. Flere av nordmennene irriterte seg også over at tyskerne fikk mer alkohol utdelt enn dem og anklaget tyskerne for å stjele alkoholen som egentlig skulle vært gitt til de norske vaktene. Hvor stor rolle alkohol og de oppkvikkende midlene har spilt i leirene er allikevel vanskelig å si. Dette blant annet fordi de norske vaktene hadde fordeler av å forsøke å skjule bruken av disse rusmidlene i rettsakene mot dem etter krigen.¹³⁵

---

¹³³ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 91-93

¹³⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 93 og 98

¹³⁵ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 93-96

4.8 Vaktene oppfatning av fangene

I Christie sin undersøkelse av og intervju med de norske fangevokterne kom han frem til at ekstrem-gruppen og kontrast-gruppen opplevde og oppfattet fangene forskjellig. Oppholdet i fangeleirene fikk fangene til å endre atferdsmønster. De ble mer primitive og oppførte seg annerledes enn de ellers ville ha gjort i en normalsituasjon. Innvirkningen fangeleirene hadde på fangene var noe vaktene i ekstrem-gruppen manglet forståelse for. Til tross for at det var flere i ekstrem-gruppen som hadde et negativt syn på fangene kom det frem i Christie i sine intervjuer at også en god del av de i kontrast-gruppen hadde et negativt syn på fangene.¹³⁶

Vaktene i ekstrem-gruppen hadde lite kontakt med fangene og ga oftere i intervjuene med Christie unyanserte beskrivelser av fangene enn det kontrast-gruppen gjorde. Kontrast-gruppen hadde oftere kontakt med fangene og gjerne mer intimitet i sine samtaler med dem.¹³⁷ En forskjell mellom de to gruppene var at ekstrem-gruppen oftere enn kontrast-gruppen hang seg opp i atferden til fangene, og da særlig den atferden som de opplevde som negativ. Et eksempel på dette fra intervjuene Christie gjennomførte med fangevokterne er en vakt som sier ”[j]a, de var dyr altså. Etter min oppfatning dreide alt seg om å få en fordel framfor den andre”.¹³⁸ Kontrast-gruppen på sin side beskrev oftere fangene basert på utseende enn basert på atferden de hadde. Et eksempel på dette er en fangevokter som sa ”[g]jennomsnittshøyden var mindre enn vår, mørkere hudfarge, håret var mørkt” og ”[d]et var like mange typer som personer, nesten”.¹³⁹

Fangevokterne i ekstrem-gruppen identifiserte seg også lite med fangene de bevoktet og mente at fangene var ”[...] en gruppe med en rekke mindreverdige egenskaper – i en mellomtilstand mellom dyr og menneske”.¹⁴⁰ Mange av fangevokterne mente at nordmenn i samme situasjon som fangene ikke ville ha oppført seg likt. Dette gjaldt særlig de i ekstrem-gruppen. Det var særlig mangelen på samhold mellom fangene mange av fangevokterne reagerte på. En vakt uttalte ”[j]a, det var folk uten skrupler. De burde i det minste hatt et visst samhold”.¹⁴¹ En annen sa ”[j]a, brød seg ikke noe om de stakk ned en mann”.¹⁴² En annen

---

¹³⁶ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 123 og 168

¹³⁷ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 115-116 og 168

¹³⁸ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 114

¹³⁹ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 114

¹⁴⁰ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 169

¹⁴¹ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 119

vakt sa på sin side dette om fangene ”[i] denne situasjonen er det ganske naturlig at de oppførte seg ganske annerledes enn som frie” og ”[i] alminnelige situasjoner går jeg ut fra at de er helt alminnelige mennesker”.¹⁴³

Ekstrem-gruppen slet også med å finne noen likheter mellom nordmenn og serbere, og mente serbere hadde en annen måte å oppføre seg på enn nordmenn. ”Største delen hadde ikke noe til felles med oss. De var helt forskjellige fra oss og vår kultur”, sa en fangevokter.¹⁴⁴ En annen sa ”[d]e hadde sydlandsk blod. De hadde lettere for å komme til utbrudd. Det er ikke så liten vesensforskjell”.¹⁴⁵ Og et siste eksempel er en vakt som uttalte ”[e]t snuskete folk, med andre skikker og seder. Jeg likte dem ikke”.¹⁴⁶ Andre vakter på sin side oppfattet at situasjonen fangene befant seg i hadde en påvirkning på oppførselen deres. Et eksempel på dette er en vakt som sa dette om likheter med nordmenn ”[m]enneskelig sett: ja. Jeg selv som fange i dag ville oppført meg omtrent som de. Enhver fange uansett nasjonalitet ville oppført seg på samme måte”.¹⁴⁷

Fangene kunne også ifølge vaktene foreta seg ting nordmenn ikke en gang ville ha tenkt på. En vakt uttalte ”[v]i kunne jo ikke tenke oss å slå våre egne, uansett fangenskap eller ikke”.¹⁴⁸ En annen sa ”[t]il å begynne med regnet vi dem som patrioter og respekterte dem for det. Men ettersom vi lærte dem å kjenne og så hvordan de behandlet sine egne, kunne vi ikke annet enn å forakte dem”.¹⁴⁹ Flere vakter i intervjuene med Christie snakket om fangene som ”dyr i menneskeskikkelser”.¹⁵⁰ Dette viser tydelig at fangevokterne skaper en avstand mellom seg selv og fangene de bevoktet.

Flere av vaktene i ekstrem-gruppen oppfattet også fangene som en gruppe de var redde eller engstelige for.¹⁵¹ Dette blant annet fordi de ble fortalt av tyskerne at fangene kunne være farlige. Noen av vaktene var redde de skulle bli angrepet av fangene. En vakt sa for eksempel ”[n]aturligvis var vi nervøse for dem. Kunne jo aldri vite hva som kunne hende. De hadde

---

¹⁴² Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 121

¹⁴³ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 119-120

¹⁴⁴ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 119

¹⁴⁵ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 119

¹⁴⁶ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 119

¹⁴⁷ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 120

¹⁴⁸ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 121

¹⁴⁹ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 123

¹⁵⁰ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 123

¹⁵¹ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 169

smidd seg svære kniver”.¹⁵² Andre igjen var ikke redde, men følte seg trygge fordi de var godt bevæpna. Enkelte vakter var ikke redde for fangene og stolte nok på dem til at de ”[s]ovnet på vakt”.¹⁵³ Dette viser altså en forskjell mellom fangevokterne. Noen var redde for fangene, andre følte seg trygge på grunn av våpnene de bar, mens noen fangevoktere følte de kunne stole nok på fangene til at de ikke var redde.

Fangene ble fysisk påvirket av forholdene i leirene, og da særlig som følge av underernæring, som førte til blant annet diaré og hungerødem. Dette er noe fangevokterne oppfattet på ulike måter. Enkelte av vaktene mente at fangene var skitne og ikke hadde interesse av å vaske seg, dette til tross for at de ble tilbydd såpe av tyskerne. En fangevokter fortalte i et intervju med Christie at fangene ikke klarte å kle av seg fordi de var for stive. Allikevel hadde han ikke forståelse for at fangene ikke fikk av seg klærne når de skulle vaske seg eller gå på do. En annen vakt sa at fangene ikke gadd å jobbe like hardt som en nordmann ville, men viste ingen tegn til å skjønne at energinivået til fangene ble påvirket av det dårlige kostholdet de hadde. En vakt fortalte om fanger som kastet seg over et matlager i en båt til tross for at båten drev mot en minelagt del av vannet. Han hadde ikke forståelse for at fangene var utsultet og at det var derfor de oppførte seg slik de gjorde. Disse eksemplene viser en manglende forståelse for hvordan forholdene i leirene påvirket fangene fysisk.¹⁵⁴

Også psykisk ble fangene påvirket av forholdene i leirene. Mange av fangevokterne opplevde at fangene ikke hadde noen samvittighet og at de var likegyldige overfor hverandre. Så lenge en selv fikk et gode var ikke fangene så opptatte av om kameratene ble slått. En vakt fortalte at de ofte baksnakket og anga hverandre til fangevokterne. Han viste ikke forståelse for at situasjonen fangene var i påvirket atferden deres overfor hverandre. En annen vakt fortalte at fangene ikke var redde for trusselen om å bli skutt, men at de derimot var livredde for å få juling. Han mente at fangene ikke var redde for å dø, men han viste ingen tegn til å skjønne at dette kunne ha noe med fangeleirlivet å gjøre.¹⁵⁵ Dette viste manglende forståelse for fangene sin situasjon og hvordan denne påvirket dem.

---

¹⁵² Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 140

¹⁵³ Sitat: Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 140

¹⁵⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 151-153

¹⁵⁵ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 153-154

4.9 Konklusjon

Jeg har i dette kapitlet vist at det var forskjeller mellom fangevokterne og de to kullene av fangevoktere når det gjaldt hvordan de endte opp med å tjenestegjøre for tyskerne, motivasjonen for å tjenestegjøre, inntrykkene av både leirene og fangene og årsakene til at ekstrem atferd oppsto. Opplevelsene vaktene hadde førte til at det første kullet av vakter oftere utøvde ekstrem atferd enn det andre kullet av vakter.

Det var forskjell på hvordan det første kullet og det andre kullet av vakter endte opp med å tjenestegjøre i de tyske fangeleirene. Det første kullet av vakter meldte seg i utgangspunktet til en norsk "Hirdvaktbataljon" som skulle være under norsk kommando og bevokte sivile norske bedrifter, ikke fanger, men som tyskerne tok kontroll over. "Hirdvaktbataljon" ble omdøpt til "SS-vaktbataljon", og nordmennene skulle nå tjenestegjøre i tyske fangeleirer som fangevoktere. Mange av de norske vaktene i første kull visste derfor ikke at de skulle bevokte fanger når de meldte seg til tjeneste og følte seg ofte presset eller truet av tyskerne til dette arbeidet. Det andre kullet av vakter meldte seg ofte til tjeneste etter å ha lest annonser i aviser der det ble søkt etter fangevoktere. De visste derfor hva slags arbeid de skulle bli satt til å utøve.

Motivasjonen til fangevokterne var ulike. De vaktene som var medlemmer av NS hadde ofte ideologiske motiver for å melde seg. Vakttjenesten var et alternativ til fronttjeneste både for de som ønsket å unngå denne eller som hadde meldt seg til fronttjeneste, men som ble sett på som uskikket til dette, og derfor ble overført til vakttjenesten. Andre meldte seg til tjenesten av økonomiske grunner, det var lovet god lønn og en del ønsket seg bort fra arbeidsløshet. En del vakter som meldte seg til tysk tjeneste etter press fra familien som kunne oppnå fordeler både politisk og økonomisk ved å ha et familiemedlem i tysk tjeneste.

Inntrykket, oppfattelsen og opplevelsen av fangene varierte fra vakt til vakt og fra kull til kull. Det som kjennetegnet vaktene som utøvde ekstrem atferd var manglende forståelse for innvirkningene fangeleirene hadde på fangene, både fysisk og psykisk. Vaktene identifiserte seg også lite med fangene og hadde et negativt syn på fangene og deres atferd. Liten kontakt med og frykt for fangene var også noe som kjennetegnet vaktene som utøvde ekstrem atferd. I tillegg til dette skapte fangevokterne en avstand mellom seg selv og fangene ved å blant annet se på dem som dyrelignende skapninger man selv ikke hadde noe til felles med.

Jeg har i dette kapitlet vist at det var flere årsaker til at ekstrem atferd som vold, mishandling og drap av fanger oppsto blant fangevokterne. At første kull av vakter ikke i utgangspunktet hadde meldt seg til den tjenesten de ble satt til skapte stor frustrasjon blant vaktene, noe som igjen kan være med på å forklare den ekstreme atferden som oppsto, og at den særlig oppsto blant det første kullet av vakter. Denne frustrasjonen ble også forsterket av dårlige materielle forhold i leirene, harde arbeidsøkter med lite fritid, bruk av rusmidler og generell dårlig atmosfære i leirene og mellom de norske vaktene og de tyskerne. Opplevelsen, oppfattelsen og inntrykket av fangene spilte også inn på den ekstreme atferden. Fangevokterne hadde mangel på forståelse for og identifisering med fangene. Mange hadde lite kontakt med fangene og var redde for dem. Denne manglende forståelsen kan ha noe å gjøre med at mange av fangevokterne var unge og derfor ikke like reflekterte. Mange av de unge ønsket også å hevde seg ovenfor tyskerne og manglet evne til å se konsekvensene av sin atferd. Opplevelsen av frustrasjon over situasjonen fangevokterne var i var dessuten sterkest blant de unge vaktene. Den ideologiske opplæringen om det nazistiske menneskesynet fangevokterne var igjennom før tjenesten var også med på å påvirke inntrykket vaktene hadde av fangene, både før og under oppholdet som vakter. Dette er alle faktorer som spilte inn på den ekstreme atferden som oppsto blant de norske fangevokterne.

Kapittel 5 Vold, mishandling og drap i fangeleirene

5.1 Innledning

”Blagoje jobber og sliter midt i flokken. Han forsøker samtidig å hjelpe og trøste en av de svake og kraftløse medfangene. Men det blir for mange og tunge løft for den syke. Han hoster, synker sammen og brekker seg. En av de tyske slavedriverne kommer til. Han ser kaldt og foraktelig på den radmagre kroppen som vrir seg i smerte. Pistolen kommer fram – og det smeller et skudd. Kulen går inn gjennom tinningen, og den dødssyke unggutten fra Gornji Milanovac blir frigjort fra blodslitet og det umenneskelige livet i en fjellskjæring tusener av kilometer fra hans egen hjemby”.¹⁵⁶ Denne hendelsen fortalte Blagoje Marinković om i Reidar Hirsti sin bok. Han var en av de jugoslaviske fangene som overlevde fangenskapet i Korgen fangeleir.

I dette kapitlet skal jeg se nærmere på vold, mishandling og drap i fangeleirene i Nord-Norge. Perioden som er aktuell er fra juni 1942 til april 1943, altså den perioden hvor de norske fangevokterne arbeidet i leirene for de jugoslaviske fangene. Dette kapitlet vil fokusere på fangevokternes opplevelse av vold, mishandling og drap, og vil basere seg på hva vaktene, fangene og andre vitner fortalte i avhør etter krigen.

Jeg velger å ta utgangspunkt i de norske fangevokternes handlinger, opplevelser og tolkninger av vold, mishandling og drap av flere grunner. For det første er hovedkildene mine landssviksakene mot de norske vokterne. For det andre er veldig få av fangenes opplevelser skrevet ned, og det som er skrevet er sjeldent oversatt til norsk. For det tredje synes jeg det er interessant for denne oppgaven å fokusere på fangevokternes perspektiv. Det er allikevel greit å merke seg at fangevoktere under avhørene ofte nevnte samme hendelser og ofte nevnte andre fangevoktere som allerede var dømt eller hadde sterke beviser mot seg. Vaktene ønsket også å fremstille seg selv i et godt lys, naturlig nok for å få en så mild dom som mulig. Flere av vaktene valgte også å fokusere på volden og mishandlingen tyskerne utøvde mot fangene og volden fangene imellom istedenfor den volden som ble begått av nordmenn. En del vakter nektet også for å ha sett vold, mishandling og drap i leirene.

---

¹⁵⁶ Sitat: Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 77

Først i dette kapitlet vil jeg se på vold, mishandling og drap utført av tyskerne. Deretter vil jeg se på vold, mishandling og drap utført av de norske fangevokterne. Til slutt vil jeg se på fangenes nasjonalitet og fangevokternes oppfattelse av denne. Var de norske fangevokterne klar over at det var flere nasjonaliteter blant de jugoslaviske fangene eller så de på alle fangene som serbere?

5.2 Tyskernes bruk av vold mot fangene

Sverre Tollefsen og flere andre norske fangevoktere i Korgen fangeleir fortalte at den tyske nestkommanderende i leiren, Lampe, ofte mishandlet fangene. Lampe gikk alltid rundt med en stokk som han slo fangene med. Tollefsen fortalte at han hadde hørt at Lampe en gang slo en fange så kraftig at det ene øyet til fangen falt ut.¹⁵⁷ En annen vakt fortalte at han hadde sett flere tyskere mishandle fanger med kjepper. Politisoldatene slo fangene med disse når det falt seg slik. Særlig leirsjefen Hesse og nestsjefen Lampe benyttet seg ofte av stokkpryl, ifølge han.¹⁵⁸ Johan Ragnvald Steen fortalte at Lampe var hissig av seg når fangene ikke fulgte ordre. Han så selv at Lampe slo to fanger så hardt at stokken han brukte røk tvert av. Fangene falt ikke om av slagene eller skrek når han slo dem, men Steen er sikker på at Lampe må ha slått temmelig hardt for å få stokken til å ryke.¹⁵⁹ Einar Valentinsen husket godt nestsjefen i leiren, Lampe, som han beskrev som en svært brutal mann. Han gikk alltid rundt med en spaserstokk som en fange hadde skjært ut med figurer og mønstre. Lampe slo stadig vekk fangene med denne stokken. Ifølge han kunne dette skje om fangene sto et øyeblikk stille eller om de ikke tok av seg luen sin og slo hælene sammen når Lampe gikk forbi. Valentinsen fortalte at han en gang så Lampe slå denne stokken i stykker på ryggen til en fange som ikke arbeidet raskt nok. Valentinsen fortalte også at det døde mange fanger i Korgen den tiden han var i leiren. De døde ble begravet i en stor massegrav, ifølge han. Likene ble kastet ned i graven og det ble kastet jord over de, men ikke mer enn at likene så vidt var skjult. Når noen døde, ble likene båret bort på en bære av fire fanger og hvelvet ned i graven. Nede i graven var det da to fanger som arbeidet med å legge likene på plass.¹⁶⁰ Olaf Aleksander Gamborg Nilsen fortalte at tyskerne i Korgen benyttet enhver anledning til å mishandle og drepe fanger. Han husket en gang en tysker kastet en stokk inn i et skogsholdt og ba en fange om å hente

---

¹⁵⁷ L-sak fra Bergen politikammer, nr. 295

¹⁵⁸ L-sak fra Bergen politikammer, nr. 295

¹⁵⁹ L-sak fra Hordaland politikammer, nr. 218/45

¹⁶⁰ L-sak fra Bergen politikammer, nr. 403

denne. Fangen løp inn i skogen for å hente stokken og ble da skutt av tyskeren. Gamborg Nilsen mente at dette var satt i scene slik at det skulle se ut som fangen forsøkte å flykte.¹⁶¹

Nils Asmund Næss Ulseth fortalte at forholdene i Korgen var bra helt til to fanger drepte en tysk vaktmann og rømte. De gjenværende fangene ble da kommandert tilbake til leiren. Her måtte de legge seg ned på bakken med ansiktet vendt ned og hendene på ryggen. Slik lå de mesteparten av natta. Det ble fortalt at hvis en fange rørte på seg skulle det skytes uten varsel, sa Ulseth. Han hadde hørt at en nordmann hadde drept en av fangene som lå på bakken, men var ikke helt sikker på hvem. Dagen etter ble fangene kommandert ut av brakkene og måtte legge eiendelene sine i to kasser. Flesteparten av vaktene ble kommandert ut til vakthold. Ulseth ble kommandert til å holde vakt utenfor leiren, og så derfor ikke massehenrettelsen. Tidligere fange Ljubomir Beljinac fortalte om massehenrettelsen i et vitnemål. Han sa at kommandanten på formiddagen kom inn på brakkene og ba fangene legge fra seg sine eiendeler i en kasse. Etter at fangene hadde lagt fra seg sakene sine måtte de gå ut og legge seg ned på bakken. Der ble de liggende rundt en time før de ble kommandert inn på brakkene igjen. Etter noen timer kom kommandanten inn og sa han trengte 40 stykker til å arbeide. Disse skulle grave en grav. Ljubomir Beljinac var en av de som ble plukket ut til dette. Da de var ferdig med arbeidet ble de kommandert inn på brakken igjen og fikk servert en sur ertesuppe til middag. Etter middagen ble de på nytt kommandert ut og måtte stille seg opp fem og fem på rekke. Det ble gitt beskjed om at syke skulle ta et skritt fram, og rundt 20 fanger gjorde dette. Kommandanten og fire norske vakter plukket deretter ut fanger på tur slik at det ble 40 fanger til sammen med de syke. Disse fangene måtte bli igjen ute mens resten fikk gå inn på brakkene igjen. På kvelden ble fangene kommandert ut på nytt. De måtte stå i tre rekker. Første rekke satt, andre rekke sto på kne og tredje rekke sto oppreist, fortalte Ljubomir Beljinac. Dette slik at alle skulle se hva som skjedde. De 40 fangene som ble plukket ut tidligere ble bundet sammen fem og fem, og ble deretter skutt.¹⁶²

Gustav Gudmundsen fortalte at leirsjefen i Rognan, Kiefer, ofte mishandlet fanger. Han hadde en hammer med en pigg på som var festet på en stokk. Med denne stokken slo han fangene, og mange av dem ble slått i hjel på denne måten. Han fortalte også at den minste forseelse i leiren ble straffet med 25 stokkeslag.¹⁶³ Gudmundsen husket særlig en tysker som hadde

---

¹⁶¹ L-sak fra Drammen politikammer, nr. 1746

¹⁶² L-sak fra Helgeland politikammer, boks 54 (95)

¹⁶³ L-sak fra Ringerike politikammer, nr. 177/45

mistet sin bror i Serbia og derfor benyttet enhver anledning til å hevne seg på fangene. Han skal flere ganger ha slått fangene bevisstløse for å så gi ordre om at andre fanger skulle kaste snø over dem. De bevisstløse fangene lå under snøen til de kom tilbake til bevissthet og fikk gravd seg selv fram. Fangene i leiren var i alderen 13 til 70 år. Gudmundsen husket at de en dag samlet sammen en flokk på 77 fanger som ble stilt på kanten av en grav. Ti og ti ble ropt fram og en tysker gikk rundt med pistol som han skjøt fangene i nakken med. Han fortalte at det var mange unge fanger, omtrent 13-14 år gamle, som kastet seg på knærne og ba for sine liv. Disse ble også skutt rett ned av tyskerne. Det hendte at skuddene ikke traff skikkelig, men bare streifet fangene som datt levende ned i graven. Gudmundsen skal da ha ropt ”men de lever jo enda”, noe som førte til at han ble ført vekk av en tysker som truet han med en pistol. Tyskerne forklarte at disse fangene hadde en smittsom sykdom og at det var derfor de ble skutt, men Gudmundsen mente at disse fangene ble skutt fordi de var så utsultede at de ikke kunne arbeide mer.¹⁶⁴ Finn Sverre Bendiksen fortalte at fangene i Rognan ble dårlig behandlet og at de ofte ble både slått og sparket. Han fortalte at tyskerne etter hver arbeidsdag tok ut ti fanger som hadde vært flink til å arbeide og ti fanger som ikke hadde vært flinke til å arbeide. De ti flinke fangene fikk da matrasjonene til de ti dårlige fangene. I tillegg ble de ti dårlige fangene straffet med 25 stokkeslag hver.¹⁶⁵ Karl Johan Driftland fortalte at tyskerne i Rognan både mishandlet og drepte fanger. Skyting og henging av fanger foregikk i skogen like ved leiren. Til skrekk og advarsel ble andre fanger tatt ut for å se på når kameratene ble drept, og de måtte også grave ned sine kamerater. I tillegg til dette så han ofte fanger bli mishandlet av tyskerne. Fangene ble da ”[...] sparket og slått med stokker på en slik måte at en del var mere døde enn levende etter behandlingen”, fortalte han.¹⁶⁶

Hermann Arnold Svensen fortalte at fangene i Beisfjord ofte ble fryktelig behandlet av tyske vakter og at det ble foretatt masseskytinger av fanger i leiren. Han fortalte at det ble skutt rundt 300 fanger i en masseskyting mens han arbeidet der. Dette var det tyskerne som gjorde fordi fangene hadde fått flekktyfus.¹⁶⁷ Alex Johan Fritjof Anderson fortalte at flere av fangene som ankom Beisfjord fangeleir var syke. Sykdommen fortsatte og etter en uke ble hele leiren satt i karantene. Etter 27 dager med karantene ble det slått alarm og det ble gitt ordre om å evakuere. Voktere og friske fanger ble da sendt til Bjørnfjell. Her hadde Anderson vakt over fangene. Da de reiste tilbake igjen til Beisfjord la han merke til at det var to brakker som var

---

¹⁶⁴ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 814/45

¹⁶⁵ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 1436/45

¹⁶⁶ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 143

¹⁶⁷ L-sak fra Sarpsborg politikammer, nr. 27/45

brent ned. Han hørte at syke fanger hadde blitt stengt inne i de brakkene før de ble tent på. Hvor mange dette var visste han ikke. Olav Espeland fortalte at han og andre norske vakter fikk ordre om å prøveskyte maskingeværet kvelden før massehenrettelsen i Beisfjord. Det var også tyskere til stede under denne prøveskytingen som varte rundt en time. Espeland var vakt over fanger som ble ført vekk fra leiren i det masseskytingen begynte, men han hørte skuddene. Han hadde også sett den store graven som var gravd opp og skjønte derfor hva som skjedde.¹⁶⁸

Johan Anker Tokle fortalte at han en gang så en fange bundet fast til en stolpe i Karasjokleiren. Fangen, som var serbisk leirpolitimester, hadde gjort noe galt og ble straffet på denne måten. Tokle husket ikke hvor lenge fangen var bundet, men sa at det var temmelig lenge. Tiden dette skjedde på var september/oktober, og det var kaldt for fangen å stå bundet på den måten.¹⁶⁹ Josef Anker Johansen fortalte også om en fange som var bundet fast til et tre. Dette skal ha vært straff for ikke å ville fortelle hvem som hadde hjulpet han med å rømme. Det var 15-20 kuldegrader og fangen sto ute hele vekten hans som varte i to timer. Han kunne ikke si med sikkerhet om fangen døde av kulde eller ikke.¹⁷⁰ Alex Johan Fritjof Anderson fortalte muligens om den samme hendelsen. Han så en gang en fange bundet fast til et tre i tretti minusgrader. Dette var en avstraffelse for å rømme fra en utekommando. Fangen skulle skytes, men ikke før avstraffelsen var over, ifølge Anderson.¹⁷¹ Clement Pedersen Boyne som bodde i Karasjok vitnet etter krigen om behandlingen av fangene. Han fortalte at fangene ofte ble tvunget til å bade i elva med alle klærne på slik at de ble gjennomvåte. Han husket særlig en hendelse som fant sted en kald septemberdag hvor tyskerne tvang rundt hundre fanger til å kle av seg og bade i elva. De som ikke gjorde slik de fikk beskjed om, ble pisket avgårde. Fangene måtte vasse med vannet opp under armene i fem minutter før de ble kommandert opp. De kledde på seg mens de skalv og hakket tenner. Boyen mente at dette ikke var for å fremme hygienen til fangene, men at det var en avstraffelse og en del av terroren tyskerne utsatte fangene for. Et annet vitne var Anders Stueng. Han bodde i Karasjok og fortalte at han var vitne til at tyskerne mishandlet fangene. Han husket en hendelse hvor en tysker slo en fange slik at Stueng var sikker på at fangen døde av slagene. Fangen falt om og tyskeren sparket fangen flere ganger for å få han til å reise seg, men fangen klarte det ikke. Tyskeren banket da løs på fangen helt til han ble lei av dette. Han ba da to andre fanger bære den

---

¹⁶⁸ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 – Gyring

¹⁶⁹ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45

¹⁷⁰ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45

¹⁷¹ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45

forslåtte fangen bort. Disse to fangene tok med seg den tredje, men det tok ikke lang tid før de snublet og falt. En bil som kom kjørende stoppet da opp og kastet den forslåtte fangen opp i bilen. Stueng var sikker på at ikke det var noe liv i fangen da han ble slengt opp i bilen.¹⁷²

Tobias Olsen fortalte at leirsjefen i Osen, Dolph, ofte var brutal med fangene. Dolph gikk alltid rundt med en stokk som han slo og stakk fangene med. Det hendte ofte at fangene som ble utsatte for dette måtte bæres tilbake til leiren av andre fanger.¹⁷³ Det samme fortalte Johan Nikolay Sørheim. Han var vitne til at tyskerne mishandlet fanger ved både å slå og sparke dem med kjepper. Blant tyskerne som utførte dette var også leirsjefen, ifølge han.¹⁷⁴ Kjell Nordli fortalte at Dolph ofte slo fangene med en stokk. Han var selv vitne til at fangene måtte kneppe opp klærne sine slik at Dolph kunne slå de på bare kroppen.¹⁷⁵ Alfred Martinsen fortalte at tyskerne i Osen var brutale med fangene, og at de alltid slo med kjepper de spikket seg fra grener eller liknende. Tyskerne slo fangene i hodet eller på kroppen. Det hendte at de utslitte fangene falt over ende under slagene, men de reiste seg alltid igjen etter julingen de fikk, ifølge Martinsen.¹⁷⁶ Arnfinn Stokvold meldte en gang ifra etter en vakt at det var ”mudder” blant fangene han hadde hatt vakt over. Fangene i denne gruppen ble da holdt tilbake i det de andre fangene fikk dra tilbake til leiren. Av de fangene som ble holdt igjen ble noen kommandert til å banke resten av kameratene sine som straff. Tyskerne skal også ha slått fangene som en del av denne straffen. Ifølge Stokvold ble fangene banket med staver som var ca. fire cm tykke. Hver fange fikk fire til seks slag, men det hendte at det også ble flere slag, særlig fra tyskerne. Stokvold husket at en del av fangene som ble slått ikke kunne sitte på lang tid etterpå. Ifølge han var det major Dolph som oftest slo fangene i leiren.¹⁷⁷ Tor Hulaas Hansen fortalte at det ble skutt 19 fanger i Osen etter at to fanger i Korgen hadde drept en tysk vaktmann under rømning. Vaktene ble plassert i en ring rundt fangeleiren. Fangene var samlet inne i leiren. Den tyske kommandanten holdt en tale for fangene og forklarte at det ville bli represalier for det som hadde skjedd i Korgen. Etter talen ble fem og fem fanger plukket ut og så skutt. Dette skjedde mens både fanger og norske vakter så på. Skytingen foregikk til 19 fanger var skutt. Det var kommandant Dolph som hadde ansvaret for dette. Han gikk etter hendelsen og ga hver enkelt fange ”nådestøtet”, ifølge Hansen.¹⁷⁸ Dragan

---

¹⁷² L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 1054

¹⁷³ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 649

¹⁷⁴ L-sak fra Oslo politikammer, nr. 1356

¹⁷⁵ L-sak fra Østerdal politikammer, nr. 225

¹⁷⁶ L-sak fra Ringerike politikammer, nr. 388/45

¹⁷⁷ L-sak fra Halden politikammer, nr. 749/45

¹⁷⁸ L-sak fra Uttrøndelag politikammer, nr. 65/46

Markovic, tidligere fange i Osen, fortalte at fangene en gang i uka ble kommandert til å bade i sjøen. Fangene måtte kle av seg inn i leiren før de marsjerte ut til vannet. Både tyske og norske vakter passet på både fra robåter og stranden. Vannet var kaldt, men fangene måtte allikevel dykke tre ganger med hodet under vann. Tre og tre måtte gjøre det samtidig. Om ikke alle tre dykket likt skjøt tyskerne på den av fangene som ikke hadde fått hodet under vann samtidig som de andre. Hvis fangene gikk opp fra vannet for tidlig ble de slått tilbake av de norske vaktene på stranden. Oppholdet i vannet varierte fra en halv time til tre kvarter. Når fangene endelig kom opp fra vannet måtte de løpe tilbake til leiren. De norske vaktene sto da og slo og sparket fangene. Markovic fortalte at de fikk slippe når det kom snø på bakken, men ellers så måtte de bade.¹⁷⁹

5.3 De norske fangevokternes bruk av vold mot fangene

Johan Ødegård arbeidet i Korgen fangeleir og fortalte i avhør at han selv mishandlet fanger. En av hendelsene skjedde under vedhugging da en av fangene ikke orket å bære veden. Stokkene som ble brukt var ca. fire meter lange. Ødegård brukte geværet og slo fangen over korsryggen slik at fangen sank sammen. Fangen klarte å reise seg igjen etter femten minutter og fikk da fortsette arbeidet før de gikk tilbake til leiren, ifølge han. Ødegård innrømmet å ha slått i alle fall 20 fanger, men sa han ikke visste om noen døde av slagene eller ikke. Allikevel fortalte han at han en gang slo en fange slik at fangen falt om på bakken og ikke kom seg opp. Tyske vaktmannskaper skal da ha kommet bort og begynt å slå fangen med kjepper. Fangen klarte enda ikke å komme seg opp, da han var mer død enn levende, ifølge Ødegård. Fangen ble dratt tilbake til leiren av de andre fangene, hvor han døde. Han fortalte også om en gang han hadde ansvar for fem fanger alene. Den ene av fangene nektet å bære ved, og Ødegård slo ham ned med et slag i brystet. Dette skal ha vært nok til at fangen falt død om.¹⁸⁰

En annen fangevokter fortalte at Wilfred Andersen ofte drev eksersis med fangene i arbeidstida. Fangene måtte ta knebøy mens de holdt et tungt spett foran seg i hendene. Dette var særlig tungt fordi fangene var så utarmede, mente fangevokteren. Det var også flere andre norske vakter i Korgen som drev med liknende eksersis av fangene. De skal på samme måte som Andersen, som startet med dette, ha tvunget fangene til å ta knebøyninger eller

---

¹⁷⁹ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 54 Gresmo

¹⁸⁰ L-sak fra Oslo politikammer, nr. 2375

armstrekninger med spett eller slegge i hendene.¹⁸¹ Kristian Rugåd arbeidet som veioppsynsmann i Korgen. Han fortalte om Vilfred Andersen sin voldsbruk mot fangene i Korgen fangeleir. Han var selv vitne til at Andersen tvang en fange til å drive med armbøyninger med en borrestang som var ca. fem meter lang og tre fjerdedels tomme tykk. Han fikk også fangen til å sitte med knærne bøyd og med stangen i armene. Slik skulle fangen hoppe. Fangen var helt utmattet. Rugåd ble også fortalt av en annen at Andersen en gang skal ha fått en fange til å legge seg med ansiktet ned i snøen. Da fangen hadde gjort dette skal Andersen ha hoppet på ryggen til fangen.¹⁸² Hermann Arnold Svensen husket et tilfelle i Korgen hvor vakten Harry Larsen skal ha mast noe fryktelig på fangene når de arbeidet og skreket til dem. Fangene som kun hadde tresko på beina falt ofte overende på den snødekte bakken, og Larsen skal ha sparket til fangene i det de reiste seg opp igjen for å fortsette arbeidet.¹⁸³

Egil Linde Hansen innrømmet å ha skutt fanger ved to anledninger i Korgen. Første gangen skal han ha fulgt en fange som trillet en trillebår med stein langs en vei. Etter at fangen hadde tømt trillebåra snudde han seg rundt og truet han med en kniv. Linde Hansen skal da ha skutt fangen med tre skudd. Noen tyskere kom da bort og en av de skjøt fangen som lå på bakken to ganger. Han er usikker på om det var hans eller tyskeren sine skudd som drepte fangen. Andre gang fikk han ordre om å drepe en serber som hadde stelt i stand bråk ved å oppildne andre fanger. Linde Hansen hadde på forhånd sovnet på vakt, noe tyskerne var sinte for, og sa han måtte gjøre dette om han ikke ville stilles for krigsrett. Han kvitte seg, men fullførte til slutt ordren. Han skjøt fangen med ett skudd og konstaterte at fangen var død. Etter dette fikk han beskjed om at han ikke ville bli stilt for krigsrett allikevel.¹⁸⁴

Eugen Olsen så Gamborg Nilsen drepe en fange i Korgen. Dette skjedde da de to hadde vakt over fanger som arbeidet på veianlegget. En av fangene trillet veifyll ut på en skråning og skal ha falt ned i det han tippet lasset over skråningen. Gamborg Nilsen, som sto plassert på siden nede i skråningen, skjøt fangen. Ifølge Olsen døde fangen på stedet. I avhøret fortalte Olsen at han var usikker på om dette var et fluktforsøk eller et uhell, men fortalte at det var en fange som hadde klart å rømme på denne måten tidligere.¹⁸⁵ Petrowitz Milisave var fange i Korgen

---

¹⁸¹ L-sak fra Bergen politikammer, nr. 295

¹⁸² L-sak fra Tønsberg politikammer, nr. 10/51

¹⁸³ L-sak fra Fredrikstad politikammer, nr. 195

¹⁸⁴ L-sak fra Halden politikammer, nr. 884/45

¹⁸⁵ L-sak fra Østerdal politikammer, nr. 183

under krigen. Han fortalte at han husket vekten Olaf Aleksander Gamborg Nilsen og mente at han hadde drept i alle fall 100 fanger. En av måtene han gjorde dette på var å kaste en sigarettstump på bakken, og når en fange bøyde seg for å ta den opp, så skjøt Gamborg Nilsen fangen. Etter at fangen ble skutt på denne måten ble det sagt at det var fluktforsøk, og leirsjefen klappet Gamborg Nilsen på skulderen og fortalte han at han var en god mann, ifølge Milisave.¹⁸⁶

Nils Aslesen bodde ved Korgen fangeleir og vitnet om det han hadde sett. Han fortalte at flere av vaktene under et drikkelag hadde fortalt han om mishandling av fanger. Han husket at de snakket om at noen norske vakter en gang hadde avtalt å lage litt spetakkel med fangene. De hadde da bedt tolv serbere kle seg nakne og lot de være i snøen til de frøs i hjel. Andre ganger skal de ha skutt etter fangene mens de løp nakne på snøen. Vaktene skal også ha fortalt han om en serber som ble lagt på en av de store steinovnene hvor han ble stekt levende, og om en syk serber som fikk en rotte festet til magen. Alle disse fortellingene skal han ha fått fra norske voktere.¹⁸⁷ Ivar Buvik var gårdbruker fra Korgen. Han fortalte at han var vitne til at vekten Egil Linde-Hansen skøyt en fange. Først hadde Lind-Hansen holdt en tale om hvor farlige serbere var. Han hadde deretter pekt på den ene fangen og sagt ”se bare på denne karen, hva tror dere om han hadde kommet løs”. Rett etter hadde han skutt fangen som falt om. Buvik fortalte også om en vakt med navn Lund som skal ha kommandert en fange til å slå en medfange. Lund skal ha stått og truet begge fangene med geværet. Begge fangene gråt under hendelsen. Da avstraffelsen var over tok Lund selv staven og banket den ene for at han ikke hadde vært hardhendt nok med den andre.¹⁸⁸ Johan Justen arbeidet på Korgenfjellet. Han fortalte at vekten Henrik Henriksen var grusom mot fangene. Justen var selv vitne til dette. En av hendelsene skal ha skjedd da en av fangene besvimte under arbeid. Henriksen som holdt et feiselskaft i hånden gikk da bort til fangen og ”[...] stakk dette langt ned i halsen på fangen og vred rundt. Det så ut for meg som han brøt tennene løs på fangen. Henriksen drog så skaftet ut av munnen på fangen og så satte han skaftet mot øyet på fangen og trykket hårdt til”, fortalte Justen. Fangen ble liggende på bakken etter behandlingen, men var fremdeles i live. Justen ba da Henriksen slutte med det han holdt på med og få fangen vekk derfra. To mann kom for å ta

---

¹⁸⁶ L-sak fra Drammen politikammer, nr. 1746

¹⁸⁷ L-sak fra Narvik politikammer, nr. 443/45

¹⁸⁸ L-sak fra Narvik politikammer, nr. 443/45

med seg fangen. De tok tak under armene og dro fangen slik at beinene ble slept langs bakken. Fangen ble i følte Justen skutt seinere samme dag.¹⁸⁹

Benoni Monsen fortalte om represaliene i Korgen etter at en tysk vakt hadde blitt drept. Alle fangene ble kommandert ned til leiren. De måtte legge seg ned på marken, og ble liggende i sol og varme i 24 timer, ifølge Monsen. De fikk ikke noe å drikke og skulle ikke røre på seg. Monsen fortalte at det var norske vakter i vaktårnene når denne hendelsen fant sted. To fanger ble skutt mens de lå der. En av dem skal ha blitt skutt av den norske vekten Dreier, mens den andre fangen vet han ikke hvem som skjøt. Fangene ble satt til å grave en stor grav. Dette skjedde også under oppsyn av norske vakter. Fangene ble presset voldsomt, ifølge Monsen, og de norske vaktene ga de juling under arbeidet. På kvelden begynte masseskytingen av fanger. Monsen hørte salve på salve etterfulgt av enkeltskudd. Han hadde dagen etter snakket med en av fangevokterne som fortalte han at de hadde tatt fem og fem mann, bundet de sammen, ført de bort til steinbruddet og skutt dem. De som ikke døde av den første salven ble skutt med enkeltskudd av tyskerne. De norske fangevokterne skal ha vært vakt over fangene som måtte bære sine døde kamerater fra steinbruddet og til graven de hadde gravd dagen før. En av fangevokterne skal ha fortalt Monsen at det var rundt 50 fanger som ble drept. Etter denne hendelsen mente Monsen at fangebehandlingen ble mye verre, og at fangene ble truet med at hvis en av de tyske eller norske vaktene ble drept ville de skyte 100 fanger. 20. juli kom det noen SS-karer, fortalte Monsen. Disse skulle trene opp de norske vaktene i fangebehandling. Disse SS-karene slo og sparket fangene, og de norske vaktene begynte med det samme.¹⁹⁰

Dragan Babić fortalte at da massehenrettelsen i Korgen var over måtte han sammen med andre fanger bære likene til graven. Det var to og to fanger som bar likene på flate brett. Han fortalte at det ikke var alle som var døde etter skuddene, men at de også ble begravet. Det var norske vakter som hadde oppsyn med dette arbeidet og passet på at både de døde og de levende fangene ble begravet. Han husket at han måtte kaste en fange som hadde fått et skudd i låret ned i graven. De norske vaktene ba dem kaste fangene i graven selv om de var aldri så levende. Før det ble kastet jord over hørte de fanger som både snakket og skrek.¹⁹¹ Også Ljubomir Beljinac fortalte om dette. Han ble plukket ut i gruppen som måtte kle av de døde

---

¹⁸⁹ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. boks 39-2

¹⁹⁰ L-sak fra Tønsberg politikammer, nr. 10/51

¹⁹¹ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 42-2 (72)

klærne. Han oppdaget da at mange av de som var blitt skutt ikke var døde, men bare sårede. De slo med armene, sparket med beina og skrek. Etter at gruppen hadde gjort seg ferdig ble en ny gruppe kommandert til å begrave fangene, både de som var døde og de som enda levde. Mens det ble kastet jord over graven kunne det høres fanger som jamret seg. Under denne begravelsen var det kun norske vakter tilstede, ikke tyske.¹⁹²

Olav Espeland fortalte at Harry Dannevig hadde slått en fange i Beisfjord så hardt med geværkolben at kolben falt av. Dette skjedde da de var på vei fra elva til leiren. Fangen skal ikke ha gått i den retningen Dannevig ville og han slo derfor fangen med geværet. Han så ikke selv hendelsen, men så det ødelagte geværet. Espeland fortalte også at Ivar Hartvig Bøhnsdalen skjøt en fange i Bjørnfjell. En av vaktene hadde gitt en fange lov til å gå på do under arbeidet. Fangen kom ikke lengre enn et lite stykke fra veien før Bøhnsdalen skjøt han. Fangen ble truffet i brystet og døde. Espeland var selv vitne til det hele.¹⁹³

Thorleif Sten Rasmussen fortalte om en fangevokter i Osen fangeleir som mishandlet en ung fange. Dette skjedde da noen fanger holdt på å bygge en snøvoll til vern mot flom. En av disse var en ung gutt som demonstrerte noen vendinger for sine kamerater da en vakt kom løpende til. Vakta slo den unge fangen over nakken med geværkolben. Da fangen ikke falt om av dette slo vakta flere ganger i raseri helt til gutten til slutt falt om. Vakta sparket da den unge fangen i siden og ba han kom å reise seg opp igjen.¹⁹⁴ Drobnjakovic som var tidligere fange i Osen fortalte om en hendelse som fant sted da en norsk vakt passet på han og flere andre jugoslaver. Fangene dro proviant på sleder, og den norske vakta slo en av fangene med geværkolben så mange ganger at fangen falt om. Resten av fangene måtte da få med seg denne fangen samtidig som de dro sleden. Fangen som hadde blitt slått hadde fått slått løs nyrene på begge sider, og måtte på sykehuset.¹⁹⁵

Lars Sverkesen fortalte om masseskytingen i Osen. Fem og fem fanger ble ropt frem og ble ført bort dit de skulle skytes. De andre fangene i leiren måtte stå oppstilt langs gjerdet som vendte mot henrettelsesstedet. Fangene som ble skutt ble liggende på plassen, og seinere ført bort til et gravsted.¹⁹⁶

---

¹⁹² L-sak fra Sarpsborg politikammer, nr. 1235/45

¹⁹³ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 – Gyting

¹⁹⁴ L-sak fra Vestoppland politikammer, dom nr. 430

¹⁹⁵ L-sak fra Helgeland politikammer, Angell (boks 49)

¹⁹⁶ L-sak fra Helgeland politikammer, L. Sverkesen

Den norske vakten Henry Georg Henriksen ble etter krigen mistenk for å ha mishandlet flere fanger i Osen fangeleir. Han skal blant annet, sammen med en annen vakt, ha sparket gjentatte ganger under benene på en fange som bar på en tung stokk slik at fangen falt over ende og fikk stokken over seg. Han gikk deretter løs på fangen med spenn og slag med geværkolben helt til fangen igjen hadde stokken på skuldrene. Henriksen skal daglig ha mishandlet ulike fanger ved å slå dem med en tykk bjerkestokk, sparke dem med jernbeslåtte støvler, slå dem med geværkolben, kaste stein på dem og jage dem i arbeid. Henriksen erkjente under avhør at han hadde mishandlet fanger ved flere anledninger. Dette forekom mest under marsjen fra leiren til arbeidsstedet, ifølge han selv. Han skal da ha støtt til fangene med geværkolben eller sparket de om de ikke holdt følge eller om de bøyde seg ned for å ta opp noe. Han fortalte at det hendte at fangene falt over ende, men han hevdet at ingen døde av støtene han ga. Henriksen sa at han brukte kjeft på fangene om de ikke arbeidet eller om de gjorde noe de ikke fikk lov til. Han nektet for at mishandlingen hans førte til at noen av fangene døde. Allikevel tilstod han i et seinere avhør å ha skutt en fange i Osen. Fangen skal ha forsøkt å rømme. Han ropte etter fangen som ikke stoppet, og han skjøt derfor etter fangen. Det første skuddet traff fangen i ryggen. Fangen skal da, ifølge Henriksen, ha snudd seg rundt og løpt mot han. Han avfyrte enda et skudd som traff fangen i hodet. Henriksen kalte sine handlinger i fangeleiren for ”rovdyraktige handlinger”.¹⁹⁷ Tobias Olsen fortalte at han hadde vært vitne til at den norske fangevokteren Henrik Henriksen tok livet av en fange i Osen fangeleir. Han sto et stykke unna da Henriksen skjøt. Han hørte skuddet, men så ikke fangen som ble truffet fordi fangen falt ned en skråning. Henriksen hadde forsøkt å forklare drapet med et fluktforsøk, men ved undersøkelse vist det seg at skuddet hadde blitt avfyrte forfra og truffet fangen i hodet. Ifølge Olsen hadde visstnok Henriksen skutt fangen i ryggen etterpå for å dekke over drapet.¹⁹⁸

Olav Samuel Østrøm fortalte at han en gang skjøt en fange som forsøkte å rømme fra Osen fangeleir. Fangen skal ha løpt mot en skog, og Østrøm ropte etter han for å få fangen til å stoppe, men uten hell. ”I et tidsrom av sekunder stod det til meg å velge: enten – eller. Jeg valgte enten, nemlig å gjøre mitt til å få stoppet fangen i hans flukt, for dermed å unngå eller, nemlig det å bli vitne til den katastrofen å se 10 jugoslaviske fanger bli skutt fordi jeg hadde latt den ene løpe”, fortalte han. Han påstod at tyskernes regler var at for hver fange som klarte

---

¹⁹⁷ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. 14/12074

¹⁹⁸ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 649

å rømme skulle ti andre fanger skytes. Han sa selv at han ikke skjøt for å drepe, men for å stoppe fluktforsøket. Han skjøt etter beina, og var lei seg for at fangen døde.¹⁹⁹

Per Evald Braa fortalte at han en gang ble utkommandert til å være med i en eksekusjonspelotong i Karasjok. En fange hadde prøvd å rømme, men ble tatt. Han ble pekt ut med to andre nordmenn. De tre nordmennene ble med inn i leiren hvor fangen sto midt på plassen og resten av fangene stod på siden som tilskuere. Skudd ble avfyrt. Han forklarte at han passet på å ikke ha noen skudd i løpet og geværet derfor bare ”klikket”. Han regnet med at dette ikke ville oppdages. Videre fortalte han at hele leiren i Karasjok var en dødsleir. Han mente at fangene ble behandlet umenneskelig.²⁰⁰ Johan Anker Tolke fortalte om en gang han og flere andre satt i vaktstua i Karasjok-leiren. Mens de satt der kom vakthavende Singer inn og kommanderte dem til å stille opp utenfor. Ved oppstillingen ble han oppmerksom på at alle fangene også var stilt opp, og skjønte med en gang at det var ekskursjon forestående. Videre fortalte Tokle at seks vakter ble pekt ut til å utføre ekskursjonen, blant annet han, og alle prøvde å protestere. De fikk da beskjed om at det var en ordre og at om de ikke adlød kunne de ende opp på feil side av geværmunningen. De seks ble derfor kommandert av sted og kom inn på en plass hvor det var to fanger i midten og andre fanger oppstilt rundt. ”Vi ble saa kommandert i stillingen, saa ”legg ann” og ”fyr””. Fangene falt om med en gang skuddene gikk. ”Saa ble det kommandert ”helt om, marsj” og vi marsjerte ut av leiren”. Tolke mente at om han ikke hadde vært med på å utføre denne ordren ville han selv bli skutt. Han sa at sjefen, Martin, som ga ordrene ofte gjorde det i fylla, og da var det ikke greit å vite hva han kunne finne på.²⁰¹

Karl Johan Driftland fortalte at han var med på avstraffelse av en fange i Rognan fangeleir. Han ble plukket ut av en tysker til å gjøre dette. Han og Tidemann Johansen ble tatt med ut og fikk en pisk hver som de skulle slå fangen med. Deretter gikk de til appellplassen hvor de skulle begynne avstraffelsen. Der sto alle fangene allerede oppstilte for å se på. Fangen som skulle pryles la seg selv ned på en krakk med ryggen opp. To medfanger fikk ordre om å holde fangen nede. Han og Tidemann Johansen som skulle pryle sto på hver sin side av fangen, mens tyskeren sto et stykke bak for å telle slagene. Han og Tidemann Johansen slo et slag hver i rekkefølge. Han slo for svakt og Kiefer kom bort, tok fra han pishen og sa han

---

¹⁹⁹ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. Boks 59 – Østrøm

²⁰⁰ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 BRAA

²⁰¹ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45

skulle vise han hvordan det skulle gjøres. ”Vi skulle dra piskentil [sic] oss idet slaget rammet kroppen. På denne måten ville en oppnå å flenge hud og kjøtt. Fangen ropte og skrek av smerte”.²⁰²

Det er flere vitner som har fortalt at Helge Eidor Isaksen var en av de mest brutale fangevokterne i Rognan. Et vitne fortalte at han la merke til at Isaksen av og til kommanderte fangene til knebøyninger og at han noen ganger spente fangene. Et annet vitne fortalte om en hendelse ved bekken. Vitnet var sammen med Isaksen og seks eller syv fanger ved bekken for å hente vann. En av fangene gled ved elvekanten og slo ut vannet. Isaksen tok da geværet og slo til fangen over skulderen så fangen falt med armene ned i vannet. Isaksen slo fangen to ganger.²⁰³

5.4 De norske fangevokternes oppfattelse av fangenes nasjonalitet

I dette avsnittet skal jeg se på fangevokternes oppfattelse av fangenes nasjonalitet. Jeg har her kun tatt med de vaktene som snakket om flere nasjonaliteter, ikke de som ikke nevnte nasjonaliteter eller de som utelukkende kalte fangene for serbere. Jeg har gjennomgått 200 landssviksaker. Allikevel er enkelte av uttalelsene fra fangevokterne i dette kapitlet hentet fra samme sak. I flere av landssviksakene vitnet fangevoktere mot hverandre eller nevnte andre fangevoktere i sine avhør, og disse vitnemålene og avhørene finner man da i den nevnte fangevokterens saksmappe. Antallet saker jeg har sett på kan derfor ikke sees opp mot antallet av fangevoktere som visste eller ikke visste om flere nasjonaliteter blant fangene. I en del av avhørene har fangevokterne dessuten vekslet mellom å si at fangene var av ulike nasjonaliteter og å kalle fangene for serbere. I flere av tilfellene var det i seinere avhør at vaktene kalte fangene for serbere. Dette kan muligens være fordi det var vanlig å referere til leirene som serberleire og at vaktene plukket opp dette. Det er skrevet veldig lite om fangevokternes oppfattelse av fangenes nasjonalitet fra før. Nils Christie intervjuet en del av fangevokterne om oppfattelse av ulike nasjonaliteter blant fangene. Jeg vil derfor ta med hans funn før jeg trekker frem hva fangevokterne har sagt i avhør etter krigen.

Nils Christie skrev om vaktenes differensiering av fangene. Han undersøkte om vaktene var klar over at fangene hadde ulike nasjonaliteter og om de så forskjell på fangene.

---

²⁰² L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 143

²⁰³ L-sak fra Troms politikammer, nr. 1/55

Fangevokterne fikk spørsmål om det var noen kroater i leiren. På dette svarte en av vaktene at ”[v]et ikke. For oss så de like ut alle sammen” og en annen svarte ”[t]ror ikke det. Ble sagt at det var serbere – sabotører og drapsmenn”. Dette var svar fra vakter som ikke så noen forskjell på fangene. Andre vakter svarte derimot med mer differensiering. ”Ja, det var kroater, serbere, bessarabere og litt av hvert” svarte en av vaktene på spørsmålet. En annen svarte ”[d]et var vel serbere, vel. Var kroater der, men i det store og det hele serbere”. Disse vaktene så forskjell på fangene, men hadde ulik grad av differensiering. Begge så allikevel forskjeller på fangene de bevoktet. Av de 52 vaktene som svarte om fangenes nasjonalitet så 16 ikke noen forskjell på fangene og 36 så forskjell på fangene.²⁰⁴ Med dette er det naturlig å anta at de norske fangevokterne var klar over at det fantes andre nasjonaliteter blant fangene enn serbere.

Flere av fangevokterne i Osen fangeleir var klar over at det var fanger av ulike nasjonaliteter i leirene. Dette er noe de nevnte i avhørene etter krigen. Johan Nikolay Sørheim fortalte at han hadde vaktjeneste over russiske krigsfanger. Han fortsatte å referere til fangene som fanger i resten av avhøret, og ikke serbere.²⁰⁵ Karten Sollien forklarte i et avhør at fangene i leiren var utlendinger og sivile eller politiske fanger. Han nevnte blant annet at fangene var serbere, kroater og mulatter. Allikevel sa han i et annet avhør at han var vakt for en serbisk fangeleir. Sollien kalte fangene både for serbere og fanger i avhørene. Han nevnte ikke andre nasjonaliteter flere ganger.²⁰⁶ Karl Johan Engmann fortalte etter krigen at det var fanger fra Balkan i leiren. Han sa at det var serbere, kroater, bulgarere, slovakere og så videre.²⁰⁷ I et annet avhør sa han at fangene var en blanding av folk fra Balkan, men at han hadde et inntrykk av at majoriteten besto av serbere.²⁰⁸ Egil Sandstad fortalte at det var flest serbere i leiren. Han viser med dette at han visste at en del av fangene ikke var serbere. Sandstad kalte fangene for fanger under dette avhøret og seinere avhør.²⁰⁹ Svend Berentin Rossebø sa i et avhør om Osen at det i leiren var utenlandske fanger og at det for det meste var serbere. I et annet avhør sa han at det for det meste var serbere og kroater. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²¹⁰ Anton Balterød fortalte at fangene i leiren vesentlig bestod av serbere. Med dette viser han at han visste at ikke alle var serbiske. Han kalte fangene for fanger og serbere i

---

²⁰⁴ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 112-114

²⁰⁵ L-sak fra Oslo politikammer, nr. 1356

²⁰⁶ L-sak fra Vestoppland politikammer, dom nr. 430

²⁰⁷ L-sak fra Tønsberg politikammer, nr. 16/48

²⁰⁸ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

²⁰⁹ L-sak fra Trondheim og Strinda politikammer, nr. 503

²¹⁰ L-sak fra Haugesund politikammer, nr. 675/45

avhør.²¹¹ Per Harald Bjørnsrud fortalte i et avhør at det i Osen var alle slags nasjonaliteter unntatt nordmenn blant fangene. I et seinere avhør sa han at han hadde vakttjeneste over utenlandske krigsfanger. Han var dermed klar over at det befant seg flere nasjonaliteter blant fangene i leiren.²¹² Reidar Kauppi fortalte at fangene i hovedsak besto av serbere. Han kalte fangene for fanger i avhøret og ga flere ganger inntrykk av at han var klar over at fangene hadde ulike nasjonaliteter. Han sa blant annet at han ikke hadde sett serbere eller andre fanger bli mishandlet.²¹³ Helge Solberg fortalte i avhør at han hadde arbeidet som fangevokter i serberleiren Osen. Han sa allikevel også at han en dag så at noen sigøynere fløy på en serbisk fange. Han viser med dette at han visste at det var fanger av ulike nasjonaliteter i leiren.²¹⁴ Leif Bjarne Ålborg sa at fangene i Osen besto vesentlig av serbere og kroater. Han kalte fangene utelukkende for fanger i avhøret.²¹⁵ Gudbrand Ludvigsen Ålborg fortalte at han var vakt i Osen over serbiske og kroatisk fanger. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²¹⁶ Arnfinn Stokvold kalte fangene for fanger i avhør. Han sa at han selv aldri hadde mishandlet eller drept fanger, men at han visste at tyskerne gjorde dette mot serbiske og kroatisk fanger. Med dette viser han at han visste at det var flere nasjonaliteter i leiren.²¹⁷ Olav Samuel Østrøm ble sendt til Osen hvor han var vaktet over serbiske fanger. Han kalte allikevel fangene for fanger i avhørene, og i noen av avhørene kalte han fangene for jugoslaviske fanger. Han fortalte blant annet om en hendelse i en matkø hvor en jugoslavisk tolk fløy på en fange. Det kan derfor virke som at han var klar over at ikke alle var serbiske.²¹⁸ Harry Ødegård fortalte i et avhør at det vesentlig var serbiske fanger i Osen. Han kalte fangene for fanger i dette avhøret. I et seinere avhør fortalte han derimot at han hadde blitt fortalt at det var serbiske fanger i leiren. Han fortsatte allikevel å kalle fangene for fanger i avhør. Dette kan bety at han visste at ikke alle var serbiske som han ga inntrykk av i det ene avhøret.²¹⁹ Reidar Madsen fortalte at han var vakt over serbere, kroater og sigøynere. Han kalte fangene for fanger i avhøret, ikke serbere.²²⁰ Peder Olsen arbeidet i Osen og fortalte at det var en leir for kroater og serbere. Han kalte fangene for fanger i dette avhøret. Allikevel sa han i et seinere avhør at det var serbiske fanger de passet på i leiren. I dette avhøret kalte han fangene

---

²¹¹ L-sak fra Fredrikstad politikammer, nr. 229

²¹² L-sak fra Kongsberg politikammer, nr. 360/45

²¹³ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 34

²¹⁴ L-sak fra Kongsvinger politikammer, nr. 323/45

²¹⁵ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 148/45

²¹⁶ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 148/45

²¹⁷ L-sak fra Halden politikammer, nr. 749/45

²¹⁸ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. Boks 59 – Østrøm

²¹⁹ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 138/45

²²⁰ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 207

utelukkende for serbere.²²¹ Karl Winter Nilsen tjenestegjorde i en leir for serbiske og kroatisk fanger. Han kalte fangene for fanger i alle avhør med unntak av når han fortalte at de norske guttene var godt likt blant serberne. Dette var den eneste gangen han refererte til fangene som serbere.²²² Arne Waldemar fortalte at han ble satt til å passe på serbiske fanger i Osen. I et annet avhør fortalte han at han var vakt over fanger fra Jugoslavia. Han kalte fangene for fanger i avhør.²²³ Kjell Nordli fortalte at det var forskjellige nasjonaliteter som serbere, kroater og andre i Osen fangeleir. Han kalte fangene kun for fanger i avhøret.²²⁴ Kristian Nilsen fortalte at fangene i Osen var serbiske og kroatisk. Han nevnte ikke fangene noe mer enn dette.²²⁵ Harry Myhre fortalte at fangene var serbere og kroater. Han kalte fangene for fanger i avhør.²²⁶ Johan Sofus Carlander fortalte at fangene i Osen var serbiske og kroatisk. Han omtalte fangene som fanger i avhørene.²²⁷ Henry Georg Henriksen fortalte i et avhør at det var serbiske fanger i leiren, men sa i et annet avhør at fangene var serbiske og kroatisk. Henriksen kalte fangene for fanger i avhør. Han gjentok også i et annet avhør at fangene i Osen var både serbere og kroater.²²⁸ Tobias Olsen fortalte at han var vakt over serbiske og kroatisk fanger i Osen. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²²⁹ Olav Kjendsheim fortalte at fangene i Osen besto av serbere og kroater. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²³⁰

Flere fangevoktere fra Beisfjord og Bjørnfjell nevnte flere nasjonaliteter i avhør. Henry Georg Henriksen var med å bygge opp Beisfjord fangeleir hvor det skulle komme serbiske og kroatisk fanger, ifølge han.²³¹ Hermann Arnold Svensen som arbeidet i Beisfjord fortalte i et avhør at fangene i leiren var kroater og serbere. Det samme gjentok han i et annet avhør. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²³² Konrad Løken fortalte at det var jugoslaver og serbere i leiren. Han kalte fangene for fanger og serbere i avhørene.²³³ Bjarne Andreas Persson fortalte i et avhør etter krigen at det blant de serbiske fangene var en del kroater som arbeidet som tolker. Med dette viste han at han visste om flere nasjonaliteter. Han kalte fangene både for

---

²²¹ L-sak fra Namdal politikammer, nr. Alf 135/45

²²² L-sak fra Larvik politikammer, nr. 9/45

²²³ L-sak fra Kongsvinger politikammer, nr. 18

²²⁴ L-sak fra Østerdal politikammer, nr. 225

²²⁵ L-sak fra Østerdal politikammer, nr. 334

²²⁶ L-sak fra Vestoppland politikammer, nr. 261

²²⁷ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

²²⁸ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 52 Henriksen

²²⁹ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 649

²³⁰ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 - Kjendsheim

²³¹ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 52 Henriksen

²³² L-sak fra Sarpsborg politikammer, nr. 27/45

²³³ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 178/45

serbere og fanger.²³⁴ Arne Vilhelm Vestang sa at det var jugoslaver som var i leiren. Selv om han var klar over at det var jugoslaviske fanger i leiren kalte han fangene utelukkende for serbere.²³⁵ Vilmar Wiladsen Solhaug fortalte at det var serbiske og kroatisk fanger i leiren. Han gjentok det også i et seinere avhør. I avhørene refererte han til fangene som fanger, og ikke som serbere.²³⁶ Walther Gyiring sa at det kom serbiske og kroatisk fanger til Beisfjord. Også han fortsatte å referere til fangene som fanger i resten av avhøret.²³⁷ Hartvig Wilhelm Dannevig fortalte i et avhør at fangene som kom til Beisfjord var serbere og folk fra Balkan. Han gjentok i et annet avhør at det var folk fra Balkanlandene som kom til leiren. I avhørene kalte han fangene både for serbere og fanger.²³⁸ Sigurd Berg sa at han trodde fangene var kroater og serbere. Han var i alle fall sikker på at de var utenlandske. Han kalte fangene utelukkende for fanger i de tidligere avhørene, men i et avhør fra 1948 fortalte han at fangene i leiren var serbere. Han fortsatte allikevel å referere til fangene som fanger og ikke serbere også i dette avhøret.²³⁹ Knut Andreas Gustavsen fortalte at fangene besto vesentlig av serbere. I avhøret kalte han fangene for fanger.²⁴⁰ Skjoldulv Frøyraak fortalte at da Beisfjord var ferdig kom det jugoslaver og andre fanger fra Balkanlandene til leiren. Han kalte fangene for fanger i avhøret. I et seinere avhør sa han allikevel at han holdt vakt over serbiske fanger i Beisfjord. I dette avhøret vekslet han mellom å kalle fangene for serbere og fanger.²⁴¹ Halvor Jensen Bøen sa i et avhør at det var serbiske fanger han passet på. Allikevel sa han i et annet avhør om Beisfjord at var jugoslaviske fanger han passet på. Han kalte fangene for fanger i avhørene mot seg.²⁴² Karl Forsth var fangevokter i Beisfjord. Han fortalte at fangene for det meste var serbere og en del russere. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²⁴³ Alex Johan Fritjof Anderson fortalte at han var i Beisfjord og Bjørnfjell. Etter en stund med oppbygning kom det et kompani med tyskere og fanger som vesentlig besto av serbere. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²⁴⁴ Nils Teigen fortalte at fangene var serbiske og kroatisk. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²⁴⁵ Olav Kjerndsheim fortalte at det var serbiske og kroatisk

---

²³⁴ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. boks 41- Persson

²³⁵ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 178/45

²³⁶ L-sak fra Fredrikstad politikammer, nr. 195

²³⁷ L-sak fra Fredrikstad politikammer, nr. 195

²³⁸ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 57/45

²³⁹ L-sak fra Larvik politikammer, nr. 4/47

²⁴⁰ L-sak fra Arendal politikammer, nr. 395/45

²⁴¹ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 188/45

²⁴² L-sak fra Notodden politikammer, nr. 559/45

²⁴³ L-sak fra Nord-Jarlsberg politikammer, nr. 176 og 177/45

²⁴⁴ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45

²⁴⁵ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 68

fanger i Beisfjord. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²⁴⁶ Tobias Olsen fortalte at han var vakt over serbiske og kroatisk fanger i Besifjord. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²⁴⁷ Edwin Nordfjord fortalte at han passet på fanger fra Balkan. Han nevnte ikke noe mer om fangene i dette avhøret eller i seinere avhør.²⁴⁸ Arne Wilhelm Pedersen fortalte at fangene han passet på i Beisfjord var kroater, slovakere og serbere. Han sa allikevel at fangene i Korgen var serbere. Han viste uansett at han var klar over at fangene i Beisfjord hadde ulike nasjonaliteter.²⁴⁹ Hegle Johannes Nøkleby arbeidet i Beisfjord fangeleir. Han fortalte at det var utenlandske fanger i leiren, vesentlig serbere og kroater. Han kalte fangene for fanger i avhøret. Han ble seinere sendt til Karasjok hvor han sa at fangene var serbiske.²⁵⁰ Knut Høyvik fortalte i et avhør at fangene i Beisfjord var ungarere og kroater.²⁵¹ Lars Johan Magnus Skeiseid kalte fangene i Beisfjord for utenlandske fanger. Han sa at også at fangene var fra Balkanlandene.²⁵² Olav Kjendsheim var i Beisfjord. Han fortalte i et avhør at fangene var serbere og kroater. Det var et stort hat mellom kroater og serbere, ifølge han, og de sloss og mishandlet hverandre innbyrdes. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²⁵³

De norske fangevokterne i Karasjok fortalte i avhør at det var ulike nasjonaliteter blant fangene i leiren. Skjoldulv Frøyraak fortalte i et avhør at fangene i Karasjok var fra Balkanlandene. Han gjentok det samme i et annet avhør. Han vekslet altså på å kalle fangene for fanger og serbere i ulike avhør.²⁵⁴ Olav Kjerndsheim fortalte at det var serbiske og kroatisk fanger i Karasjok. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²⁵⁵ Nils Teigen fortalte at fangene i Karasjok var serbiske og kroatisk. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²⁵⁶ Halvor Jensen Bøen fortalte at fangene i Karasjok var hovedsakelig jugoslaviske. Han kalte fangene for fanger i avhørene mot seg.²⁵⁷ Karl Forsth fortalte at fangene i Karasjok var serbiske og en del var russiske. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²⁵⁸ Knut Høyvik fortalte at han snakket med en fange i Karasjok som het Nicola og var ungarer. Han var derfor klar over at ikke alle fangene i leiren var serbere. Han sa om fangene i Beisfjord at disse besto

---

²⁴⁶ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 68

²⁴⁷ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 649

²⁴⁸ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 2078

²⁴⁹ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 1974/45

²⁵⁰ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45

²⁵¹ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 HØYVIK

²⁵² L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 1054

²⁵³ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 - Kjendsheim

²⁵⁴ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 188/45

²⁵⁵ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 68

²⁵⁶ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 68

²⁵⁷ L-sak fra Notodden politikammer, nr. 559/45

²⁵⁸ L-sak fra Nord-Jarlsberg politikammer, nr. 176 og 177/45

av ungarere og kroater.²⁵⁹ Lars Johan Magnus Skeiseid fortalte at fangene var fra Balkanlandene. Han vekslet mellom å kalle fangene for serbere og fanger.²⁶⁰

Fangevokterne i Rognan var klar over at fangene hadde ulike nasjonaliteter. Dette var noe de nevnte i avhør. Leif Stensønes fortalte at det var serbiske fanger og at det muligens var noen russiske fanger på gjennomreise. Han fortalte at fangene var fra 14-15 år og oppover til 50-årene, men at det var mest ungdom. Disse var fra forskjellige befolkningslag. Han viser her at han visste at de var fra ulik bakgrunn og kan derfor også ha skjønt at de hadde ulike nasjonaliteter. Han refererte til fangene som både serbere og fanger.²⁶¹ Harry Peder Fuglestad fortalte at fangene var utenlandske og at de besto hovedsakelig av serbere. Han kalte fangene for fanger. I et annet avhør fortalte han allikevel at det var serbiske fanger i leiren og nevner ikke noe om andre nasjonaliteter. Han kalte her fangene for serbere.²⁶² Egil Ruud Jamt var i Rognan fangeleir. Han fortalte i flere avhør at han hadde vakt over jugoslaviske fanger. Han kalte fangene for fanger i avhør.²⁶³ Harald Halvorsen fortalte at han var vakt i en serbisk fangeleir. Allikevel fortalte han i et seinere avhør at det var kroater, serbere og jugoslaver i leiren. Han kalte fangene for fanger i avhør.²⁶⁴ Arne Nikolai Hafstad arbeidet i Rognan fangeleir. Han fortalte at det i leiren var hovedsakelig serbiske fanger. Han kalte fangene for fanger i avhørene.²⁶⁵ Albert Akersveen sa i et avhør at fangene var utenlandske. I et annet avhør fortalte han at de utenlandske fangene besto vesentlig av serbere.²⁶⁶ Sigurd Arnold Andreassen sa at han passet på fanger av forskjellig nasjonaliteter. Han kalte fangene for fanger i avhør. Han sa allikevel i et seinere avhør at han arbeidet i en fangeleir for serbere.²⁶⁷ Arvid Johan Abelson fortalte i avhør at han ble fortalt at det var to nordmenn og en danske som deltok i drapet på to jugoslaviske fanger. Han kalte fangene for fanger i dette avhør. Basert på dette visste han at det var jugoslaviske fanger som var i leiren og ikke kun serbiske.²⁶⁸ Trygve Magnus Espeland fortalte at det var serbiske fanger i leiren. I et annet avhør sa han allikevel at det også var en del kroatisk fanger der. Han kalte fangene for fanger

---

²⁵⁹ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 HØYVIK

²⁶⁰ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 1054

²⁶¹ L-sak fra Nordmøre politikammer, nr. 391/45

²⁶² L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 416

²⁶³ L-sak fra Utrøndelag politikammer, nr. 21/48

²⁶⁴ L-sak fra Skien politikammer, nr. 959

²⁶⁵ L-sak fra Sogn politikammer, nr. 301/45

²⁶⁶ L-sak fra Hamar politikammer, nr. 149 Akersveen

²⁶⁷ L-sak fra Ringerike politikammer, nr. 132/45

²⁶⁸ L-sak fra Oslo politikammer, nr. 3657

i avhørene.²⁶⁹ Simon Simonsen fortalte i avhør at fangene var fra Serbia, Polen, Tsjekkoslovakia og muligens andre land. Simonsen fortalte at de norske vaktene ikke fikk mat fra samme sted som fangene. De norske hadde en tysk kokk og fangene hadde serbiske fanger som kokker. Han viste med dette at han var klar over at det var fanger av serbisk nasjonalitet som laget maten for de andre fangene i leiren. Dette var den eneste gangen han snakker om fangene som noe annet enn fanger i avhørene.²⁷⁰

Vaktene i Korgen fangeleir fortalte om ulike nasjonaliteter i avhør etter krigen. Kjell Løken sa at det for det meste var jugoslaviske fanger i leiren. Han sa ikke noe mer om fangene i avhøret og ble heller ikke spurt om dem.²⁷¹ Håkon Kittelsen fortalte i et avhør at fangene i leiren besto av folk fra Balkan. Han sa ikke noe mer om fangene i avhøret.²⁷² Han sa allikevel i et annet avhør at fangene var fra Balkan og at de vesentlig besto av serbere, sammen den del kroater og jugoslaver.²⁷³ Hans Mørk fortalte at han var vakt over serbiske og kroatisk fanger i Korgen. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²⁷⁴ Otto Bernhard Kastmann fortalte at fangene var mellomeuropeere. Han kalte fangene for fanger og leirene for fangeleirer.²⁷⁵ Magne Riseng fortalte at han i Korgen var vaktmann over russere og polakker. Han kalte fangene for fanger i avhøret.²⁷⁶ Leif Wang Johannesen sa i et avhør at det var serbiske og kroatisk fanger i Korgen. I et annet avhør gjentok han det samme. Han refererte til fangene som fanger i avhørene mot seg.²⁷⁷ Magnus Garnes fortalte at det i Korgen var fanger fra Balkanlandene. Han nevner blant annet hendelsen med kroatene Stefan som ble skutt av en norsk vakt.²⁷⁸ Ingvar Magne Thorvaldsen fortalte i et avhør at han jobbet i en leir for russiske krigsfanger. Han referer til fangene som fanger.²⁷⁹ Randulf Bendt Larsen Lundahl fortalte at det i Korgen var serbiske eller jugoslaviske fanger. I seinere avhør sa han at det var serbere i leiren og omtaler fangene som serbiske.²⁸⁰ Johannes Volden arbeidet i Korgen og fortalte at han hadde vakt over serbiske og kroatisk fanger. Volden kalte fangene for fanger i hele avhøret. I et

---

²⁶⁹ L-sak fra Hordaland politikammer, nr. 848/45

²⁷⁰ L-sak fra Haugesund politikammer, nr. 463/45

²⁷¹ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 179/45

²⁷² L-sak fra Tønsberg politikammer, nr. 16/48

²⁷³ L-sak fra Halden politikammer, nr. 884/45

²⁷⁴ L-sak fra Bodø politikammer, nr. 895/45

²⁷⁵ L-sak fra Oslo politikammer, nr. 908

²⁷⁶ L-sak fra Kongsvinger politikammer, boks. nr. 5

²⁷⁷ L-sak fra Arendal politikammer, nr. 55/45

²⁷⁸ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 1823

²⁷⁹ L-sak fra Kongsvinger politikammer, nr. Bolsm 48-49

²⁸⁰ L-sak fra Narvik politikammer, nr. 443/45

seinere avhør fortalte han derimot at det var serbiske fanger i leiren, og nevnte ikke de kroatisk²⁸¹.

Det var flere av fangevokterne fra Beisfjord/Bjørnfjell, Korgen, Osen, Rognan og Karasjok som var klar over at fangene hadde ulike nasjonaliteter. Det var forskjellig differensiering i oppfattelsen av fangene, men alle de jeg har tatt med ga inntrykk av at de visste at ikke alle fangene var serbiske. At såpass mange var klar over at det var ulike nasjonaliteter blant fangene kan bety at dette var allment kjent blant fangevokterne. Noe som styrker denne antagelsen er at enkelte fangevoktere først i seinere avhør begynte å kalle fangene for serbere. Dette kan være fordi det var vanlig å kalle fangene for serbere både i avhørspapirene og rapportene, i aviser og blant nordmenn.

5.5 Konklusjon

Jeg har i dette kapittelet kommet med flere eksempler på vold, mishandling og drap utført av både tyske og norske vakter. Dette baserer seg på forklaringen fra både fangevoktere, fanger og andre vitner.

Jeg har også vist at det var flere av de norske vaktene i både Beisfjord/Bjørnfjell, Korgen, Osen, Rognan og Karasjok som visste at det var fanger av ulike nasjonaliteter i leirene. En del av vaktene kalte allikevel fangene for serbere og fangeleirene for serberleire i avhør. Dette gjaldt også noen av de vaktene som tidligere hadde fortalt om ulike nasjonaliteter blant fangene. Noe av grunnen til dette kan være at avhørslederne kalte fangene for serbere og fangeleirene for serberleire. Fangene ble også i stor grad kalt for serbere i aviser og blant nordmenn. Basert på funnene vil jeg allikevel konkludere med at de norske fangevokterne var klar over at det fantes ulike nasjonaliteter blant de jugoslaviske fangene.

---

²⁸¹ L-sak fra Gudbrandsdalen politikammer, nr. 2130

Kapittel 6 Sammenheng mellom nasjonalitet og vold, mishandling og drap

6.1. Innledning

I dette kapitlet skal jeg se nærmere på sammenhengen mellom fangenes nasjonalitet og bruken av vold, mishandling og drap på fanger. Jeg vil her bruke forklaringer fra både fangevoktere og tidligere fanger. Som vist i kapitlet over var flere av de norske fangevokterne klare over at det var fanger av ulike nasjonaliteter i leirene. Dette gjør det interessant å se hva slags nasjonaliteter som ble mest utsatte for vold, mishandling og drap. Ble fanger av enkelte nasjonaliteter systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de norske fangevokterne? Og ble fanger av enkelte nasjonaliteter systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de tyske leirsjefene og fangevokterne? Dette tar kapitlet sikte på å besvare.

6.2 De norske fangevokternes forklaringer

Et interessant tilfelle som er godt dokumentert er drapet på den kroatisk fangen Stefan. Han ble drept av den norske vakt Olaf Aleksander Gamborg Nilsen i Korgen fangeleir. Gamborg Nilsen fortalte i avhør at leiren var for serbiske fanger. Han innrømmet allikevel å ha drept en bulgarsk fangetolk ved navn Stefan i leiren (egentlig kroat). Denne fangetolken hadde blitt overført fra Beisfjord da denne leiren ble oppløst, og jobbet i Korgen både som tolk og leder for en gruppe fanger. Gamborg Nilsen fortalte i avhør at Stefan var en fryktelig sadist og at han ofte pinte og plaget sine medfanger. En kveld skal vaktmannskapet ha sittet sammen og diskutert Stefan og hans brutale atferd mot medfangene. De norske vaktene bestemte seg for at Stefan måtte tas livet av. Den som fikk Stefan på sitt vaktlag dagen etter skulle skyte han. Dagen etter var det Gamborg Nilsen som fikk Stefan på sitt lag og han benyttet første mulighet til å skyte han. Ifølge seg selv skal han ha skutt to skudd, ett som gikk igjennom korsryggen og ut av magen og ett som traff Stefan i hodet. Han fortalte at de andre fangene var begeistret for å bli kvitt Stefan. Gamborg Nilsen erkjente i et seinere avhør at han også hadde skutt tre serbiske fanger under fluktforsøk. Han hadde altså skutt fire fanger i løpet av sin tid som fangevokter.²⁸²

---

²⁸² L-sak fra Drammen politikammer, nr. 1746

Magnus Garnes var også vakt i Korgen og nevnte drapet på Stefan i et avhør. Ifølge han var Stefan et udyr. Han herset med og prylte sine medfanger på en grusom måte. Garnes fortalte at Stefan ofte uten noen som helst foranledning ga medfangene sine juling. Da slo han de med en stokk eller liknende. Om han ikke hadde noe for hånden brukte han gjerne armer og bein. Videre forklarte Garnes at de norske vaktene ofte måtte gå imellom Stefan og fangene. Han husker spesielt godt en episode hvor han selv var på vakt da Stefan begynte å sparke og slå sine medfanger. Han måtte da true Stefan med geværet sitt for å få han til å la de andre fangene være i fred. Garnes fortalte at de andre fangene var mye mindre og svakere enn Stefan og at de derfor ikke kunne forsvare seg mot kjempen av et menneske. ”Man kunne sammenlikne han med en gorilla”, forklarte han. Garnes hadde blitt fortalt at Stefan var bokser, og at han i 1937 skal ha deltatt på et internasjonalt bokserstevne i Bergen. Han forklarte videre at Stefan var kroat og at fangene i leiren kom fra ulike Balkanland. ”Det var en merkelig kosmopolitisk samling i denne leiren, og de fleste var mindre bra mennesker, Av disse var Stefan den aller verste”. Fangene kom ofte til de norske vaktene og klagde på Stefan sin brutale atferd. Garnes fortalte at de norske vokterne forsøkte så godt de kunne å beskytte fangene, og at han derfor ikke ble overrasket da han hørte at Stefan hadde blitt skutt. Dette skal ha skjedd på arbeidsplassen. Selv hadde Garnes vakt i leiren, men han skjønnte at det hadde skjedd noe spesielt. Fangene kom syngende da de kom gående tilbake til leiren for kvelden, og dette var noe de ikke pleide å gjøre uten oppfordring. Seinere samme kveld snakket han med øyevitner til hendelsen. Stefan skal ha arbeidet sammen med rundt 20 andre fanger i arbeidslaget til Holthe-Moland og Gamborg Nilsen. Under arbeidet skal Stefan ha begynt å plage de andre fangene i arbeidslaget. Gamborg Nilsen kjeftet på han for dette, men Stefan skal ikke ha brydd seg om irettesettelsen og fortsatte å plage de andre fangene. Ifølge Garnes skal Holthe-Moland da ha skutt Stefan gjennom ryggen bakfra, men Stefan falt ikke om. Han snudde seg i stedet og Gamborg Nilsen skjøt han da i hodet forfra. Stefan falt om og de andre fangene, uten oppfordring, bar liket utenfor veien. De la liket slik at det skulle se ut som at Stefan hadde blitt skutt under et fluktforsøk. Dette var fangenes måte å hjelpe Gamborg Nilsen på slik at han ikke skulle få trøbbel med tyskerne, ifølge Garnes. De norske vaktene hadde nemlig ikke lov til å skyte fanger med mindre de forsøkte å rømme. Garnes mente at om ikke Gamborg Nilsen hadde skutt Stefan ville en av de andre norske fangevokterne ha gjort det eller at en av Stefan sine medfanger ville ha tatt livet av ham.²⁸³

---

²⁸³ L-sak fra Rogaland og Stavanger politikammer, nr. 1823

En annen vakt fra Korgen fangeleir som snakket om Stefan i avhør var Åge Johannes Kristensen. Han fortalte at Gamborg Nilsen og Holthe-Moland etter en vakt kom inn på brakka og sa at de hadde skutt en fange som het Stefan Besselmann. De to fortalte at de andre fangene som så hendelsen skal ha løftet hendene i været og sagt ”Maria” og ”den norske posten god”. Kristensen forklarte at grunnen til at Stefan ble skutt av de to vaktene var at han oppførte seg svært brutalt mot medfangene sine. Stefan hadde et godt forhold til den tyske kommandanten og hadde derfor blitt oppnevnt som ”stuesjef”. Han både mishandlet og drepte medfangene sine. Kristensen husket selv å ha sett Stefan stå på en trapp med en stokk som han slo medfangene sine med da de var på vei inn. Han skal også ha blitt fortalt at Stefan hadde drept femten fanger på fjorten dager. Under avhøret med Kristensen var Nikola Rokić tilstede. Rokić var tidligere fange i blant annet Rognan fangeleir, og ble i avhørnotatene omtalt som sivil politimester. Etter avhøret tilføyet Rokić at ”Gamborg Nilsen skal ikke legges til last for at han har skutt denne Besselmann, som var meget brutal med sine medfanger. Besselmann var folketysker og de serbiske fanger var meget takknemlige for at Besselmann ble skutt”.²⁸⁴ Rokić nevnte også Stefan i boka han skrev om blant annet sitt fangeopphold. Her skrev han at da han ble gjenforent med fanger fra andre leirer spurte han om hva som hadde skjedd med den jugoslaviske tyskeren Stefan, og han ble da fortalt at Stefan var blitt drept av en norsk nazist.²⁸⁵

I Hirsti sin bok forklarte Blagoje Marinković seg om Stefan. Marinković var selv fange i Korgen. Tidlig på høsten kom en del fanger fra Beisfjord til Korgen. En av disse var en velfødd kjempe ved navn Stefan Talisman. Stefan var slakter og bokser av yrke, og kom fra Zagreb. Denne Stefan var livsfarlig og en sadist. Han hadde meldt seg frivillig for tyskerne, og hadde både pint og drept flere medfanger. Stefan skal selv ha hevdet at han hadde drept over hundre dovne fanger i Beisfjord. Marinković som snakket godt tysk hadde blitt plukket ut til å være tolk, eller ”Dolmetscher”, for en del arbeidsgrupper. Dette ble også Stefan plukket ut til, i tillegg til gruppeleder, i det han kom til Korgen. Fra første dag begynte Stefan å plage fangene. Han slo dem blant annet med et hakkeskaft eller kvelte dem med bare nevene. Etter at han kom til Korgen skal han ha drept tre-fire dovne fanger i uka. I Korgen fantes det en illegal leirledelse blant fangene, og denne var Marinković en del av. Denne leirledelsen møttes av og til i skjul for å diskutere viktige spørsmål som angikk fangefelleskapet. Marinković tok her opp spørsmålet om Stefan og hans brutalitet mot

---

²⁸⁴ L-sak fra Bodø politikammer, nr. 696/45

²⁸⁵ Rokić, *Jugoslavia mitt land*, 153

fangene. Leirledelsen ble til slutt enige om at Stefan måtte bli tatt livet av. Den første løsningen var at en av fangene som arbeidet på kjøkkenet skulle blande inn glasstøv i maten til Stefan, noe fangen også gjorde, men som ikke var nok til å ta livet av Stefan. En dag sto Marinković sammen med en tysk og en norsk vakt da Kristian Rugås, en norsk oppsynsmann ved veiarbeidet, kom bort. Rugås ble kalt for ”onkel” av jugoslavene og var en av de som ulovlig brevvekslet med jugoslavene. Vaktene skrøt av Stefan og sa at Marinković burde bli mer som han. Marinković fortalte da at han aldri ville ta livet av eller pine sine kamerater, da ville han heller dø. Deretter gikk han sin vei. Seinere samme dag kom Rugås bort til han og ba han om å skrive ned det han visste om Stefan. Dette skulle han så legge på det hemmelige brevstedet. Marinković gjorde dette, og ”Onkel” skrev tilbake at han skulle forsøke fikse saken. Det gikk noen dager før en av de norske vaktene som Rugås kjente kom bort til han. Den norske vaktene viste han ei kule og fortalte at den var reservert for Stefan. Nordmannen hadde vakt i nærheten av Stefan i det han ropte på han og spurte hvor mange fanger Stefan hadde drept. Stefan fortalte at han hadde drept over hundre fanger i Beisfjord og fjorten i Korgen. Den norske vakta tok opp en sigarett og tente den. Etter noen drag kastet han den et godt stykke over piggrådsperringen ingen av fangene hadde lov til å krysse. Han smilte så til Stefan og sa at han kunne få resten av sigaretten. Stefan tenkte seg om, men bestemte seg til slutt for å krysse piggrådsperringen for å hente sigaretten. I den han bøyde seg ned for å ta opp sigaretten smalt det to ganger. Kulene gikk igjennom hjertet og lungene hans, og Stefan døde på stedet. En del av fangene begynte å juble, mens det oppsto forvirring blant fangevokterne. Den tyske leirsjefen ble etter hvert tilkalt og var rasende, men den norske vakta forsvarte seg med at det var et fluktforsøk og pekte på at Stefan var på det forbudte området bak piggrådsperringen.²⁸⁶

Kristian Fredrik Holthe-Moland fortalte i avhør om den dagen Stefan ble skutt. Han og Gamborg Nilsen hadde vakt sammen den dagen. Holthe-Moland snudde ryggen til Gamborg Nilsen et øyeblikk og hørte plutselig et skudd. Han var ikke sikker på hvor skuddet kom fra, men så hørte han noen ynke seg i nærheten og snudde seg rundt. Stefan lå da på bakken og vred seg med et stort hull i magen. Gamborg Nilsen var i ferd med å tømme geværet, så han skjønnte at det var han som hadde skutt fangen. Holthe-Moland skjønnte at Stefan var dødelig såret og skjøt derfor et skudd igjennom hodet hans slik at han ikke skulle pine. De andre fangene ble glade da de fikk høre at Stefan var død og sang da de gikk tilbake til leiren.

---

²⁸⁶ Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 89-92

Holthe-Moland fortalte at Stefan var grusom mot sine medfanger og både sparket og slo dem med forferdelige krefter. Han husket en gang Stefan hadde vist fram en håndfull av gullplomber. Disse skal han ha slått ut av munnen på forskjellige medfanger. Etter at Stefan var skutt hjalp noen av fangene til med å få det til å se ut som et fluktforsøk. Dette fordi Stefan sto høyt i kurs hos tyskerne. Under avhøret kalte Holthe-Moland Stefan for en serbisk tolk og gir derfor ikke inntrykk at han visste at han var kroat. Holthe-Moland endret forklaring i et annet avhør og fortalte at det var Gamborg Nilsen som skjøt Stefan i hodet. Han var ikke sikker på om han traff med skuddet han avfyrte. Dette bekreftet en av de norske arbeiderene som var vitne til hendelsen, Benoni Monsen. Han fortalte at begge fangevokterne skjøt mot hodet til Stefan, og at han heller ikke var sikker på om begge vaktene traff eller bare en av dem.²⁸⁷

Gamborg Nilsen innrømmet drapet på Stefan og tre fanger til. Han har med dette sagt at han har drept en bulgarsk fange (egentlig kroatisk) og tre serbiske fanger. Fordi han visste at Stefan ikke var serbisk kan det hende at han også var klar over at det var forskjellige nasjonaliteter blant fangene. Dette til tross for at han har sagt i avhør at fangene var serbiske. Det kan derfor tenkes at det faktisk var tre serbiske fanger han drepte. Det som i alle fall er helt sikkert er at han drepte den kroatisk fangen Stefan.

Holthe-Moland forklarte at han også hadde skutt en annen fange enn Stefan. Dette skal han ha gjort på ordre av Hesse. En dag kom Hesse til Holthe-Moland og pekte mot en fange. ”Kjenner du den fangen?”, spurte Hesse. Holthe-Moland hadde svart at han gjorde det. ”Den mannen skal du ikke komme tilbake med fra arbeidsplassen i dag”, hadde Hesse sagt. ”Mener du at jeg skal skyte mannen?”, hadde Holthe-Moland lurt på. ”Ja, selvfølgelig”, hadde Hesse svart. Holthe-Moland prøvde å slippe unna med å si at de norske arbeiderene ville reagere om han skjøt fangen, men Hesse sa at fangen hadde syfilis og derfor måtte skytes. Holthe-Moland hadde fremdeles ikke lyst. Hesse sa da at det var en ordre og at han ville få tre år i Dansig om han ikke gjorde som han fikk beskjed om. Han turte derfor ikke gjøre noe annet enn å følge ordre. Holthe-Moland fortalte at han skjøt fangen gjennom hodet og at den døde øyeblikkelig. Beljinac Ljubomir som var tidligere fange i Korgen fortalte at han var vitne til at Holthe-Moland skjøt en serbisk fange. Dette gjorde han i et vitneavhør etter krigen. I et annet sa han at fangen het Zivojin og var jugoslav, så det er mulig det var oversetterens valg å kalle fangen

---

²⁸⁷ L-sak fra Romsdal politikammer, nr. 307

for serber i det første avhøret. Det kan allikevel tenkes at det faktisk var en serbisk fange Holthe-Moland skjøt basert på det første avhøret av Beljinac som ifølge rapporten selv var serbisk-jugoslav.²⁸⁸ Holthe-Moland ga ikke inntrykk av å vite at det var flere nasjonaliteter blant fangene i avhørene og kalte derfor alle fangene, inkludert den drepte, for serbere. Det er derfor ikke et bevisst drap på en serbisk fange, men det kan allikevel være at det var en serbisk fange som ble skutt av en norsk vakt i denne hendelsen.

Hermann Arnold Svensen arbeidet som fangevokter i Beisfjord og fortalte i et avhør at fangene i leiren besto av både serbere og kroater. I resten av avhøret og i seinere avhør brukte han betegnelsen fanger om fangene, og ikke serbere. I et avhør sa han at Harry Larsen ofte behandlet fangene stygt. Dette hadde han selv sett. Ifølge snakk på brakka gikk det så langt at Larsen skal ha skutt en serber. Dette var ikke noe Svensen selv hadde sett, men dette var allikevel første gang han i avhør omtalte en fange som serber. Han fortalte i et annet avhør at han visste om to andre norske fangevoktere som både mishandlet og skjøt fanger.²⁸⁹ Her omtalte han fangene for fanger, og ikke serbere. Han fortalte også at han husket at en norske fangevokter skal ha skutt en fange på Bjørnfjell. Svensen vet ikke hvorfor vakta skjøt denne fangen, men han ble fortalt at han skjøt en ung serberfange som skulle besøke faren sin. Skuddet traff den unge serberen i pannen.²⁹⁰ I avhørene kalte han fangene utelukkende for fanger med unntak av noen få konkrete hendelser han kom på. Dette kan tolkes i den retning at de fangene som ble drept i de hendelsene Svensen trakk fram faktisk var serbere og ikke av en annen nasjonalitet. Om de norske vaktene som skjøt de to fangene Svensen omtaler som serbere visste at det var serbiske fanger, sto det ikke noe om i avhørene.

Sigurd Arnold Andreassen fortalte at han under sitt opphold i Rognan hadde sett mishandling og drap av fanger. I tillegg hadde han også sett fanger sulte og dø av ulike sykdommer. I et avhør fortalte han at fangene i leiren var av ulike nasjonaliteter. I et annet fortalte han at fangeleiren var for serbiske fanger. Uttalelsen om flere nasjonaliteter blant fangene viser allikevel at han var klar over at ikke alle fangene var serbiske. Han kalte fangene for fanger i flere av avhørene, blant annet når han benektet å ha mishandlet eller drept fanger. I et avhør fortalte han at nordmenn hadde vært med på drap og medvirkning til drap av serbere i leiren. I og med at han var klar over at det fantes flere ulike nasjonaliteter i leirene, og fortalte at

---

²⁸⁸ L-sak fra Romsdal politikammer, nr. 307

²⁸⁹ L-sak fra Sarpsborg politikammer, nr. 27/45

²⁹⁰ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 178/45

nordmenn hadde drept serbere, kan det tolkes slik at det faktisk var serbiske fanger som ble drept. Her kommer det heller ikke fram om de norske vaktene visste hvilken nasjonalitet de drepte fangen hadde.

En av de norske vaktene som drepte en serber var Tidemann Johansen. Andreassen fortalte at han hørte at Tidemann Johansen hadde skutt en serber utenfor leiren ved en skråning som førte ned til en bekk. Dette var noe som ble snakket om i leiren blant vaktene. Det er også flere andre vakter som nevner denne hendelsen i avhør. Tidemann Johansen innrømmet selv dette drapet. Dette drapet skjedde mens han hadde vakt over fanger som drev med kjøring av snø fra leiren og til en skråning. Untersturmführer Matheus kom da bort til han og pekte på en av serberne. Han skjønnte dårlig tysk på det tidspunktet, men han skjønnte ut i fra fingerbevegelsene til Matheus at han ville at han skulle skyte fangen. Han skjøt derfor fangen umiddelbart etter ordren fra Matheus. Han og Matheus skjøv deretter fangen utover skråningen slik at det skulle se ut som et fluktforsøk. At Andreassen kalte denne fangen for serber og visste om flere nasjonaliteter gjør at det kan tolkes som at det faktisk var en serbisk fange Tidemann Johansen drepte. Tidemann Johansen ga selv aldri noe inntrykk av at han visste at det var flere nasjonaliteter blant fangene.

Et annet drap Andreassen fortalte om var en serber som ble skutt under en provianttransport fra leiren og til Rognan. Han vet at det var dansken Hans Peder Hansen og nordmannen Otto Johnsrud som skjøt denne serberen. Mer enn det vet han ikke fordi han ikke selv var tilstede under drapet. I dette tilfellet kommer det ikke fram om de vaktene som drepte fangen visste hvilken nasjonalitet fangen hadde.

Andreassen fortalte også om nordmenn som meldte seg frivillig til avstraffelse av fanger. Han husket særlig at Otto Johnsrud, Egil Jamt og Rolf Glamer var blant disse. Disse tre nordmennene meldte seg frivillig flere ganger, og han var selv tilstede to-tre ganger da disse utførte avstraffelser. En av de gangene var det fire-fem serbere som skulle straffes for å ha stjålet av provianten. Avstraffelsen besto av 25 stokkeslag. Ifølge Andreassen var slagene som ble utdelt harde og brutalt utført. Det var ofte fangene fikk varige mén etter slagene, og mange av fangene måtte bæres vekk fra stedet av kameratene sine. Iver Farberg som også arbeidet i Rognan fangeleir kunne også fortelle om avstraffelser nordmenn var med på. Hendelsen han fortalte om skjedde etter at Andreassen hadde angitt tolv fanger for å stjele proviant. Straffen var 25 stokkeslag. Denne avstraffelsen hadde blant annet Driftland og en nordmann til meldt

seg frivillig til å utføre, ifølge Farberg. De to norske fangevokterne slo ikke hardt nok og to tyskere tok over. Han husker ikke helt om fangene fikk lov til å beholde buksene på under slagene, men de ble i alle fall slått på bakenden. Etter å ha blitt slått ble fangene båret av medfanger inn på sykestua. ”Jeg tror knapt de kunne ha gått ved egen hjelp”, fortalte han. Det var altså ingen tvil om at nordmenn deltok i denne mishandlingen av fangene.²⁹¹ At Andreassen spesifikt nevnte at de tre norske vaktene straffet fire-fem serbere kan bety at det faktisk var serbiske fanger som ble mishandlet. Det kom ikke fram om de norske vaktene var klar over fangenes nasjonalitet eller ikke.

Den norske vekten Henry Georg Henriksen ble etter krigen mistenk for å ha mishandlet flere fanger i Osen fangeleir. I et avhør fortalte han at fangene i denne leiren besto av serbere og kroater. Henriksen erkjente under avhør mot han at han hadde mishandlet fanger ved flere anledninger. Dette forekom mest under marsjen fra leiren til arbeidsstedet, ifølge han. Han skal da ha støtt til fangene med geværkolben eller sparket de om de ikke holdt følge eller om de bøyd seg ned for å ta opp noe. Han fortalte at det hendte at fangene falt over ende, men han hevdet at ingen døde av støtene han ga. Henriksen sa at han brukte kjeft på fangene om de ikke arbeidet eller gjorde noe de ikke fikk lov til. Han nektet for at mishandlingen hans førte til at noen av fangene døde. Allikevel tilstod han i et seinere avhør å ha skutt en fange i Osen. Fangen skal ha forsøkt å rømme. Han ropte etter fangen som ikke stoppet, og han skjøt derfor etter fangen. Det første skuddet traff fangen i ryggen. Fangen skal da, ifølge Henriksen, ha snudd seg rundt og løpt mot han. Han avfyrte enda et skudd som traff fangen i hodet.²⁹² Henriksen var klar over at det var ulike nasjonaliteter blant fangene i leiren. Han omtalte i avhøret fangene som fanger når han snakket om dem. Dette kan tolkes på to måter. Enten at han ikke visste hva slags nasjonalitet hver enkelt fange hadde eller at han ikke var diskriminerende i sin atferd mot fanger av ulike nasjonalitet.

Arnfinn Stokvold arbeidet som vakt i Osen fangeleir. I avhørene kalte han fangene for fanger, og sa at tyskerne henrettet serbiske og kroatisk fanger i leiren. Han nektet for å ha vært med på mishandling eller drap av fanger, men i et av avhørene innrømmet han å ha skutt en serber i sin tid i Osen. Hendelsen forklarte han med at han gjorde det i medlidenhet med fangen. Han sa at fangen ble liggende på bakken syk. Dette var noe han meldte ifra om til SS-folk. En stund etter kom de tilbake med beskjed om at fangen måtte skytes, enten på stedet eller i

---

²⁹¹ L-sak fra Ringerike politikammer, nr. 132/45

²⁹² L-sak fra Helgeland politikammer, nr. 14/12074

leiren. Dette fordi fangen hadde tyfus. Han skjød da fangen slik at den skulle slippe mer lidelse.²⁹³ Fangen som ble skutt ble kalt både for serber og fange i avhøret. Allikevel visste Stokvold at det var både serbere og kroater i leiren. Det kan derfor være at fangen faktisk var serbisk. Jugoslavene Cacic Avdo og Terzic Hilmo, tidligere fanger i Osen, fortalte at Stokvold hadde drept en serber under en konfrontasjon med han. Avdo fortalte at fangen Stokvold drepte het Ostoja Radic. Radic ble skutt fordi vaktene hevdet at han var syk, men Avdo fortalte at dette ikke stemte. Syke fanger fikk ikke lov til å dra på arbeidsstedet og i alle fall om de ikke kunne gå eller hadde flekktyfus, fortalte han. Avdo jobbet selv i nærheten av Radic den dagen han ble drept og måtte ta med klærne hans tilbake til leiren etter drapet. Avdo hadde spurt noen av de fangene som hadde sett drapet om hvem som hadde gjort det, og de hadde pekt på Stokvold. Stokvold skal ha slått Radic i ryggen med et spett slik at han begynte å kaste opp blod. Etter dette skjød Stokvold fangen. Stokvold forklarte seg også om hendelsen og sa at han hadde fått ordre fra Dolph om å skyte denne. Grunnen til dette var at fangen var syk og kastet opp blod. Avdo gjentok da at serberen ikke var syk, men at han kastet opp blod fordi Stokvold slo han i ryggen med et spett for og så skyte han.²⁹⁴ Radic var den samme serberen Stokvold innrømmet at han hadde skutt. At de to tidligere jugoslaviske fangene også kalte fangen for serber styrker sjansen for at fangen Stokvold skjød faktisk var serbisk.

Bjarne Andreas Persson arbeidet blant annet i Beisfjord fangeleir. Om fangene i Beisfjord fortalte han i avhør at det var serbere, men også at det var en del kroater i leiren som arbeidet som tolker og hadde overoppsyn med de serbiske fangene. Persson kalte fangene for fanger i avhørene etter at han nevnte dette, og ikke serbere som tidligere. Allikevel var det to unntak hvor han kalte fangene for serbere. På myra der serberne ble brakt ble det bygget piggrådgerde rundt, fortalte han om Bjørnfjell. Han fortalte også at det under oppholdet på Bjørnfjell ble foretatt en masseskyting av serbiske fanger. Denne skytingen ble foretatt av tyskerne. Her er det mulig at det faktisk er snakk om at det var serbiske fanger som ble skutt i denne hendelsen, og ikke fanger av andre nasjonaliteter.²⁹⁵

Leif Wang Johannesen arbeidet i Korgen fangeleir. Han nevnte flere ganger i avhør at det var serbiske og kroatisk fanger i leiren. Han kalte også fangene for fanger i avhøret mot seg, med

---

²⁹³ L-sak fra Halden politikammer, nr. 749/45

²⁹⁴ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

²⁹⁵ L-sak fra Helgeland politikammer, nr. boks 41- Persson

tre unntak. Det første unntaket var når han presiserte at det var to serbiske fanger som drepte en tysk vakt før de rømte. Det andre unntaket var når han forklarte seg om henrettelsene som fant sted etter drapet på tyskeren. Han fortalte at fem og fem fanger ble lenket sammen før de ble skutt, og det var den serbiske leirsjefen som plukket ut syke og dårlige fanger til henrettelsen. Det tredje unntaket var da han fortalte at de nitti henrettede serberne ble begravet etter at de var skutt. Unntakene er altså de to serbiske fangene som drepte tyskeren, den serbiske fangesjefen og serberne som ble henrettet.²⁹⁶ Kan det ha vært slik at serbere ble tatt ut med vilje blant fangene til henrettelsen? Kanskje som en hevn for at det var to serbere som drepte den tyske vakten?

Alex Johan Fritjof Anderson var klar over at det var fanger med ulike nasjonaliteter i fangeleirene. Fangene i Beisfjord forklarte han besto vesentlig av serbere. Han nevnte ikke noe spesifikt om nasjonaliteten til fangene i Karasjok, men han kalte fangene for fanger i avhør om denne leiren. Det var kun tre hendelser hvor han kalte fangene i Karasjok for serbere. At han valgte å bruke ordet serber om disse fangene kan derfor være at det faktisk var serbiske fanger han snakket om. Den første hendelsen Anderson fortalte om var med en serber han hadde snakket en del med og derfor kjente litt. Denne serberen hadde skadet foten under arbeid og gikk derfor sykemeldt inne i leiren. Han ble etter hvert utmagret og svak, og en dag så Anderson han i en tropp fanger som skulle skytes. Fordi han visste at denne fangen kun var skadet og ikke syk gikk han bort til sjefen Martin og sa i fra om dette. Han håpet at dette ville redde fangen, men det nyttet ikke. Anderson hadde vakt denne dagen og fulgte derfor med sleden som var full av fanger bort til fellesgraven. Da de kom dit skjøt tyskerne fangene med pistoler. Dette gjorde de mens fangene fortsatt satt oppi sleden. Da de var ferdig tippet de sleden slik at fangene falt ned i fellesgraven. Den andre hendelsen skjedde en dag Anderson satt på brakka. Da kom det inn en annen vakt som fortalte at Bøhnsdalen og Kjendsheim hadde skutt en serber. Dette skulle ha skjedd mens fangene arbeidet med ved. Serberen ble skutt med pistol, men Anderson vet ikke hvem av disse to vaktene som skjøt fangen. Under forklaringen om denne hendelsen kalte han fangen utelukkende for serber. Den tredje hendelsen var da tyskeren Anninger skjøt en serber. Tyskeren kjeftet på fangen fordi han ikke arbeidet. Serberen pekte da på hodet sitt som et tegn på at Anninger bare kunne skyte han om han ville. Anninger kommanderte da fangen til å gå i retning av leiren og fulgte etter han. På

---

²⁹⁶ L-sak fra Arendal politikammer, nr. 55/45

vei mot leiren snudde serberen seg brått og slo etter hodet til tyskeren, men Anninger var raskere og skjøt fangen flere ganger før han rakk å gjøre noe.²⁹⁷

Knut Høyvik var klar over at det var ulike nasjonaliteter blant fangene i Karasjok. Han sa at det var både kroater og bulgarere blant fangene. Allikevel virket det som han vekslet mellom å kalle fangene for fanger og serbere. Han generaliserte altså når han snakket om fangene som serbere, men det virket ikke som han gjorde dette når han snakket om enkelthendelser og enkeltfanger. Høyvik nevnte en serber han så en gang som var bundet fast til et tre i leiren. Serberen sto der da han gikk ut på vakt og sto der enda da han kom tilbake over to timer seinere. Han vet ikke hvem som straffet fangen eller hvorfor. Det er mulig at dette faktisk var en serber fordi han her snakker om én fange og ikke flere fanger.²⁹⁸

Johan Sofus Carlander forklarte at samme dag som masseskytingen skjedde i leiren skal Henry Georg Henriksen ha stukket en serber i beinet. Denne serberen var stor og kraftig, og Henriksen hadde stukket han med en bajonett slik serberen måtte bæres. Han ble lagt på gårdsplassen og var en av de som ble skutt under masseskytingen. Carlander mener at dette var på grunn av skaden han hadde fått av Henriksen. At Carlander var klar over at det var flere nasjonaliteter blant fangene gjør at det kan hende at det faktisk var en serbisk fange.²⁹⁹ Den serbiske fangen ble mishandlet og deretter drept som følge av mishandlingen begått av en norsk vakt.

I forklaringene til de norske fangevokterne fikk jeg ikke inntrykk av at de systematisk utsatte enkelte nasjonaliteter blant fangene for vold, mishandling eller drap. Flere av hendelsene jeg trakk frem ble fortalt av andre vakter enn den som hadde mishandlet eller drept fangen. Dette gjør at det er vanskelig å si noe om den aktuelle vakta var klar over hvilken nasjonalitet fangen hadde eller ikke. Jeg fikk heller ikke inntrykk av at de fangevokterne som selv innrømmet mishandling eller drap var opptatte av hvilken nasjonalitet fangen hadde.

6.3 De jugoslaviske fangenes forklaringer

I landssviksakene jeg har sett på har det vært noen få vitneavhør og forklaringer fra jugoslaviske fanger. Disse omtaler ofte seg selv og sine medfanger som fanger eller

---

²⁹⁷ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 BRAA

²⁹⁸ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 Høyvik

²⁹⁹ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

jugoslaver, og går ikke nærmer inn på nasjonalitet. En grunn til dette kan være at flere av de tidligere fangene var kommunister og at for dem var nasjonalitet mindre viktig. De var alle jugoslaver og alt annet var underordnet. Det har derfor ikke vært lett å finne ut noe om nasjonaliteten til de ulike fangene basert på vitnemålene og forklaringene deres. Allikevel er det noen få unntak hvor nasjonalitet nevnes.

Ljubomir Beljinac var tidligere fange i Korgen og forklarte seg om ulike drap han husket på. Han fortalte om en serberfange og en sigøyner som ble satt til å bære en tykk stokk på rundt fire meter. De to fangene klarte det ikke og måtte derfor være igjen etter arbeid. De andre fangene dro tilbake til leiren, mens en av de norske vaktene ble igjen for å passe på de to fangene som drev på med stokken. En stund etter at de hadde kommet tilbake til leiren kom den norske vakta tilbake igjen uten de to fangene. Ifølge Beljinac gikk den norske vakta rett til kommandanten, og seinere samme dag ble tre norske vakter sendt av gårde mot arbeidsstedet uten gevær. Serberen og sigøyneren kom aldri tilbake til leiren. Beljinac fortalte også om en hendelse som fant sted en dag fangene drev på med noe ved. En av de norske vaktene slo da en ung serbergutt flere ganger med geværet både i magen og i ryggen. En tysker kom til og den norske fangevokteren fortalte at den unge serberen var sabotør og ikke ville arbeide. Tyskeren slo da gutten to-tre ganger. Om kvelden da fangene skulle dra tilbake til leiren var denne unge gutten død og de måtte bære med seg kroppen hans. Beljinac fortalte at serberen døde som følge av slagene han fikk av vaktene. Ifølge forklaringene til Beljinac hadde norske vakter drept to serbere og en sigøyner i disse to hendelsene.

Mitar Radan, en annen tidligere fange i Korgen, vitnet også etter krigen. Han kalte stort sett fangene for fanger i avhøret, men gjorde et unntak i det han snakket om en norsk vaktmann som ble kalt for ”sjømannen” av fangene. Radan sa at han visste at denne vakta skjøt en 16 år gammel serbergutt. Den unge gutten ble kalt for ”postbud” av fangene fordi han var ansatt i postvesenet og gikk med postuniformlue i leiren.³⁰⁰ I denne hendelsen ble altså en serbisk fange skutt av en norsk vakt.

Nikola Rokić var tidligere fange i Rognan og vitnet etter krigen mot norske fangevoktere. Han kunne fortelle om flere tilfeller av drap og mishandling de norske vaktene hadde begått. Rokić kalte stort sett fangene han snakket om for fanger, men i noen tilfeller kalte han dem

---

³⁰⁰ L-sak fra Romerike politikammer, nr. 94/45

for serbere. Jeg går derfor ut ifra at de gangene han valgte å omtale en fange for serber eller flere fanger for serbere var det serbiske fanger det var snakk om.

I en av forklaringene sine fortalte Rokić om drapet på en fange som ble kalt for ”lampesjefen”. Det stemmer at Larsson skjøt en serber på snøfyllinga, fortalte han. Johan Ivan Larsson var svensk statsborger, men hadde bodd i Norge siden 1919. Flere fanger var satt til å hente snø i sleder, mens to fanger var satt til å kaste snøen utover en skrent. Det var fire norske vakter som passet på fangene under arbeidet. To vakter var sammen med fangene ved skråningen og to vakter var sammen med fangene som dro sledene. Da den ene av fangene som arbeidet ved skråningen bøyde seg ned, fikk han et spark i baken av Larsson, og ramlet forover mot skrenten. I det fangen grep tak i et grantre ble han skutt av Larsson. Fangen døde med en gang. Larsson benyttet en maskinpistol, ifølge Rokić. Han og de andre fangene dro til leiren etter denne hendelsen, mens andre fanger kom til for å bære den døde bort.

Rokić husket også at det ble skutt en serbisk gutt på 17 år rett før påske i 1943. Det var to brødre på 17 og 20 år som arbeidet med boring i fjellet. Den yngste av brødrene ble skutt på arbeidsstedet. Rokić er ikke sikker på hvem som skjøt fangen. Han husker allikevel de to vaktene som passet på den dagen, Larsson og Rimer. Rimer bar alltid på en pistol, men bruke den aldri, fortalte Rokić. Han mishandlet heller fangene på andre måter, som å slå dem, og Rokić er derfor ganske sikker på at det var Larsson som skjøt denne fangen. Dette til tross for at han ikke selv så det. Den eldste av brødrene ble slått så voldsomt at han nesten ikke klarte å gå, men han overlevde den dagen. Han ble drept seinere. Rokić sa ikke noe mer om den eldre broren sin død.

Rokić fortalte også om en hendelse som endte med at to serbiske fanger ble hengt. En fange hadde forsøkt å rømme, men hadde blitt fanget igjen. Den norske vakt Steinar Lie og en vakt med et glassøye hadde da mishandlet den jugoslaviske fangen noe fryktelig. Da fangen kom tilbake til leiren etter fluktforsøket hadde vaktene slått ut det høyre øyet hans og ansiktet var bare blodige striper. Da jugoslaven ble omringet hadde han forsøkt å ta livet sitt ved å skjære over strupen, men redskapet han brukte var ikke skarpt nok og han fikk så vidt hull på skinnet. Han hadde vært bevisstløs etter selvmordsforsøket da han ble funnet, men kom til seg selv igjen. Vakta med glassøyet hadde da sparket fangen så hardt i hodet at øyet falt ut og ble hengende ned på kinnet. Til tross for den brutale julingen måtte fangen selv gå tilbake i leiren hvor han ble sittende i tre dager uten mat og vann. Etter de tre dagene ble fangen hengt

sammen med en serbisk fange fra Kragojevats. Venstre hånden til jugoslaven var brukket og fangen var helt blå over hele kroppen. Rokić så dette fordi han måtte være med å ta han ned og ta av han klærne etter at han var hengt. I en befaring Rokić var med på fortalte han at denne fangen også var serbisk.

Rokić fortalte om en annen norsk vakt som mishandlet fanger. Han husket ikke navnet, men vakta var en liten mann med mellomblond hår, grønne øyne og var 17/18 år. Denne vakta var fryktelig til å drive fangene. Rokić husket en gang han og flere andre fanger drev på med arbeid like ved elva da en av fangene besvimte og falt om. Denne fangen hadde blitt spesielt plaget av vakta underveis i arbeidet, og hadde måttet trille en bære full med jord flere ganger. De andre fangene forsøkte å fortelle vakta at fangen var syk og ikke kunne arbeide mer. Til dette svarte nordmannen at fangen bare var doven og lat, og at han hadde den rette medisinen for han. Vakta tok da fram geværet og siktet på de andre fangene før han beordret fire av dem til å kaste den besvimte fangen i elva. De fire kastet fangen ut i vannet, men ikke så langt ut at hodet kom under vann. Fangen kom litt til bevissthet og vendte på seg i vannet. Fangen lå i vannet rundt en time før vakta ba de andre fangene om å ta han opp igjen og sette han på et berg. Etter dette måtte to fanger kaste en bøtte med vann over fangen hver halvtime gjennom resten av tiden de arbeidet. Hver gang dette ble gjort sto den norske vakten og flirte av synet. Fangen beveget litt på seg hver gang han fikk ei bøtte vann over seg, så det var liv i han, og de andre fangene bar han hjem etter dagens arbeid. Samme natt døde fangen av mishandlingen. Denne fangen var en eldre mann med svart kraftig skjegg og het Galijas. Han var muhammedaner fra Sarajevo og en stridende partisan, fortalte Rokić. At Galijas var fra Sarajevo kan bety at han var bosnier.

Rokic nevnte også en hendelse med Willie Ramberg som skal ha mishandlet fanger flere ganger. En av disse gangene var da fangene bar brakkeflasker til leiren. Han satte fire fanger til dette, to store fanger og to små fanger. Ramberg passet på at det var de små fangene som bar bak og at det var de store fangene som bar foran. Når fangene skulle gå opp en bakke som var ca. 250 meter lang ble det tungt for de bakerste og de spurte om de ikke kunne bytte plass med de større fangene. Dette ville ikke Ramberg ha noe av og begynte å gå etter de bakerste fangene og slå de. En av fangene som bar bakerst og ble slått var ifølge Rokić en serber.

Rokić fortalte at Øyvind Angell en gang banket en serbergutt noe fryktelig. Angell beordret gutten til å ta av seg buksene før han brukte en stokk som han slo gutten med. En norsk arbeider stoppet mishandlingen og serbergutten døde ikke av skadene.

En norsk vakt Rokić ikke husket navnet på, skjøt en serbergutt nede på avfallsplassen ved veien. Denne vakten skal ha vært veldig slem med fangene. Han ga fanger juling med geværet og brukte det som slagvåpen. En gang satte han to fanger til å bære en skinne som det burde vært fem fanger på. Da de to fangene ikke klarte å bære skinna slo han dem med geværet over nakken, ifølge Rokić.

Rokić fortalte også at Helge Eidor Isaksen var en av de mest brutale vaktene og at han selv hadde opplevd dette. En dag fangene gikk igjennom Rognan fant han en sigarettstump på bakken som han plukket opp. Dette hadde Isaksen sett. Han kom bak Rokić og ga han et spark i beinet like ovenfor ankelen. I det Isaksen sparket han sa han ”du skal få en gave fra meg og det er sikkert at du skal ikke komme tilbake i dag”. På vei hjem møtte de en tysker med en potetsekk på mellom 20 og 25 kg. Denne sekken måtte Rokić bære med seg opp til skogteigen. Han ble sliten og ble hengende etter kolonnen på 20 mann. Isaksen gikk like etter han hele veien og slo han med baken av bajonetten og med geværet. Samtidig skrek han ”fort, fort”. Rokić fortalte at han falt om en masse ganger. På veien mistet han også en sko, men ble nektet å hente denne. Han måtte derfor gå barbeint i snøen uten verken sko eller sokker. Isaksen selv nektet for å huske denne hendelsen.³⁰¹ Rokić var selv serbisk fange og opplevde altså både mishandling og vold utført av en norsk fangevokter.

Rokić var på befaring i Rognan fangeleir etter krigen sammen med den tidligere fangevokteren Dag Ljønes. Rokić viste frem ulike steder hvor det var blitt skutt fanger. Rokić kalte noen av fangene som var blitt drept for fanger og noen for serbere. Det første stedet han viste fram var ved ei hengebru. Her fortalte han at en fange skal ha blitt skutt fordi han ikke turte gå over brua. Rokić kalte denne fangen for fange og ikke serber. Etter dette viste Rokić frem stedet hvor den rømte serberen som forsøkte å ta livet sitt ble funnet. Rokić kalte denne fangen for serber. Jeg tolker det derfor slik at de gangene Rokić nevnte serbere var det serbere som ble drept og ikke fanger av andre nasjonaliteter. Rokić viste to steder hvor serbere skal ha blitt drept. Et av stedene ble tre serbere skutt. Fangene skal ha stått med hendene i været mens

---

³⁰¹ L-sak fra Troms politikammer, nr. 1/55

flere norske vakter passet på de, fortalte Rokić. Ljønes innrømmet at dette stemte, men fortalte at han ikke selv var tilstede under drapene. Rokić viste også fram stedet hvor en serbergutt ble skutt fra ett av vakttårnene. Serberen ble skutt da han holdt på å ta klær fra et lik som lå på bakken. Ljønes bekreftet dette, men husket ikke hvilken norsk vakt som sto i tårnet.³⁰²

Dorde Drobnjakovic som var fange i Osen vitnet etter krigen mot de norske fangevokterne. Han fortalte at når den første snøen kom, ville fangene inn i smia for å varme seg. Han hadde selv vært syk en stund og var derfor satt til å arbeide i smia. En dag kom det en jugoslavisk sigøyner inn og ville varme seg, sa han.³⁰³ Drobnjakovic prøvde da å fortelle den andre fangen at om han gjorde dette ville han bli skutt, men den andre fangen sa at det ikke gjorde så mye om han ble skutt. Kort tid etter dette kom det en norsk vakt inn i smia. Han var en av de vaktene som var brutale mot fangene, og han fikk øye på fangen som ikke skulle vært der inne. Han satte da patron i geværet, siktet på fangen og tvang han til å spise to never med aske. Fangen hadde store problemer med å svelge asken, men ble tvunget av den norske vakt som rettet geværet mot han. Drobnjakovic trodde at fangen ville dø av dette, men det gjorde han ikke.³⁰⁴ I dette tilfellet var det en sigøyner som ble utsatt for mishandling av en norsk vakt. Om vakta var klar over nasjonaliteten til fangen kom ikke fram i vitnemålet.

Drobnjakovic fortalte også om en ung serber som ble skutt. Han sa at han kjente til det tilfellet hvor en ung serbergutt ble skutt nede på stranden, men at han ikke kjente til hvilken av de norske vaktene som var tilstede. Drobnjakovic sa allikevel at de andre fangene hadde fortalt at det var en norsk vakt som skjød denne gutten. Det var altså en norsk vakt som skjød en serbisk fange i denne hendelsen.

Dag Ljønes var en av vaktene som var slem med fangene og ofte slo dem med både stokk og gevær. Drobnjakovic husket en episode som fant sted da fangene drev og bar vann fra elva. Ljønes var en av tre vakter den dagen. En av fangene var en 48 år gammel mann fra distriktet ved Kraljevo, altså dagens Serbia. Han hadde vondt for å gå. Ljønes banket denne fangen med geværet slik at han falt utenfor skråningen. Siden fangen ikke klarte å gå måtte han krabbe opp skråningen og da han kom opp til de andre fangene fikk han juling på nytt av Ljønes.

---

³⁰² L-sak fra Hamar politikammer, nr. 125

³⁰³ L-sak fra Hamar politikammer, nr. 125

³⁰⁴ L-sak fra Helgeland politikammer, Angell (boks 49)

Rundt en halv måned etter dette døde denne fangen.³⁰⁵ At fangen var fra området ved Kraljevo kan bety at han var serber.

Momeilo Jesić var tidligere fange i Karasjok. Han fortalte i vitneavhør etter krigen at det i november 1942 ble skutt to jugoslaviske fanger. Den ene var Besavabić Mihailo en advokat fra Beograd og den andre var Petar Radeja. De to fangene ble skutt av fem nordmenn som dannet en pelotong, ifølge Jesić. Grunnen til dette var at fangene ble anklaget for å ha stjålet fra matboden. At Mihailo var fra Beograd kan bety at han var serber.

Jesić var også vitne til at en annen fange ble skutt av en norsk vakt. Han vet ikke hva denne vakta het, men han skal ha vært lav, kraftig bygd, lyshåret og blåøyd. Han fortalte at han ikke kom på navnet på fangen som ble skutt, men at fangen var en ung student fra byen Nis i Serbia.³⁰⁶ At fangen var fra Nis kan bety at han var serber.

Jugoslavene Cacic Avdo og Terzic Hilmo tidligere fanger i Osen, begge bosniere, vitnet etter krigen om sitt opphold i fangeleiren. De var blant annet i en konfrontasjon med tidligere fangevokter Arnfin Stokvold. Begge kalte fangene for fanger i noen situasjoner, men nevnte serbere i andre situasjoner. Jeg tolker dette slik at de gangene de nevner serbere var det fanger av serbisk nasjonalitet som faktisk ble nevnt.³⁰⁷

En hendelse som ble tatt opp under konfrontasjonen var da en norsk vakt skjøt inn i en brakke fra et av tårnene. Fangene fikk ikke lov til å gå på do om natten når det var mørkt, men en tåkete natt i august var det allikevel en av fangene som bestemte seg for å gå på do. Den norske vakta i tårnet skjøt da uten varsel etter fangen, men traff ikke. Skuddet gikk i stedet inn igjennom en brakke og traff to fanger. Den ene fangen ble truffet i armen og den andre fangen ble truffet i magen. Fangen som ble truffet i magen døde seinere av skadene. Under konfrontasjonen med Stokvold ville Hilmo vite hvem som skjøt slik at en serber ble såra og en annen ble drept. At Hilmo spurte på denne måten tyder på at det var en serber som ble såra av dette skuddet. Hvem som hadde skutt var det en del forvirring om. Stokvold mente at det var Henry Georg Henriksen, mens Gunnar Gressmo fortalte at det var Lars Hansen som gjorde dette. Hansen skal ha avløst Calander rett før denne hendelsen som vakt i tårnet, og

---

³⁰⁵ L-sak fra Hamar politikammer, nr. 125

³⁰⁶ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 57/45

³⁰⁷ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

hadde forklart til Gressmo at skuddet hadde gått av ufrivillig og at det hadde truffet en av brakkene. Lars Odvar Hansen innrømmet i avhør at han ved et uhell hadde skutt inn i en av brakkene da han sto vakt i vaktårnet. Dette skjedde da han skulle lukke igjen luken i tårnet. Dagen etter ble han innkalt til Dolph for å avgi forklaring på hendelsen. Han fortalte da at det hele var et uhell. Dolph sa at det ikke gjorde så mye og at det kun var to fanger som ble skadet. Disse to fangene hadde bare fått kjøttsår. Hansen sa han seinere så disse to fangene, så de døde ikke av skadene de pådro seg. Dolph hadde fortalt han at den ene av fangene var blandet blod, altså halvt tysk, og den andre var serber. Dervis Imamović fortalte at Lars Hansen ofte fiklet med geværet sitt og skjøt etter fangene om de gikk utenfor brakkene når han hadde vakt i tårnet. Det var derfor en uskreven regel blant fangene at de aldri gikk på do når Hansen sto i vaktårnet. Han sa at det var en klar natt da en av fangene skulle på do og Hansen skjøt fra tårnet. De to fangene som ble truffet døde av skadene sine, ifølge Imamović.³⁰⁸

Hilmo ville vite hvor Stokvold var den dagen masseskytingen foregikk. Stokvold svarte at han var i byen med post, men at han kom i det den siste puljen av fanger skulle skytes. Avdo spurte da hvem de tre norske vaktene som pekte ut serbere som skulle skytes var. Stokvold svarte motvillig at han tror det var Henriksen, men at han ikke var sikker. Han husket ikke hvem de to andre norske var. Igjen nevnes det serbere. Kan bety at det var serbiske fanger som ble plukket ut til denne masseskytingen? Som skrevet tidligere kan det ha vært to serbiske fanger som drepte den tyske vakten. I Hirsti sin bok fortalte Blagoje Marinković at de to fangene som rømte het Radovan Dimović og Vladislav Miler. Dimović var ifølge Marinković serbisk. Han nevnte ikke noe om Miler sin nasjonalitet.³⁰⁹

Avdo spurte om hvem av de norske vaktene som skjøt serberen som lå på marken foran brakkene like før masseskytingen fant sted. Det var den 17. juli 1942 de to fangene fra Korgen rømte etter at de hadde drept en tysk vakt. 18. juli kom det ordre om at det skulle skytes 20 mann i Osen for denne hendelsen. Alle fangene måtte ut og legge seg med hodet ned på bakken. Vaktene i tårnet hadde i oppgave å skyte om fangene løftet på hodet. En serber gjorde dette og den norske vakten skjøt da serberen. Dette var den første serberen som ble drept i Osen, ifølge Avdo. Han vet ikke hva vakta het, men fortalte at han var en av de som ikke snakket med fangene, men bare slo dem. Stokvold mente at dette var Lars Hansen

---

³⁰⁸ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 51

³⁰⁹ Hirsti, Reidar. *Partisanen*, 78-79

og la til at han var en ”meget ubehersket mann”. Det samme spørsmålet ble stilt til Hans Dalum som også bekreftet at det var Lars Hansen. Allikevel fortalte Lars Sverkersen at det var han som skjøt denne fangen. Han avløste Carlander som vakt ved porten og fikk da beskjed om at det skulle skytes dersom fangene rørte på seg. Sverkersen forklarte at en av fangene forsøkte å reise seg opp kort tid etter at han overtok vakta og at han derfor skjøt. Fangen falt om og ble liggende stille på bakken. Dette skjedde før masseskytingen, ifølge Sverkersen. Avdo mente at denne serberen ble skutt fra tårnet, men dette benektet Sverkersen. Han sto ved porten da dette skjedde. Papowic Mirko het fangen som ble skutt, fortalte Avdo. At han kalte fangen for serber kan bety at det faktisk var en serbisk fange som ble skutt av Sverkersen.³¹⁰

Hilmo spurte Stokvold om flere hendelser hvor han nevnte serbere. Han ville vite hvem den norske vakta var som sammen med en tysk vakt skjøt to serbiske fanger. Han ville også vite navnene til de som la en syk serber i en bekk. Denne serberen ble liggende i bekken i flere timer før han ble lagt på bakken for å dø. Stokvold visste ikke noe om dette. Det var allikevel tre serbiske fanger som ble drept av norske vakter i disse to tilfellene.

Avdo nevnte flere hendelser hvor fanger ble drept eller mishandlet. Han kalte da fangene for fanger og ikke serbere. Det hendte allikevel at han ga opplysninger om hvor fangene var ifra. Han fortalte blant annet at Mahic Salem fra Herzegovina ble drept av den norske vakten Olav Østrøm. Dette skjedde da Østrøm passet på en kolonne av fanger som Salem var en del av. Salem hadde sett at det lå kålrabi på bakken like ved veien og tok et par skritt i fra veien for å plukke opp dette. Østrøm oppdaget dette og skjøt da Salem uten å varsle først. Kolonnen måtte stoppe opp og fangene fikk etterhvert ordre om å ta med liket tilbake til leiren, ifølge Avdo. I et annet avhør omtalte Avdo samme hendelse og fortalte at det var en serbisk fange som ble drept. Avdo fortalte også at det var vanlig at både tyske og norske vakter tok gullringer og liknende fra fangene. Om fangene hadde gull i tennene ble de derfor ofte skutt slik at tennene kunne tas ut. ”En lærer fra Banat hadde mange gulltenner”, fortalte han. En av de tyske vaktene skjøt han og tok ut tennene hans. At fangen var fra Banat kan tyde på at han var serbisk. I dette tilfellet ble i så fall serberen drept av en tysk vakt.

---

³¹⁰ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

Terzic Hilmo fortalte at de to første serberne som ble drept i Beisfjord ble skutt den 8. juli 1942. Han vet ikke av hvem. Hilmo kalte fangene for fanger stort sett i avhørene sine. Det er derfor sannsynlig at det faktisk var serbiske fanger som ble drept.³¹¹ Han sa ikke noe om det var tyske eller norske vakter som drepte de to serbiske fangene.

Avdo husket en gang ti serbere drev å måkte snø. En av fangene var veldig syk og klarte derfor ikke å arbeide. Den norske vakta slo da til fangen flere ganger med geværkolben. Serberen ble til slutt rasende på den norske vakta og slo han med en spade i ansiktet. Vakta fikk et stort merke over kinnet og halsen. Tyske vakter kom da til og slo serberen med stokker sånn at han døde tre timer seinere. Hilmo fortalte også om denne hendelsen. Den norske vakta oppførte seg svært brutalt mot en av fangene som holdt på med noe leirarbeid. En av fangene ble slått med geværet, sparket og mer. Fangen var nervøs, men ble etter hvert sint på denne norske vakta. Han slo derfor vakta over kinnet og halsen med spaden. Vakta skrek da til og tilkalte tyske vakter som var i nærheten. Tyskerne kom og slo fangen med stokker og gevær. Dette førte til at fangen døde en time seinere.³¹² I denne hendelsen var det altså en norsk vakt som forårsaket den serbiske fangens død.

Dragan Markovic var tidligere fange i Osen. Ifølge politirapporten var han serbisk-jugoslavisk borger. Han fortalte at det var vanlig med mishandling fra de norske vaktene. Han hadde selv blitt slått i hodet av en norsk vakt med en geværkolbe. Såret etter dette slaget var enda synlig under vitneforklaringen etter krigen og Markovic fortalte at såret stadig vekk gikk opp.³¹³ Markovic som var serbisk opplevde altså vold fra en norsk vakt i denne hendelsen.

Dragan Babić fortalte at den norske vakten i Korgen Oddvar Jevanord ved flere anledninger slo serbiske fanger. Jevanord slo en gang flere serbere som var i samme gruppe som han, men han ble ikke selv slått. Babić fortalte at Jevanord slo med stakk eller geværet om fangene ikke gikk hurtig nok til arbeidsplassen. Han kunne ikke si om noen av serberne fikk skade eller varige mén av hendelsen. I en forklaring om fangevokteren Harry Larsen nevner ikke Babić serbiske fanger, men kaller fangene kun for fanger.³¹⁴ Dette kan bety at serberne han nevnte som Jevanord skal ha slått, faktisk var serbere. Babić fortalte i et annet vitnemål at de en dag var 15 serbere på arbeidstedet med Harry Larsen som vakt. Larsen tvang da en ung fange til å

---

³¹¹ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

³¹² L-sak fra Helgeland politikammer, eske 43 (73)

³¹³ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 54 Gresmo

³¹⁴ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 42-2 (72)

spise en halvdød rotte. Fangen måtte spise opp alt. Han ble seinere syk av dette og klarte ikke holde på maten.³¹⁵ Babić sa at de var 15 serbiske fanger i arbeidslaget. Det kan derfor være at den unge gutten som ble tvunget til å spise en rotte var en av de serbiske fangene i arbeidslaget hans. Babić kalte allikevel alle fangene i leiren for serbere i et annet avhør, så det er mulig han vekslet mellom å kalle fangene for fanger og serbere. Det er derfor ikke helt sikkert at det faktisk var serbiske fanger som ble omtalt i hendelsene med Jevanord og Larsen.

Radan Mitar, tidligere fange i Korgen, fortalte i et vitneavhør at en serbisk fange ble drept av en norsk vakt som het Ulland eller noe liknende. Serbereren kjørte en trillebår som veltet, og dette gjorde Ulland rasende. Han fikk serbereren til å rette opp trillebåren igjen og skjøt fangen i det serbereren kom tilbake med trillebåren. Mitar kunne også fortelle at Wilfred Andresen hadde drept og mishandlet flere fanger, men at han aldri var vitne til drapene selv. Han fortalte i vitneavhøret at det var hans serbiske kamerater blant fangene som hadde fortalt ham dette. At han sa hans serbiske kamerater blant fangene tolker jeg slik at han visste at det var ulike nasjonaliteter blant medfangene sine. Han kalte også stort sett fangene for fanger i avhøret. Det er derfor mulig at den serbiske fangen han nevnte Ulland drepte, faktisk var serbisk.³¹⁶

Milishave Petrovic var tidligere fange i Korgen fangeleir. Under vitneavhør fortalte han om både drap og mishandling av fanger. Han kalte fangene for fanger i de ulike situasjonene. Unntaket var da han forklarte seg om Gamborg Nilsen. Han fortalte at Gamborg Nilsen hadde skutt ti fanger. Dette hadde han sett selv. I tillegg mente han at tjue av fangene Gamborg Nilsen hadde mishandlet, døde som følge av dette. Han mente derfor at Gamborg Nilsen direkte eller indirekte var årsaken til at 30 serbiske fanger døde. Dette var den eneste gangen i løpet av avhøret at han kalte fangene for serbere. Det kan derfor være at disse fangene faktisk var serbiske.

Petrovic var fra Obrenovac i Serbia. Han fortalte at han selv hadde opplevd mishandling fra de norske vaktene i Korgen. En av disse var vekten Thomas Johansen. Petrovic fortalte at Johansen en dag under arbeid ba han om å løfte en stein opp i en trillebår. Denne steinen veide rundt 100 kg og han klarte derfor ikke å løfte den. Johansen ble da sint og slo han med geværet slik at han ble liggende på magen. Etter dette stakk Johansen geværet inn i munnen

---

³¹⁵ L-sak fra Helgeland politikammer, boks 54 (95)

³¹⁶ L-sak fra Romsdal politikammer, nr. 307

hans og sa at han skulle skyte han. Heldigvis kom en norsk arbeider han til unnsetning og fikk skjøvet vekk Johansen før han skjøt. Etter at fangene var ferdig med dette arbeidet tvang Johansen Petrovic til å bære en tung stokk tilbake til leiren. Johansen tok i den ene enden av stokken og dro til slik at Petrovic falt om med stokken over seg. Han klarte ikke reise seg opp igjen etter fallet. Johansen kom da bort til han og slo han med geværet helt til han reiste seg opp. Han måtte fremdeles bære stokken ned til leiren. Undervis falt han på nytt og traff en stein. Resultatet ble en stor flenge på det ene kinnet. Arret kunne fremdeles sees under vitneavhøret. Da de kom tilbake til leiren tok Johansen han med til kommandanten og fortalte at han saboterte arbeidet. Resultatet ble da at de malte røde striper på buksene hans. Dette betydde at han var en av de første fangene som skulle skytes.³¹⁷ At Petrovic var fra Obrenovac i Serbia kan bety at han var serbisk.

Tidligere fange Branko Jezdić ble bedt om å vitne etter krigen. Jezdić fortalte at fangene i Karasjok etter hvert ble flyttet til Osen fangeleir. I Osen ble en av fangene som kom fra Karasjokleiren skutt av en norsk vakt. Jezdić så ikke selv hendelsen, men hørte skuddet. Fangen som ble skutt het Perlić og var fra Kragujevac i Serbia. Han ble skutt gjennom armen og brystet. Grunnen til hendelsen var at fangen skulle lage et sigaretttui til vakta, men dette var ikke ferdig, ifølge Jezdić.³¹⁸ At Perlić var fra Kragujevac i Serbia kan bety at han var serbisk.

Jezdić gjenkjente Johannes Magnar Kvam som en av fangevokterne i Korgen. Han fortalte at fangene kalte denne vakta for ”bokseren” fordi han ofte slo fangene med knyttede never. Jezdić hadde selv sett Kvam mishandle fanger flere ganger, og ble selv slått av han. Dette skjedde da fangene reiste fra Karasjok til Osen fangeleir. Kvam skal da ha slått Jezdić med knyttet neve i ansiktet slik at han falt overende.³¹⁹ Jezdić plukket ut Olav Kjendsheim som en av vaktene i Karasjok. Han fortalte at Kjendsheim var en av fangevokterne som var mest brutale. Han hadde selv blitt slått av han med en stokk. Denne stokken brukte han daglig på fangene. Jezdić fortalte at fordi han var leirsjef kom de andre fangene til han og fortalte han om hvordan de norske fangevokterne opptrådte. Han hadde selv sett Kjendsheim skyte en

---

³¹⁷ L-sak fra Romsdal politikammer, nr. 307

³¹⁸ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 57/45

³¹⁹ L-sak fra Utrøndelag politikammer, nr. 86/47

fange og hørt av de andre at han skal ha skutt en fange.³²⁰ Branko Jezdić ble født i Sarajevo og det kan derfor tenkes at han var bosnier.

Branko Jezdić ble født i Sarajevo, Bosnia, ifølge avhørspapirene, men befant seg i Sverige etter krigen. Norsk politi ba derfor svensk politi om å ta et vitneavhør av han. I avhøret ble Jezdić spurt om han hadde opptrådt brutalt mot sine landsmenn i løpet av sitt opphold i Karasjok. Jezdić benektet først dette, men innrømmet seinere i avhøret at han hadde vært brutal i enkelte tilfeller. Det svenske politiet skrev at ”Sedermera ändrade Jezdić sig och uppgav, att han under vistelsen i Karasjok vid två eller tre tillfällen på ordrer av tyskarna missgandlat sina landsmän”. Denne mishandlingen skal ha skjedd om noen av fangene opptrådte på en måte de tyske vaktene ikke likte, enten under arbeid eller under oppstilling. De tyske vaktmennene pleide da å kalle fram en av de andre fangene og fikk denne til å utføre straffen. Fangen som skulle straffes ble da lagt over en stol og ble slått på baken med en stokk laget av gran. Antall slag ble bestemt av den tyske vakta. Jezdić nektet for å ha jobbet for tyskerne, og påstod at han også ble straffet på lik måte av medfanger i alle fall en gang i løpet av oppholdet i Karasjok.³²¹

Det er interessant at det ble spurt om dette under vitneforklaringen. En del fanger, særlig kriminelle, ble brukt av tyskerne som ledere, politi og tolker i leirene. At det var en tidligere bosnisk fange som ble spurt kan tolkes slik at politiet var klar over at flere av fangene som ble brukt av tyskerne var av en annen nasjonalitet enn flertallet av fangene som var serbiske. Jezdić fortalte selv at han var leirsjef i Karasjok.³²² Under en konfrontasjon mellom Olav Espeland og Branko Jezdić gjenkjente begge hverandre. Espeland kjente igjen Jezdić som leirsjef i fangeleiren. Det samme gjorde Sigurd Berg under samme konfrontasjon. Han ble ikke gjenkjent av Jezdić, men fortalte at han var tidligere leirsjef i Karasjok.³²³ Det er altså ikke noen tvil om at Jezdić var en av fangene som ble brukt som leder i fangeleiren.

Et annet vitneavhør som er interessant i forhold til dette er avhøret med tidligere fange i Osen Terzic Hilmo. Han fortalte om landsmannen Dutina Dusan som var født i Herzegovina, men som hadde bodd i Beograd i Serbia. ”Han kom til Norge antakelig i 1942 sammen med tyskerne. Han var oberscharfführer i gestapo. Tjeneste gjorde på lager Falstad”, fortalte

---

³²⁰ L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 - Kjendsheim

³²¹ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 57/45

³²² L-sak fra Vadsø politikammer, nr. 284/45 - Kjendsheim

³²³ L-sak fra Vest-Agder politikammer, nr. 447/45

Hilmo. ”Han ga seg ut som Jugoslavisk fange og kom seg på den måten inn med forskjellige fanger. Når de betrodde ham noe så anga han disse sine medfanger til Gestapo”, fortsatte han. Hilmo ville at Dusan skulle stilles for retten i Norge og Jugoslavia for dette. Han fortalte derfor i avhør at Dusan hadde fått status som politisk flyktning i Sverige.³²⁴

Hilmo var selv bosnisk, men omtaler oftest fangene som jugoslaver i vitneforklaringene sine. Om Dusan sa han at han kun utga seg for å være jugoslav. Det er interessant at han nevner enda en bosnisk fange som kan ha arbeidet for tyskerne i en fangeleir i Norge. Også en del kroater arbeidet som dette. Stefan har jeg tidligere skrevet om. Bjarne Andreas Persson som arbeidet i Beisfjord og Korgen fortalte at det i blant fangene fantes en del kroater som fikk oppsyn med fangene. Han nevner Stefan og to andre kroater som ble kalt for ”Arle” og ”Obersten”. Alle de tre kroatene sto på god fot med tyskerne og enkelte av de norske vaktene, ifølge Persson.³²⁵ Nils Teigen som arbeidet i Beisfjord og Korgen fortalte om uvennskap mellom fangene, og nevnte at tyskerne satte serbere og kroater opp mot hverandre.³²⁶ Olav Kjerndsheim arbeidet i Beisfjord. ”Det var stort hat mellom de serbiske og kroatisk fanger og det var ofte å se at fangene slåss og mishandlet hverandre innbyrdes”, fortalte han. Han arbeidet også i Karasjok og fortalte at det var de samme nasjonaliteter blant fangene som i Beisfjord. Her forstod han at det også var fiendskap mellom kroater og serbere.³²⁷ Helge Solberg var vakt i Osen og fortalte at det var en del uroligheter og uvennskap mellom fangene i leiren. En dag så han at noen sigøynere fløy på en serbisk fange. Serberen ble liggende igjen på bakken etter hendelsen, og det viste seg at serberen var død. Solberg mente at det var flere tilfeller av dette.³²⁸

I et intervju i Christie sin bok blir dette også tatt opp. Christie spurte en vakt om hvordan forholdet mellom kroater og serbere var. Vakta svarte da at ”[k]roaterne tålte ikke serberne, og omvendt. Kroaterne sto høyere i kurs hos tyskerne enn serberne. Forarbeidere og slike var alltid kroater”. Han fortalte videre at det var utelukkende kroater som var fangepoliti og at kroater alltid hadde en overordnet stilling i leirene. Christie lurte på hvordan vakta så forskjell på kroater og serbere. På dette svarte vokteren at det ikke var lett å se, men at han kunne høre det på dialekten. På spørsmål om noen av serberne gjorde noe mot kroater svarte vakta ”[n]ei,

---

³²⁴ L-sak fra Helgeland politikammer, eske 55 J. S. Carlander

³²⁵ L-sak fra Kristiansand politikammer, nr. 57/45

³²⁶ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 68

³²⁷ L-sak fra Kragerø politikammer, nr. 68

³²⁸ L-sak fra Kongsvinger politikammer, nr. 323/45

de var meget underkuet. Å komme på kant med dem (kroaterne) var det samme som å våkne død om morgenen. Det var gammelt fiendskap mellom dem som kroaterne fikk lov til å utnytte”.³²⁹ Thoresen er også inne på dette i sin bok. Han skrev at tyskerne satte fanger av ulike nasjonaliteter opp mot hverandre i leirene. Serberne sto lavere på rangstigen enn det kroater og muslimer gjorde. Disse fangene brukte stillingene sine i leirene til å torturere og drepe serbiske fanger, ifølge han.³³⁰

I forklaringene til fangene fikk jeg ikke inntrykk av at de norske fangevokterne utsatte enkelte nasjonaliteter blant fangene for vold, mishandling eller drap mer enn andre nasjonaliteter. Det kom ikke fram om de aktuelle vaktene i hendelsene jeg har tatt fram var klar over nasjonaliteten til fangene som ble mishandlet eller drept. Dette tyder på at de norske vaktene ikke brydde seg om hvilke nasjonaliteter som ble utsatt for vold, mishandling og drap. De tyske leirsjefene og fangevokterne kan det derimot virke som behandlet de ulike nasjonalitetene forskjellig. Det kom fram at de enkelte ganger satte kroater og serbere opp mot hverandre i leirene. Tyskerne skal også ha satt fanger som ikke var serbere som ledere i leirene.

6.3 Konklusjon

Jeg har i dette kapittelet skrevet om ulike hendelser hvor fanger av bestemte nasjonaliteter ble nevnt. Disse hendelsene baserte seg på forklaringer fra både fangevoktere og fanger. I de fleste av tilfellene kom det fram at det var en eller flere serbiske fanger som var blitt utsatt for vold, mishandling eller drap av norske vakter. En av grunnene til dette kan være at de fleste fangene i leirene var serbiske. Jeg fant også ut at en sigøyner ble mishandlet og en sigøyner ble drept av norske vakter. I tillegg til dette ble en kroat drept, en bosnier drept og en bosnier mishandlet. Basert på hendelsene og forklaringene fra både fangevoktere og fanger konkluderer jeg med at de norske fangevokterne ikke bevisst var mer brutale mot enkelte nasjonaliteter enn andre. Det kan derimot virke som om at de tyske leirsjefene og vaktene behandlet de ulike nasjonalitetene forskjellig. Det kom fram at de enkelte ganger satte kroater og serbere opp mot hverandre og at de oftere satte fanger som ikke var serbere som ledere i leirene.

---

³²⁹ Christie, *Fangevoktere i konsentrasjonsleire*, 155

³³⁰ Thoresen, *Til Norge for å dø*, 35-36

Kapittel 7 Avslutning

7.1 Gjennomgang av oppgaven

I denne oppgaven har temaet vært norske fangevokteres bruk av vold mot jugoslaviske fanger i de tyske fangeleirene i Nord-Norge under andre verdenskrig. Jeg vil her kort gå igjennom oppgaven før jeg konkluderer.

I kapittel to så jeg på bakgrunnen til de tyske konsentrasjonsleirene. Konsentrasjonsleirene begynte som leirer for politiske motstandere før de endret seg, og endte opp som leirer hvor flere millioner mennesker ble tilintetgjort gjennom drap, vold, sult og arbeid. Felles for leirene i Nord-Norge og andre tyske konsentrasjonsleirer var de dårlige forholdene fangene levde under. Fangene ble utsatt for mangel på mat, tungt arbeid, dårlige klær, uvante klimaforhold, dårlige boligforhold, ingen kontakt med hjemlandet eller hjelpeorganisasjoner og dårlig hygiene som førte til sykdom, samt mishandling og drap.

I kapittel tre så jeg på bakgrunnen til de jugoslaviske fangene. Det var behovet for arbeidskraft som var årsaken til at de jugoslaviske fangene ble sendt til Norge. Tyskerne ønsket av ulike grunner å styrke infrastrukturen i Nord-Norge ved å bygge jernbane og veier. Det var dette arbeidet de jugoslaviske fangene ble satt til. De jugoslaviske fangene hadde status som politiske fanger i den perioden som er aktuell for denne oppgaven (fikk krigsfangestatus i april 1943). Allikevel ble det også sendt en del kriminelle fanger til Norge som skulle være hjelpere for tyskerne i leirene. Alderen blant fangene varierte, men de fleste var mellom 18 og 30 år. Over halvparten av fangene hadde bakgrunn som jordbrukere, men noen var også studenter eller hadde høyere utdanning. De fleste fangene fra Serbia var tilknyttet en motstandsbevegelse, mens de fleste fangene fra Kroatia eller Bosnia ble sendt til Norge som en del av utrydningspolitikken til Ustasja. I nesten alle dokumentene etter tyskerne kom det frem at det var serbere og kommunister i fangeleirene i Nord-Norge. Allikevel var folkeslag fra hele Jugoslavia representert, blant annet kroater, muslimer, montenegrinere, slovakere, slovenere og andre nasjonaliteter. Allikevel utgjorde serberne rundt 95 prosent av fangene fra Jugoslavia i Norge.

I kapittel fire så jeg på bakgrunnen til de norske fangevokterne. Det var ulike grunner til at de norske fangevokterne endte opp med å tjenestegjøre i de tyske fangeleirene. Det første kullet

av vakter meldte seg i utgangspunktet til en norsk "Hirdvaktbataljon" som tyskerne tok kontroll over og omdøpte til "SS-vaktbataljon". Mange av de norske vaktene i første kull visste derfor ikke at de skulle bevokte fanger når de meldte seg til tjeneste og følte seg ofte presset eller truet av tyskerne til dette arbeidet. Det andre kullet av vakter meldte seg ofte til tjeneste etter å ha lest annonser i aviser der det ble søkt etter fangevoktere, og visste derfor hva slags arbeid de skulle bli satt til å utøve. Motivasjonen til fangevokterne var ulike. Det kunne være ideologiske motiver, et alternativ til fronttjeneste, økonomiske grunner eller press fra familien som førte til at nordmennene meldte seg til tjenesten. Inntrykket, oppfattelsen og opplevelsen av fangene varierte fra vakt til vakt. Det som kjennetegnet vaktene som utøvde ekstrem atferd var manglende forståelse for innvirkningene fangeleirene hadde på fangene, både fysisk og psykisk. Vaktene identifiserte seg også lite med fangene, og skapte avstand mellom seg selv og fangene ved blant annet å se på fangene som dyrelignende skapninger.

I kapittel fem tok jeg opp volden, mishandlingen og drapene i leirene. Jeg så også på om de norske fangevokterne var klar over at de jugoslaviske fangene hadde ulike nasjonaliteter. Jeg viste først flere eksempler på vold, mishandling og drap utført av både tyske og norske vakter. Basert på avhør var det flere av vaktene i både Beisfjord/Bjørnfjell, Korgen, Osen, Rognan og Karasjok som visste at det var fanger av ulike nasjonaliteter i leirene. En del av vaktene kalte allikevel fangene for serbere og leirene for serberleire i avhør. Dette gjaldt også vakter som tidligere hadde fortalt om ulike nasjonaliteter blant fangene. Noe av grunnen til dette kan være at avhørslederne kalte fangene for serbere og fangeleirene for serberleire.

I kapittel seks så jeg på sammenhengen mellom fangenes nasjonalitet og vold, mishandling og drap. Jeg trakk frem ulike hendelser hvor fanger av bestemte nasjonaliteter ble nevnt i forbindelse med vold, mishandling og drap. Dette baserer seg på avhør og vitnemål av fangevoktere og fanger. Jeg kom fram til at i de fleste av tilfellene var det en eller flere serbiske fanger som var blitt utsatt for vold, mishandling eller drap av norske vakter. En av grunnene til dette kan være at de fleste fangene i leirene var serbiske. Jeg fant også ut at en sigøyner ble mishandlet og en sigøyner ble drept av norske vakter. I tillegg til dette ble en kroat drept, en bosnier drept og en bosnier mishandlet. I avhørene av fangevokterne fikk jeg ikke inntrykk av at de bevisst gikk inn for å mishandle eller drepe fanger av bestemte nasjonaliteter. Det kan derimot virke som om at de tyske leirsjefene og de tyske vaktene behandlet de ulike nasjonalitetene forskjellig.

7.2 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg sett på norske fangevokteres oppfattelse av de jugoslaviske fangenes nasjonalitet. Fra før har Christie skrevet litt om dette. Han så på fangevokternes differensiering av fangene, altså om de visste om det var flere nasjonaliteter og om de så forskjell på de ulike fangene. Han gikk ikke særlig inn på det med nasjonalitet i sin bok, men kom allikevel fram til at 52 av vaktene som svarte på spørsmål om fangenes nasjonalitet og utseende så 16 ikke noen forskjell på fangene og 36 så forskjell på fangene. Denne oppgaven har også undersøke om de norske vaktene oppfattet at fangene hadde ulike nasjonaliteter. For å undersøke dette så jeg på hva fangevokterne sa i avhør og om de ga inntrykk av at de var klar over ulike nasjonaliteter.

Flere av vaktene i både Beisfjord/Bjørnfjell, Korgen, Osen, Rognan og Karasjok fortalte om ulike nasjonaliteter blant fangene. Vaktene ga ofte inntrykk av at de visste om ulike nasjonaliteter ved at de kalte fangene for fanger i avhørene. Det var allikevel en del vakter som kalte fangene for serbere og leirene for serberleire. Også vakter som sa at det var ulike nasjonaliteter blant fangene kalte av og til fangene for serbere i avhør. Dette skjedde særlig i seinere avhør. Jeg tror noe av grunnen til dette er at det var vanlig å kalle fangene for serbere og leirene for serberliere. Dette gjenspeiler seg både i aviser og i avhørspapirer. I avisene sto det flere artikler om serberne, serberleirene og vaktene som sto tiltalt. Det hendte allikevel at avisene var klar over at det var jugoslaver det var snakk om. Sakene mot vaktene ble ofte omtalt som ”angående serbervakt” eller ”angående serberleirene” i avhørpapirene og andre rapporter i landssviksakene. Det hendte allikevel at sakene også omtalte at det var jugoslaviske fanger det var snakk om. Noen ganger ble jugoslaver og serbere brukt om hverandre. I ulike vitnemål av nordmenn som bodde i nærheten av leirene eller hadde kontakt med fangene ble fangene kalt for serbere. Jeg har ikke lest noen vitnemål hvor nordmenn ga inntrykk av at de visste at det var ulike nasjonaliteter blant fangene.

I landssviksakene jeg så på snakket flere av vaktene om ulike nasjonaliteter i avhørene og ga inntrykk av at de var klar over dette. En del av vaktene ga ikke inntrykk av at de var klar over at det var ulike nasjonaliteter og en del vakter nevnte ikke noe om fangenes nasjonalitet i det hele tatt. Fordi det var så mange av vaktene som var klar over ulike nasjonaliteter blant fangene var nok dette noe som var allment kjent blant fangevokterne. At dette var allment kjent trenger allikevel ikke bety at alle vaktene ga inntrykk av at de visste om ulike nasjonaliteter. Det var tross alt vanlig etter krigen å omtale fangen for serbere og fangeleirene

for serberleire. Jeg vil derfor konkludere med at de norske fangevokterne var klar over at det var ulike nasjonaliteter blant de jugoslaviske fangene.

Denne oppgaven er den første som undersøker om fanger av enkelte nasjonaliteter ble systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de norske fangevokterne. Jeg har allerede konkludert med at de norske vaktene var klar over at det var ulike nasjonaliteter blant fangene. Jeg fikk allikevel ikke inntrykk av at de norske vaktene bevisst gikk inn for å mishandle eller drepe fanger av bestemte nasjonaliteter. Flere av hendelsene jeg trakk frem ble fortalt av andre vakter enn den som hadde mishandlet eller drept fangen, og det var derfor umulig å si om vakta var klar over hvilken nasjonalitet fangen hadde eller ikke. Av de fangevokterne som selv fortalte om mishandling eller drap, eller innrømmet dette i avhør, fikk jeg heller ikke inntrykk av at de var opptatte av hvilken nasjonalitet fangen hadde. I vitnemålene til fangene kommer det heller ikke fram om de aktuelle vaktene var klar over nasjonaliteten til fangene som ble mishandlet eller drept. Dette tyder på at de norske vaktene ikke brydde seg om hvilke nasjonaliteter som ble utsatt for vold, mishandling og drap.

At vaktene ikke brydde seg noe særlig om hvilken nasjonalitet fangene hadde kan være en av grunnene til at enkelte vakter i avhør etter krigen omtalte fangene som serbere og fangeleirene som serberleire. At enkelte vakter ikke nevnte fangenes nasjonalitet i det hele tatt er også et tegn på at nasjonalitet ikke var viktig for de norske vaktene. Flere av vaktene hadde dessuten ikke noen ideologisk grunn for å melde seg til vakttjenesten, en del visste ikke en gang at det var fanger de skulle bevokte, og de delte derfor ikke menneskesynet til nazistene. Basert på forklaringene fra både fangevoktere og fanger konkluderer jeg derfor med at de norske fangevokterne ikke systematisk utsatte enkelte nasjonaliteter blant fangene for vold, mishandling og drap.

Denne oppgaven er også den første som undersøker om fanger av enkelte nasjonaliteter ble systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de tyske leirsjefene og fangevokterne. Jeg har allerede konkludert med at de norske fangevokterne ikke bevisst var mer brutale mot enkelte nasjonaliteter enn andre. Det kan derimot virke som om at de tyske leirsjefene og de tyske vaktene behandlet de ulike nasjonalitetene forskjellig. Det kom fram at de enkelte ganger satte kroater og serbere opp mot hverandre og at de oftere satte fanger som ikke var serbere som ledere i leirene.

Grunnen til dette kan være at de tyske leirsjefene og vaktene, i motsetning til de norske vaktene, hadde ideologiske grunner for å være i tjenesten. Det nazistiske menneskesynet var slik at mennesker av slavisk opprinnelse ble ansett som mindreverdige i tyske øyne, og derfor ble denne fangegruppen oftere utsatt for vold, mishandling og drap. At tyskerne samarbeidet med Ustasjaregjeringen i Kroatia kan ha gjort at de kroatisk fangene ble behandlet annerledes enn det de serbiske ble. En annen grunn kan være at serberne ikke ble ansett som krigsfanger. De hadde derfor ikke beskyttelse etter internasjonale konvensjoner og var heller ikke under noen form for internasjonal kontroll. Fangene fikk ikke hjelp fra hjelpeorganisasjoner som Røde Kors. Enkelte av de kroatisk fangene kan ha vært en del av de kriminelle fangene som ble sendt sammen med de politiske fangene. Disse fangene skulle hjelpe tyskerne i leirene, og de kan derfor ha blitt behandlet bedre.

I denne oppgaven har jeg derfor kommet fram til at de norske fangevokterne var klar over at det var ulike nasjonaliteter blant de jugoslaviske fangene i leirene. De utsatte allikevel ikke fanger av enkelte nasjonaliteter systematisk for vold, mishandling og drap. Det kan derimot virke som fanger av enkelte nasjonaliteter ble systematisk utsatt for vold, mishandling og drap av de tyske leirsjefene og fangevokterne.

Kilder og litteratur

Kilder

Landssviksaker fra Riksarkivet.

Litteratur

Christie, Nils. *Fangevoktere i konsentrasjonsleire: en sosiologisk undersøkelse av norske fangevoktere i "serberleirene" i Nord-Norge i 1942-43* (Pax forlag, 2010).

Hansson, Per. *Mamma Karasjok*. (Gyldendal, 1970).

Hirsti, Reidar. *Partisanen* (Gyldendal norsk forlag, 1990).

Kogon, Eugen. *The theory and practice of hell: the German concentration camps and the system behind them*. Oversatt av Heinz Norden (Ferrar, Straus and Giroux, 2006).

Kovacević, Ostoja. *En times frihet*. Oversatt av Stein Savik (Gyldendal norsk forlag, 1959).

Mladjenović, Ljubo. *Beisfjordtragedien*. Oversatt av Brit Bakker (Grøndahl og Søn Forlag A.S, 1989).

Matausic, Natasa. *Takk til det norske folk*. Oversatt av Annika Odland (Jasenovac Memorial).

Jovanović, Cveja. *Flukten til friheten. Fra nazi-dødsleire i Norge* (Gyldendal Norsk Forlag, 1985).

Rokić, Nikola. *Jugoslavia mitt land* (Frank Haakerud & CO. A/S, 1961).

Sofsky, Wolfgang. *The order of terror: The concentration camp*. Oversatt av William Templer (Princeton University Press, 1997).

Soleim, Marianne Neerland. *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945: antall, organisering og repatriering* (Spartacus, 2009).

Steffenak, Einar Kristian. *Russerfangene: sovjetiske krigsfanger i Norge og deres skjebne* (Humanetisk forlag, 2008).

Storteig, Odd. *Blodveien i Saltdalen: krigsfangenes historie* (Fotefar mot nord, 1997).

Styrvold, Sigurd Bakke. "Heil og sæl. Jeg er utdannet morder!" – *Den norske SS vaktbataljon 1942-45*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo. 2009.

Thoresen, Knut Flovik. *Til Norge for å dø* (Forlaget Kristiansen, 2013).

Veum, Eirik. *Nådeløse nordmenn. Hirden 1933-1945* (Kagge forlag, 2013).

Westlie, Bjørn. *Fangene som forsvant. NSB og slavearbeiderne på Nordlandsbanen* (Spartacus, 2015).

Aviser

Ognjenovic, Gorana. "Kampen om leirfangene". Klassekampen. 29.10.2013.

Ognjenovic, Gorana. "En rekke faktafeil". Dagbladet. 15.11.2013.

Svarstad, Asbjørn og Line Brustad. "Massakrer i Nord-Norge". Dagbladet. 08.11.2013.

Nettsider

http://falstadsenteret.no/4_forskning/Nr%2025.pdf, lest 18.11.13

<https://snl.no/Jugoslavia>, lest 02.09.14

<http://narviksenteret.no/no/Artikkelkategori-Fanger-i-krig/>, lest 01.05.15